

Vilniaus Universitetas
Istorijos fakultetas
Senovės ir Vidurinių amžių istorijos katedra

Gintautė Narkevičiūtė

Istorijos studijų programa
Magistro darbas

**Lietuvos didžiojo kunigaikščio žirgų ūkis ir jo administravimas
XIV a. pab. – XVI a. vid.**

Darbo vadovas: dr. Rimvydas Petrauskas

Vilnius, 2007

TURINYS

ĮVADAS	2
Pratarmė	2
Žirgininkystė Lietuvoje.....	3
Darbo tikslai ir uždaviniai.....	7
Šaltiniai	8
Istoriografija.....	10
1. DIDŽIOJO KUNIGAIKŠČIO ŽIRGŲ ŪKIS XIV A. PAB. – XVI A.	14
1.1. Ūkis (vystymasis, mastai, įtakos, žirgų vertė) ir jo tyrimas.....	14
2. ŽIRGŲ ŪKIO FUNKCIJOS	24
2.1. Komunikacinė sistema.....	24
2.2. Karyba.....	29
3. ŽIRGŲ PRIEŽIŪROS IR IŠLAIKYMO SISTEMA	33
3.1. Specialiosios tarnybos.....	33
3.1.1. Specialiosios tarnybos socialinėje sistemoje	33
3.1.2. Tarnybos, skirtos žirgų ūkiui	34
3.1.2. Amatininkai	38
3.2. Pareigūnai	40
IŠVADOS	45
PRIEDAS Nr. 1 <i>Pareigūnų aprašai</i>	47
PRIEDAS Nr. 2 <i>Terminų lentelė</i>	53
PRIEDAS Nr. 3 <i>Žirgininkystės centrų žemėlapiai</i>	55

ĮVADAS

Pratarmė

Arklus žmonės prijaukino vadinamosios antrosios gyvulių domestikacijos bangos metu. Tai įvyko neolite, IV – III tūkst. pr. Kr., pietinėje Rytų Europos dalyje (dab. Ukraina)¹. Arklus prijaukinusios indoeuropiečių gentys buvo klajokliai ir piemenys, stepėse jau auginę avis, ožkas, galvijus. Naujasis ‘įnamis’ leido joms greičiau ir efektyviau keliauti, bei pasiekti tolimesnes teritorijas, todėl didelė dalis mokslininkų indoeuropiečių paplitimą Europoje sieja būtent su arklininkystės pradžia ir atvirksčiai². Pabaltijo istorija šį teiginį paremia, kadangi naminiai arkliai ir indoeuropietiška virvelinės keramikos kultūra čia taip pat pasirodė kartu – III tūkst. pr. Kr.³

Įdomus faktas yra tas, kad arklys ilgą laiką buvo išskirtinis Eurazijos žemyno elementas. Arklių protėviai Amerikos žemyne išnyko prieš 10 tūkst. metų po ištisinio apledėjimo. Tik XVI a. užkariautojai ispanai atvežė naminių arklių į Naująjį pasaulį. Daliai jų sulaukėjus, prerijose ėmė veistis vadinamieji mustangai. Panašiai nutiko ir Australijoje, kur kolonistai arklius atvežė XVII a. Afrikoje (išskyrus Egiptą) taip pat ilgą laiką laikyti tik asilai⁴.

Iš pirminio savo atsiradimo židinio naminiai arkliai ėmė sparčiai plisti po Europą ir Artimuosius Rytus. Netrukus regione jau buvo kelios didelės kultūros, užsiiminėjusios arklininkyste. Arklio naudą ir populiarumą lėmė daugybė puikių fizinių ir psichinių savybių: labai gera klausa, rega, uoslė bei lytėjimas, jėga, greitis, ištvėrmė, išskirtinė atmintis bei orientacija. Neagresyvus, bet atsargus, protingas ir labai ištikimas, jis lengvai pasiduoda dresūrai, ir žmonės ne tik greitai įvertino šias savybes, bet labai anksti, jau neolito viduryje pradėjo tikslingą gyvūnų atranką, siekiant geriau išvystyti pagal būsimą paskirtį reikalingas savybes. Taip atsirado specializacijos, vietinės arklių veislės, auginimo ir apmokymo tradicijos bei paslaptys⁵.

Iš esmės kultūrinio būdu buvo išvesti ir vėliau tobulinami trijų specializacijų arba tipų arkliai: darbiniai, kinkomieji – važiuojamieji ir kariniai – joramieji. Tačiau jų panaudojimas ir reikšmė dar labai priklausė ir nuo technikos tobulėjimo. Pirmiausia arkliai buvo išmokyti tempti vežimus ir tik vėliau ant jų imta jodinėti, bet dar turėjo praeiti nemažai laiko, kol pirmą valdymo priemonę – paprasčiausią virvę, pakeitė pakinktai (arklio valdymo aparatas, kurį sudaro apynasris, žąslai, vadelės), o V a. pr. Kr. skitų naudotos pagalvėlės išsivystė iki balnų. Net garsiosios Aleksandro Makedoniečio kavalerijos vyrai jojo ir kovėsi sėdėdami ant plikos nugaros, arba

¹ Sándor Bökönyi. *Horses and sheep in East Europe in the Copper and Bronze Ages.* – Washington, D. C., 1987.

² Pradžią davė Marijos Gimbutienės kurganų teorija. Žr. pvz. M. Gimbutienė. *Baltai priešistoriniais laikais, II sk. Etnogenezė.* – Vilnius, 1985.

³ M. Gimbutienė. *Baltai priešistoriniais laikais.* – P. 46 – 48.

⁴ *Encyclopaedia Britannica. Macropedia 8, Horse.* – USA, 1983.

⁵ Pvz. dar šumerai sukryžmino arklius su asilais ir išvedė mulus ir asilėnus. Juliet Clutton – Brock. *Arkliai.* – Vilnius, 1998.

pasitiesę audeklą, be jokių balnakilpių ar pentinų. Odinį balną, metalines balnakilpes ir pentinus III a. pirmieji panaudojo sarmatų gentys ir vėliau juos į Europą atnešė klajokliai hunai. Tačiau dar iki XI a. Europoje toks inventorius nebuvo įprastas dalykas. Tik naujo tipo, aukštesni balnai leidę raiteliui tvirčiau laikytis ir naudoti ilgesnius ginklus, taip pat išstobulėjęs kaustymas, labai išplėtė žirgo panaudojimą⁶. Labai svarbus buvo ir transporto priemonių vystymasis. Seniausi vežimai turėjo sunkius ištisinius medinius ratus ir nesisukančią ašį. Pirmasis patobulinimas buvo stipinai: jie palengvino vežimą ir pridėjo greičio. Antrasis – keturratis vežimas su paslankia ašimi, paplitęs ankstyvaisiais Viduramžiais⁷.

Vis tik, būtent arklių panaudojimas kare juos per amžius keitė labiausiai ir suteikė jiems didžiausią vertę. Kruopščiai atrinkti, atskirai veisiami ir specialiai apmokyti karo žirgai labai skyrėsi nuo paprastų darbinių arklių tiek savo išvaizda, fizinėmis savybėmis tiek temperamentu. Pats lietuvių kalbos žodis, kilęs nuo žodžio 'žergti', tarsi pabrėžia, kad žirgas – tai arklys, išsiskiriantis savo žingsniu, judėjimo būdu. Jei išsiauginti arklį savo ūkio reikmėms sugebėjo beveik kiekvienas valstietis, tai žirgui reikėjo specialisto. Sudėtingesnis auginimas, dresūra ir priežiūra lėmė, kad geri žirgai visais laikais buvo brangus ir labai vertinamas turtas, jų visuomet trūko.

Minėtos techninės naujovės itin išskėlė kavalerijos reikšmę – ji tapo viduramžių riterystės pagrindu, vieninteliu įsivaizduojamu kilmingųjų dalyvavimo kare būdu. Arba net atvirkščiai – kaip sako viena lotynų kalbos patarlė *omnis nobilitas ab equo* – būti raitam reikėdavo būti kilmingam ir turtingam. Ir šiandien žodis kavaličius (arba anglų k. *chivalry, cavalier, cavalry*) reiškia kilumą, taurumą, geras manieras⁸.

Žirgas garantavo greitą persikėlimą iš vietos į vietą, veiksmingą maisto, prekių, ginklų bei žinių judėjimą, todėl nenuostabu, kad tapo nepamainomu pagalbininku bet kokiuose didesnio masto darbuose, komunikacijoje, prekyboje, valstybės administravime bei karo lauke. Savo svarbą žirgai ir arkliai išlaikė iki pat XIX a. pr., kai po pramoninės ir techninės revoliucijos juos ėmė keisti mašinos.

Žirgininkystė Lietuvoje

Žirgininkystės istorija Pabaltijyje prasidėjo labai seniai ir tapo itin svarbi bent jau nuo mūsų eros pradžios. Tai atspindi čia paplitę palaidojimai su žirgais, datuojami nuo I mūsų eros tūkstantmečio pirmos pusės iki rašytinės istorijos laikų⁹. Rytinėje Lietuvos dalyje jų priskaičiuojama iki 90, Žemaitijos ir Skalvijos paribyje – iki 190 (Pagrybio, Žvilių, Bikavėnų kapinynai), o Vidurio Lietuvoje telkiasi net per 1300 tokių kapų (Pakalniškių, Marvelės

⁶ Франко Кардини. Истоки средневекового рыцарства. – Москва, 1987.

⁷ J. Clutton – Brock. Arkliai.

⁸ Didysis anglų – lietuvių kalbų žodynas, sud. Bronislovas Piesarskas – Vilnius, 1998.

⁹ Laima Nakaitė. Žalvariniai senolių laišškai. – Vilnius, 1991. P. 49.

kapinynai)¹⁰. „Žirgų kapų“ tradicija yra indoeuropietiška, ji žinoma ir kituose kraštuose, tačiau tokie paplitę ir pastovūs, be baltų žemių jie buvo tik tarp skitų genčių. Palaidojimai nėra vienodi, šiuo metu išskiriami keli tipai, liudijantys, kad būta skirtingų žirgo laidojimo ar aukojimo būdų (taigi, galbūt ir priežasčių). Žirgai paprastai palaidoti su turtingomis įkapėmis (randama kamanų dalių, balnakilpių, pentinų, dauguma žirgų laidoti su žąslais, be to – įmantriai, prabangiai išpuošti), kurios padeda juos datuoti, spręsti apie amatų, karybos lygį, žirgo funkcijas ir reikšmę visuomenėje.

Padėtis kape, duobės forma ir kiti požymiai leidžia manyti egzistavus sudėtingą ritualą, šią nuomonę pagrindžia ir užuominos rašytiniuose šaltiniuose, be to panašu, kad tokie ritualai buvo paplitę gana dideliame regione¹¹. Galima neabejoti, kad didelė ‘žirgų kapų’ dalis – tai mirusiesiems paminėti skirtos aukos. Tačiau jų įvairovę sunku interpretuoti, taip pat kyla datavimo problemų, ypač Vidurio Lietuvoje paplitusiuose masiniuose kapuose, kur žirgai palaidoti atskirai nuo žmonių. Kol kas nėra visiškai aišku kiek tokia auka bei jos įkapės priklausydavo nuo mirusio asmens socialinės padėties, jo užsiėmimo gyvenime. Masinės aukos galėjo būti skiriamos ir šeimai arba kokio nors įvykio paminėjimui, be to galėjo būti ir sezoninės¹².

Visgi, galima manyti, kad balnakilpės ir socialinę reikšmę pabrėžiantys pentinai kape reiškė mirusiojo priklausymą kariniam sluoksniui. Be to, aukos vieta, atrodo, derinta su ginklų padėtimi kape¹³. Visa tai signalizuoja karinę žirgų reikšmę tiriamu laikotarpiu ir rodo, kad randami palaikai yra jojamųjų, karo žirgų, o ne darbinių arklių. Lietuvių gentinės visuomenės karyba iš dalies buvo susijusi su gynybos būtinybe, bet ilgainiui pagrindine jos egzistavimo prasme ir funkcija tapo grobiamieji žygiai į kaimynines žemes. Tokio žygio tikslas – ne teritorijų užkariavimas, bet grobis, o taktika – greitas, netikėtas puolimas, apiplėšimas ir kuo skubesnis atsitraukimas, vengiant atviro mūšio su ginkluotais gynėjais¹⁴. Šiems veiksams atlikti žirgas yra nepamainomas pagalbininkas!

Tokius žygius vykdančias kariaunas (karines draugijas, susidedančias iš vado ir jam paklūstančio ginkluoto būrio) Lietuvoje rašytiniai šaltiniai liudija nuo XI a. pradžios. Tuomet pirmą kartą užfiksuoti jų susidūrimai su rusais, o šventasis Brunonas susitiko su 300 vyrų turinčiu genties vadu Netimeru¹⁵. Tačiau archeologiniai duomenys leidžia šią datą paankstinti. IX – XI a. Vidurio Lietuvos kapinynuose itin gausu raitų karių kapų. X – XI a. populiarėja puošnios kamos¹⁶, žirgų kapuose užtinkami gintariniai karoliai – amuletai, neabejotinai turėję maginę reikšmę, labai svarbią kariui. Įvertinęs šiuos aspektus ir palyginęs juos su panašiais reiškiniiais kitur Nemuno pakrantėse

¹⁰ Mindaugas Bertašius. Vidurio Lietuva VIII – XII a. – Kaunas, 2002. P. 171.

¹¹ M. Bertašius. Vidurio Lietuva VIII – XII a. – P. 176 – 177.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem. – P. 48.

¹⁴ Darius Baronas. Lietuvių karybos bruožai XIII a. pr. In Lietuvos valstybė XII – XVIII a. – Vilnius, 1995. P. 494 – 495.

¹⁵ Inga Leonavičiūtė. Kariaunos vaidmuo kuriantis Lietuvos valstybei. In Lietuvos valstybė XII – XVIII a. – Vilnius, 1995. P. 475, 478.

¹⁶ Senojoje rusų kalboje *камень* – jojamasis arklys, taip pat prūsų k. arklys – *camnet*. Žr. A. Vanago LTSR hidronimų žodyną – Vilnius, 1970.

bei netolimame Sambijos regione, M. Bertašius mano tuo metu Kauno apylinkėse pradėjus formuotis kariauną¹⁷. Vietovė pasižymėjo patogių susisiekimu ir prekybos galimybėmis, o kita vertus dėl pernelyg didelės drėgmės nelabai tiko stambiajai žemėvaldai plėtoti. Tai leido atsirasti gyventojų pertekliui, iš kurio galėjo formuotis laisvų karių būriai¹⁸. E. Gudavičius teigia, kad sąlygos kariaunoms atsirasti Lietuvos teritorijoje susidarė dar I tūkstantmečio viduryje – antroje pusėje. Tuo metu, dėl kontaktų su germanų gentimis ir prekybos su Romos provincijomis, bei gana staigaus metalo technologijos ir žemdirbystės pakilimo, lietuvių etnosas įgijo pakankamą ūkinį pagrindą savo teritorijos plėtimui ir kitų baltų genčių asimiliacijai¹⁹. Šios datos yra labai svarbios, kadangi savigynos bei pasipelnymo plėšiant tikslais susikūrusios kariaunos tradiciškai – pirma organizuota jėga visuomenėje, jos atsiradimas signalizuoja apie tam tikras centralizacijos tendencijas, kurios, esant palankioms sąlygoms atveda iki valstybės susiformavimo. Pačios kariaunos, veikiamos šių tendencijų, taip pat kinta, jungiasi tarpusavyje ir pagaliau virsta valstybine kariuomene.

Taigi, archeologiniai duomenys tarsi patvirtina, kad kariauna gali būti apibrėžiama kaip “*raitųjų karių [išskirta mano – G. N.] būrys, susivienijęs apie genties vadą, vėliau kunigaikštį*”²⁰ ir kad žirgas buvo esminis vyro kario atributas. Apie žirgų gausą ir reikšmę šiame laikotarpyje galėtų liudyti ir žinutė iš XII a. pr. “Būtųjų laikų pasakojimo”. Lietuva čionai minima tarp genčių, mokančių rusams duoklę. Suzdalės Perejeslavlio metraštyje prie jos pridurta: *lietuva, iš pradžių amžini duoklininkai ir žirgšėriai*²¹. Tačiau lieka klausimas – kam žirgai buvo naudojami? Kokias funkcijas atliko? Ar buvo kovos priemonė, kas reikštų susikūrusią kavaleriją? Ilgą laiką literatūroje vyravo nuomonė, kad lietuviai “nuo seniausių laikų” kariaudavo raiti²², o jau XI – XII a. jų kariuomenės branduolį sudarė raitininkai²³. Pastaruoju metu kilo diskusija dėl raitijos reikšmės ankstyvajame kariaunų gyvavimo etape. Svarią kritiką išsakė A. Nikžentaitis, kuris, remdamasis mūšių aprašymais pastebėjo, kad dar XIII a. žirgus lietuviai naudojo daugiau kaip transporto priemonę, o kaudavosi nuo jų nulipę. Tik atskirais atvejais, turint aiškia persvarą, būdavo paliekamas raitelių rezervas bėgančio priešose persekiojimui²⁴. Iš tikrųjų, Eiliuotoje Livonijos kronikoje galima rasti štai tokių aprašymų:

Jie [lietuviai] atrinko būrį gausų iš tų, kurie jojo geriausiai...

Kas iš lietuvių buvo raitas, laikė to krašto papročius –

¹⁷ M. Bertašius, op. cit. – P. 176, 184, 200.

¹⁸ M. Bertašius, op. cit. – P. 65.

¹⁹ Edvardas Gudavičius. Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų. – P. 27.

²⁰ Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, 5 T. // Kariauna.

²¹ Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių. – Vilnius, 2005. P. 45.

²² Zenonas Ivinskis. Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ekonominė politika savo dvaruose iki XVI a. pusės. In Lietuvos praeitis, I t. – Kaunas, 1940. P. 12 – 13.

²³ M. Gimbutienė. Op. cit. – P. 142.

²⁴ Alvydas Nikžentaitis. XIII – XV a. lietuvių kariuomenės bruožai (organizacija, taktika, papročiai). In Karo archyvas XIII t. – Vilnius, 1992. P. 8 – 9.

Nušoko nuo žirgų [paryškinta mano – G. N.].

O po to ilgai nedvejoję, brolių kariuomenę užpuolė.

Mūšis baigėsi riterių pergale, lietuviai pabėgo, o riteriai:

Rado pamestų jie girioj skydų, drabužių, kalavijų.

Ten sugaudė broliai jų šimtą šešiasdešimt žirgų²⁵.

Iš esmės visa senoji lietuvių taktika buvo sukoncentruota į tikslą priversti riterius nusėsti nuo žirgų arba išsklaidyti raitelių rikiuotę (imituojant pabėgimą, įviliojant į pelkes, statant užtvartas)²⁶. Grobiamųjų žygių taktika, kai kariai susitinka beveik vien su beginkliais, taip pat patvirtina kavalerijos nebuvimo faktą, nors ir nepaneigia centrinio raitelių vaidmens kariaunose. XI – XII a. susiformavusią lietuvių visuomenę dėl jos struktūros E. Gudavičius vadina vikingine, tik laivo vietą čia užėmė žirgas²⁷. Na, o jei kalbėti apie pačią karybos taktiką, tai to meto lietuvių karius galima pavadinti raitais pėstininkais²⁸.

Susidūrus su sunkiąja kryžiuočių raitija, prasidėjo naujas etapas tiek lietuvių karybos istorijoje apskritai, tiek konkrečiai žirgininkystėje. Kaip rašo Hartmutas Bokmanas (*Hartmut Bokman*), nors gali atrodyti, kad Viduramžiais visi žmonės apie žirgus žinojo labai daug, iš tikrųjų, Ordinas šioje srityje buvo sukaupęs unikalią patirtį²⁹. Būtent mokydami iš kryžiuočių lietuviai ėmė formuoti raitiją, kaip taktinį vienetą.

Valdant Mindaugui, Traideniui ir pirmiesiems Gediminaičiams, valstybė praktiškai nuolat buvo karo stovyje: intensyviai kariavo su Vokiečių ordinu, Livonija, Maskvos kunigaikštyste. Apskritai laikotarpis dėl karų buvo nepalankus žemės ūkio augimui, tačiau žirgininkystė tapo išimtimi, kadangi žirgų ir arklių labai reikėjo būtent karo ir susisiekimo reikalams³⁰. XIII – XIV a. piliakalniuose arklių kaulai sudaro iki 50 % visų juose rastų kaulų³¹, XIV a. viduryje Lietuvoje paminimi pirmieji didžiajam kunigaikščiui priklausantys žirgynai, įvairiuose šaltiniuose pradedami minėti arkliniai, žirgšėriai, o į Prūsiją ir Livoniją kaip karo grobis iš Lietuvos keliauja dideli arklių kiekiai³². Visa tai rodo išplėtotą žirgų ūkį ir iš tiesų galima teigti, kad jau ankstyviausiam valstybės gyvavimo etape žirgininkystė užėmė svarbią, gal net pagrindinę vietą tarp ekonominių didžiojo kunigaikščio prioritetų³³.

²⁵ Eiliuotoji Livonijos kronika. Vert. Pranciškus Žadeikis. In Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių. Parengė D. Antanavičius, D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas – Vilnius, 2005. P. 362.

²⁶ A. Nikžentaitis. XIII – XV a. lietuvių kariuomenės bruožai – P. 16 – 17.

²⁷ E. Gudavičius. Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų. – P. 28.

²⁸ D. Baronas. Lietuvių karybos bruožai XIII a. pr. – P. 502.

²⁹ Hartmut Boockmann. Pferde auf der Marienburg. In Vera Lex Historiae. Studien zu mittelalterlichen Quellen. Festschrift für Dietrich Kurze, hrsg. Von Stuart Jenks, Jürgen Sarnowskz und Marie – Luise Laudage. – Köln – Wien – Weimar, 1993. S. 117.

³⁰ Z. Ivinskis. DLK ekonominė politika savo dvaruose. – P. 12.

³¹ M. Gimbutienė. Baltai priešistoriniais laikais. – P. 127.

³² Z. Ivinskis. Op. cit. – P. 13.

³³ Ibidem.

XIV a. pab. – XV a. pr. Lietuvos didžioji kunigaikštystė išgyveno svarbių ir įdomių permainų laikotarpį. Nelengvai išsikovojęs savo teisę į valdžią, didysis kunigaikštis Vytautas įvykdė visą eilę valstybinių reformų, palietusių daugelį sferų. Tuo pat metu šalis priėmė krikštą ir kartu – naujas, krikščioniško pasaulio politinio gyvenimo taisykles, prasidėjo naujas etapas santykių su Lenkija istorijoje. Seno periodo pabaigą pažymėjo ir apvainikavo pergalė Žalgirio mūšyje. Po šių įvykių verpeto pasikeitė ir LDK visuomenė, ir jos valdovas su savo dvaru. Vienas iš požymių – europiniam valdovo dvarui būdingų pareigybių atsiradimas. Tai, kad viena pirmųjų šaltiniuose paminėtų pareigybių Lietuvoje buvo dvaro arklidininko (1398 m. Salyno sutartyje, Nemira), manau yra pakankamai iškalbingas faktas. Be abejonės, Lietuvoje už savo vado, valdovo ar kunigaikščio žirgus atsakingi žmonės egzistavo dar kariaunų laikotarpyje, specialius tarnybininkus turėjo ir pirmieji LDK valdovai. Pavyzdžiui, viena ankstyviausių ir įdomiausių mus pasiekusių žinučių – kunigaikščio Treniotos nužudymo istorija. Rusų metraščiai teigia, kad jį nužudė keturi karaliaus Mindaugo bernai arklininkai³⁴. XV a. paskvilyje Vytenio arklininku pavadinamas kunigaikštis Gediminas. Vis tik, Vytauto valdymo laikais kai kas pasikeitė. Daugelis nuo seno įprastų gyvenimo sričių, taip pat ir žirgų ūkis, tapo institucionalizuotos. XVI a. vid. šaltiniai (pvz. Lietuvos Metrika) atskleidžia susiformavusią daugiapakopę ir labai specializuotą žirgų priežiūros sistemą, kurią sudarė įvairios prievolinių valstiečių tarnybos, amatininkai ir valstybiniai pareigūnai. Lenkų mokslininkų požiūriu ši sistema buvo kur kas labiau išplėta ir įvairialypė, nei Lenkijoje³⁵.

Darbo tikslai ir uždaviniai

Duomenų apie LDK valdovo žirgų ūkį yra, tačiau jie labai išsibarstę. Vienas iš pagrindinių mano darbo tikslų – surinkti ir susisteminti šias žinias, atskleisti valstybinio žirgų ūkio formavimąsi, struktūrą, funkcionavimą bei kaitą. Žirgininkystės tema Lietuvoje ilgą laiką buvo savotiškai sakralizuota, o žirgas ir šiandien – neatsiejama didingos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir baltų istorinės praeities įvaizdžio dalis, nors istoriniai faktai ne visada paremia tokį vaizdinį. Tuo tarpu, realus supratimas apie jo išsivystymą padėtų spręsti ir apie kitas svarbias valstybės gyvenimo sferas: visų pirma – ekonominę, techninę ir karinę valstybės potencialą.

Šiam tikslui išskyriau keletą svarbių temų. Žirgininkystės išsivystymo lygį, reikšmę, sugebėjimą žirgus panaudoti, turėtų pademonstruoti dvi sritys, kuriose jie vaidino lemiamą vaidmenį – tai komunikacija ir karyba. Kita medalio pusė – žirgų ūkio išlaikymas, administravimas. Šioje dalyje kalbėsiu apie tarnybų, prievolių nomenklatūrą, susijusią su žirgų priežiūra. Dalį tyrimo sudaro konkrečių tarnybų ir pareigybių aptarimas, jų funkcijų nustatymas, reikšmės įvertinimas, pateikiant pavyzdžius, o pareigūnų atveju – sudarant jų sąrašus ir pasekant karjeras.

³⁴ Mindaugo knyga. – P. 117 – 118.

³⁵ Karol Buczek. Książęca ludność służebna w Polsce wczesnofeudalnej. – Kraków – Wrocław, 1958. P. 30, 81 išnaša.

Tačiau iš pradžių reikia aptarti ir patį žirgų ūkį – turimas žinias apie jo mastus, prekybą, galimas kaimyninių šalių įtakas ir pan. Čia svarbią vietą užima intensyvesnių žirgininkystės zonų ar centrų nustatymas. Tai padaryti bandžiau remdamasi ne tik šaltiniais, bet ir ‘žemės kalba’ – toponimika.

Skirtingos šaltinių ir literatūros kalbos (rusų, gudų, lenkų, lotynų, vokiečių ir kt.), jų atstumas laike, iškėlė nemažai su tema susijusių lingvistinių, terminologinių problemų. Daugelis šaltiniuose pasitaikančių kasdieninių žodžių vartojami daugiareikšmiškai, netiksliai, kartais žodžiai gali būti sinonimai, o kartais – žymėti skirtingus objektus. Dalis jų neturi lietuviškų atitikmenų. Todėl siekiau nustatyti istorinius terminus, kuriais šaltiniuose buvo apibūdinami arkliai ir žirgai.

XIV a. pab. – sistemos pradžia, o XVI a. viduryje - dideli jos pasikeitimai, nulemti Valakų, pastočių, administracinės bei teismų reformų, Liublino unijos – visa tai keičia Vytauto laikais suklestėjusią organizaciją ir įveda naują.

Šaltiniai

Darbo šaltiniai yra dvejopi: lingvistiniai ir rašytiniai.

Pirmąją šaltinių grupę sudaro terminai, hidronimai ir toponimai vienaip ar kitaip susiję su žirgais, žirgininkyste. Šis šaltinis atskleidžia seniausius žirgo įvardijimus lietuvių kalboje, pirmines, šiandien jau prarastas ar pakitusias jų reikšmes. Iš to galima spręsti apie arklių panaudojimą, paplitimą, atsiradimą mūsų teritorijoje. Patys archaiškiausi žodžiai yra hidronimai. Jie byloja apie dar priešistorinius laikus. Tuo tarpu vietovardžiuose – toponimuose atsispindi kur kas vėlesnė situacija. Lietuvoje yra nemažai tokių, kurių kilmę galima sieti su arkliu. Tačiau šiems šaltiniams interpretuoti reikalingos specifinės žinios ir įgūdžiai, tad mano darbe jie gali būti tik pagalbine priemone, skirta paremti vienas ar kitas išvadas.

Rašytiniai šaltiniai sudaro pagrindinę grupę. Dalis jų – vienalaikiai, tačiau daugiausia jų – iš XVI a., o tai reiškia, kad į ankstesnius laikus dažnai teko žvelgti retrospektyviai arba ieškant analogijų kitose šalyse. Pastaruoju atveju, reikia nepamiršti, jog pas mus ta pati (ar panaši) situacija dažniausiai susiklostydavo vėliau bei kitokioje aplinkoje, todėl įgaudavo savitą pobūdį.

Nemaža dalis ankstyviausių Lietuvos istorijos šaltinių jau yra pakankamai gerai išnagrinėti literatūroje. Tarp jų – kryžiuočių kelių aprašymai (Wegeberichte), sudaryti iš 1384 – 1402 m. žvalgų pranešimų apie Lietuvos kelius³⁶; Vytauto laiškai, įvairios kronikos (Vygando Marburgiečio, Hermano Vartbergės ir kt.), keliautojų ir pirmųjų istorikų užrašai (Giliberas de Lanua, Janas

³⁶ Lietuvos kelių aprašymai, padaryti kryžiuočių žvalgų XIV amžiuje [Vegeberichtai]. Vertė Juozas Jurginis. In Kraštas ir žmonės. – Vilnius, 1983. P. 8 – 40.

Dlugošas, Mykolas Lietuvis)³⁷. Savo darbe neretai naudojami juos jau nagrinėjusių mokslininkų darbai.

Tuo tarpu kiti šaltiniai – mažiau žinomi ir naudojami. Iš Aleksandro Jogailaičio valdymo laikų mus pasiekė seniausios išlikusios Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvaro sąskaitos. Tai yra išdo knygos, apimančios 1498 – 1503 m. laikotarpį, kurių dėka mes galime kur kas geriau suprasti kaip funkcionavo valdovo dvaras. Neseniai šias knygas apžvelgė Kšyštofas Pietkievičius (*Krzysztof Pietkiewicz*)³⁸, o netrukus Lietuvoje pasirodys jų vertimas. Knygose išvardinti LDK dvare tarnavę svetimšaliai dvarionys, minimas gausus tarnybinis dvaras. Tai – labai vertingas šaltinis ekonominei valdovo dvaro situacijai pažinti bei sužinoti konkrečių paslaugų ar daiktų to meto pinigines vertes. Aš jų panaudojau būtent žirgų bei jų inventoriaus kainų nustatymui bei valdovo dvaro žirgų ūkio apimties tyrimui.

Išskirtinę vietą šaltinių tarpe užima Lietuvos Metrikos knygos. Lietuvos Metrika (toliau – LM) – tai didžiojo kunigaikščio kanceliarijos archyvas, apimantis XV – XVIII a. laikotarpį, nors pasitaiko ir ankstyvesnių dokumentų arba jų nuorašų³⁹. Išskirtinę vietą tarp jų užima valdovų žemių privilegijos, kariuomenių surašymai (vykę 1528, 1565 ir 1567 m.)⁴⁰, žemėtvarkiniai aktai. Bet ir paprastose teismo bylose ar nuosavybės suteikties privilegijose galima rasti daug įdomių detalių. Ši informacija kol kas panaudota dar labai menkai – daugiausia tiek, kiek jos būta anksčiausiai publikuotose knygose. LM minima daug specifinių tarnybų ir pareigybių, atsispindi jas atlikusių asmenų veikla ir padėtis visuomenėje, kai kurių, knygose randamų išsireiškimų nėra jokiuose kituose šaltiniuose. Visų pirma, čia galima rasti konkrečias asmenybes ir net pasekti jų karjeras. Žinutės, padedančios atskleisti pačias pareigybes ar tarnybines funkcijas – retesnės. Kuomet asmuo turi daugiau nei vieną pareigybę, iš jų surašymo eiliškumo matosi kaip tas titulas vertinamas. Be to išryškėti asmeninės sąsajos tarp kai kurių pareigų.

Vėlesnių šaltinių grupę sudaro Pirmasis ir Antrasis Lietuvos Statutai⁴¹, specifinės papildomos informacijos gali teikti cechų aktai⁴², senieji žodynai (Konstantino Sirvydo⁴³).

³⁷ Henrikas Latvis, Hermanas Vartbergė, Livonijos kronikos. – Vilnius, 1991; Klimas Petras. Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvos Vytauto Didžiojo laikais (1413 – 14 ir 1421 metais). – Kaunas, 1931; Vygandas Marburgietis, Naujoji Prūsijos kronika. – Vilnius, 1999.

³⁸ Krzysztof Pietkiewicz. Dwór litewski wielkiego księcia Aleksandra Jagiellończyka. In Lietuvos valstybė XII – XVIII a. – Vilnius, 1995.

³⁹ Lietuvos Metrika. 6 – oji Teismų bylų knyga. Įvadas. – Vilnius, 1995.

⁴⁰ Русская историческая библиотека. Т. 33 (toliau – РИБ Т. 33). Переписи войска литовского. – Петроград, 1915. 190-120, 190; 424-430; 1355-1374, 1378.

⁴¹ Pirmasis Lietuvos Statutas. Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis. T.3. – Vilnius, 1991; Statut Litewski drugiej redakcyi (1566) / Statutum Lituanicum alterius editionis (1566) in Collectanea ex archivo collegii iuridici, tomus VII. III skyriaus 2 strp. – Cracoviae, 1900.

⁴² Akty cechów wileńskich, wyd. Henryk Łowmiański, I T. – Wilno, 1939.

⁴³ Senasis Konstantino Sirvydo žodynas. Parengė Kazys Pakalka. – Vilnius, 1997.

Lokalizuojant žirgininkystės centrus, kaip pagalbinę priemonę galima panaudoti valdovų (Vytauto⁴⁴, Kazimiero Jogailaičio⁴⁵) itinerariumus.

Istoriografija

Tarpukaryje išleista M. Kvašnino – Samarino ir Z. Mockaus dviejų dalių knyga „Arklio kilmė ir lietuvių arklys“⁴⁶ yra kol kas vienintelis atskirai Lietuvos žirgininkystės istorijai tyrinėti skirtas mokslinis darbas. Nors jis parašytas zoologų, ne istorikų, tačiau istorinė dalis jame verta dėmesio, parašyta remiantis plačia vokiška ir lenkiška literatūra, šaltiniais (LM). Autoriai teigė, kad žemaitukai – seniausia Europos arklių veislė, aptarė prūsiškus sveikus ir estiškus kleperius, terminologiją. Knygos autoriai aprašė būdingiausias arklių spalvas, su jais susijusius prietarus, bendraindoeuropietiškus tikėjimus, pateikė vietinių veislių formavimosi aplinkybes, net išvardino konkrečius žirgynus, turėjusius įtakos Lietuvos žirgininkystei. Knygoje paminėti tokie mažai žinomi ir kitur istoriografijoje nefigūruojantys faktai, kaip pavyzdžiui 1270 – 1430 m. Vokietijoje siautusios pavojinga epizootijos, nuo kurios krito daug arklių, arba apie vokiečių samdytus lietuvius kumeliukų priežiūrai⁴⁷.

Iš istorikų, visų pirma paminėtinas **Zenonas Ivinskis**. Jis domėjosi didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ankstyvuojų ūkiu, jų dvarų ekonomine politika ir apie tai parašė platų straipsnį⁴⁸. Ypač daug dėmesio jame skirta Vytauto laikams, kadangi tuo metu padaugėja šaltinių, be to, šis kunigaikštis pasižymėjo išties energinga, novatoriška tiek karine, tiek ekonomine politika. Bandydamas bent preliminariai nustatyti kunigaikščio dvarų tinklą, Z. Ivinskis naudojosi, visų pirma, Vokiečių ordino karinių kelių į Lietuvą aprašymais (Wegeberichte), iš kurių išrinko minimus karaliaus dvarus. Jis pastebėjo, kad kronikininkai pirmiausia paminėdavo tuos, kuriuose būta žirgynų. Remdamasis bendra to meto situacija, tai yra nuolatinio karo stoviu, taigi dideliu žirgų poreikiu karo bei susisiekimo reikalams, Z. Ivinskis žirgininkystę išskyrė kaip pagrindinę ankstyvojo kunigaikščio dvaro ūkio šaką. Savo straipsnyje jis, pasinaudodamas pavyzdžiais iš įvairių publikuotų šaltinių rinkinių (Codex epistolaris Witoldi; Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis nec non dioeceseos Vilmensis; Scriptores rerum Prussicarum ir kt.), pabandė atskleisti šios šakos išsivystymo mastą. Pagrindiniai argumentai: pats poreikis karui; mūšių, kuriuose lietuviai naudojo žirgus aprašymai; dideli arklių skaičiai, figūruojantys šaltiniuose, aprašant kryžiuočių ir kalavijuočių karo grobį iš Lietuvos; jau nuo XIV a. minimos įvairios specialiosios tarnybos žirgų

⁴⁴ Jerzy Purc. Itinerarium Witolda Wielkiego Księcia Litwy. – 1971.

⁴⁵ Rafał Jaworski. Dwór litewski Kazimierza Jagiellończyka (1440 – 1492). – Warszawa, 2004. Aneks A Litewskie itinerarium Kazimierza Jagiellończyka.

⁴⁶ M. Kvašninas-Samarinas, Z. Mockaus. Arklio kilmė ir lietuvių arklys. – Kaunas, T.1 – 1926, T.2 – 1927.

⁴⁷ Ibidem. – P. 67.

⁴⁸ Z. Ivinskis. Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ekonominė politika savo dvaruose iki XVI a. pusės. In Lietuvos praeitis, I tomas. – Kaunas, 1940.

priežiūrai. Iš ankstyvesnių autorių, Z. Ivinskis rėmėsi tik M. Liubavskiu, taigi temą praktiškai nagrinėjo savarankiškai.

Kol kas išsamiausiai apie karo žirgų naudojimo specifiką Lietuvoje rašė **Alvydas Nikžentaitis**⁴⁹. Didžiausias jo indėlis – išsamus lietuvių karinės taktikos, jos kaitos aptarimas, kartu nurodant ir kavalerijos reikšmę LDK kariuomenėje. Autoriaus tyrimai pakoregavo visuomenėje ir mokslininkų tarpe įsitvirtinusį gana romantišką nenugalimos senovės lietuvių raitijos įvaizdį. Savų pastabų šia tema pateikė ir **Edvardas Gudavičius**, kurio išsamūs įvairių laikotarpių apibendrinimai yra nepaprastai vertingi, bandant suprasti kontekstą, kuriame vyko vieni ar kiti reiškiniai⁵⁰. Be to jis parašė puikų straipsnį apie arklių pavadinimus šaltiniuose, pasiūlė daug naujų lietuviškų terminų⁵¹.

Iš konkrečių valstiečių tarnybų, tik apie leičius yra išleista atskira **Artūro Dubonio** monografija, kurioje gerai apžvelgta su tema susijusi istoriografija ir pateikta įdomių, originalių hipotezių⁵². Vertingas darbas – **Egidijaus Banionio** „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinybių tarnyba XV – XVI amžiais“⁵³. Jis nemaža dalimi rėmėsi Severinu Vislouchu ir jo darbu apie komunikacinę LDK sistemą (žr. toliau).

Įvairiose sintezėse atskirus žirgų priežiūros sistemos fragmentus ar trumpus apibendrinimus yra pateikę Konstantinas Avižonis, Juozas Jurginis, Jūratė ir Zigmantas Kiaupos ir kt. J. Jurginis ir K. Avižonis pakankamai plačiai aprašė tarnybos institutą ir kai kurias kitas teorines sąvokas⁵⁴.

Nedaug rašyta apie žirgų aprangą ir inventorių. Informatyvų žirgų inventoriaus ir transporto priemonių aprašymą pateikė **Pranė Dundulienė**⁵⁵. **Ona Kuncienė**⁵⁶, trumpai aprašydama Lietuvoje randamas žirgų aprangos detales iš IX – XIII a., padarė išvadą, kad dauguma jų – vietinio darbo ir tik vienetai – atvežtinės (daugiausia skandinaviškos) kilmės. Apie mitinę žirgo prasmę rašė Pranė Dundulienė, Laima Nakaitė⁵⁷ ir kt. Pastaroji geriausiai ir plačiausiai apibendrino žirgo įvaizdžio

⁴⁹ Alvydas Nikžentaitis. XIII – XV a. lietuvių kariuomenės bruožai (organizacija, taktika, papročiai). In Karo archyvas XIII. – Vilnius, 1992.

⁵⁰ Edvardas Gudavičius. Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai; Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569m. – Vilnius, 1999.

⁵¹ Edvardas Gudavičius. Dėl kai kurių arklių pavadinimų šaltiniuose. In Lietuvos istorijos metraštis 1985. – Vilnius, 1986.

⁵² Artūras Dubonis. Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai (iš Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities). – Vilnius, 1998.

⁵³ Egidijus Banionis. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinybių tarnyba XV – XVI amžiais. – Vilnius, 1998.

⁵⁴ Konstantinas Avižonis. Rinktiniai raštai IV t. – Vilnius, 1994; Jurginis Juozas. Baudžiovos įsigalėjimas Lietuvoje. – Vilnius, 1962; Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncėvičius A. Lietuvos istorija iki 1795m. (II leid.). – Vilnius, 1998.

⁵⁵ Pranė Dundulienė. Lietuvių etnografija. – Vilnius, 1982.

⁵⁶ Ona Kuncienė. Prekybiniai ryšiai IX – XIII a. In Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I – XIII a., red. M. Michelbertas. – P. 217 – 222.

⁵⁷ L. Nakaitė, op. cit.

lietuvių mitologijoje tyrimus (1991 m.). O archeologinius duomenis yra apibendrinusios Marija Gimbutienė, Regina Volkaitė-Kulikauskienė⁵⁸, Laima Nakaitė, Mindaugas Bertasius⁵⁹ ir kt.

Užsienio autorių indėlis istoriografijoje – labai didelis. Tai garsiausi lenkų, rusų, baltarusių mokslininkai, kurių darbai tapo atspirties tašku lietuviams tyrinėtojams. Viena iš domėjimosi Lietuva priežasčių – daugiau išlikusių rašytinių šaltinių dėl vėliau susiklosčiusios analogiškos kitiems kraštams situacijos. Vokiečių mokslas taip pat turi galias tradicijas viduramžių Pabaltijo tyrimuose, ypač riterių ordinų gyvavimo laikotarpyje, o pasak Hartmuto Bokmano (*Hartmut Bokman*), Vokiečių Ordinas buvo sukaupęs unikalias savo metui žirgininkystės žinias ir apie tai išliko nemažai šaltinių – įvairių inventorių, sąrašų ir pan.⁶⁰. Deja, nemokėdama šios kalbos, negalėjau plačiau pasinaudoti jų teikiama informacija.

Apie atskirus šios temos aspektus dar XIX a. rašė Francišekas Piekošinskis (*Franciszek Piekosiński*, apie arklininkus, kaip valstiečių kategoriją)⁶¹, vėliau temą pratęsė Karolis Bučekas (*Karol Buczek*)⁶² ir kt. Jis pastebėjo, kad Lietuvoje su žirgais surištų tarnybų būta kur kas daugiau ir įvairesnių nei Lenkijoje. Išties fundamentalių veikalų parašė rusų ir baltarusių mokslininkai⁶³. Jie išskyrė daug žirgais besirūpinusių valstiečių kategorijų, apibūdino jų prievoles. **Matvejus Liubavskis** (*М. Любавский*) savo disertacijoje aprėpė apskritai visą LDK administracinę sistemą, kurioje yra ir žirgų priežiūros pareigybės bei tarnybos, karo tarnai.

Severino Visloucho (*Seweryn Wyslouch*) veikalas apie komunikacines paslaugas LDK⁶⁴ – pastočių ir stacijų, kelių ir tiltų palaikymo prievoles – vienintelis ir labai išsamus šiai temai skirtas darbas. Autorius išnagrinėjo minėtas prievoles pagrindžiančias valdovų privilegijas, atskleidė komunikacinės sistemos reikšmę, išskyrė jos formavimo, klestėjimo ir nuosmukio laikotarpius, nurodė šių reiškinų priežastis, nustatė šieno, avižų kainas, jų augimo tendencijas.

Neseniai bendrą Pabaltijo regiono žirgininkystės istorijos apžvalgą pateikė **Svenas Ekdalis** (*Sven Ekdahl*), rašęs apie Prūsiją ir Vokiečių ordiną⁶⁵. Jam priklauso nuopelnai, aiškinantis garsųjį Žalgirio mūšio manevrą.

Taigi, žirgininkystės tema nėra ‘apleista’, bet paprastai tėra ‘užgriebiama’ kaip šalutinė, nagrinėjant ūkio, valstiečių, administracijos ar karo istoriją. Vis tik, pavarčius garsiausias sintezes,

⁵⁸ Marija Gimbutienė. Baltai priešistoriniais laikais. – Vilnius, 1985; Regina Volkaitė-Kulikauskienė. Lietuviai IX – XII amžiais. – Vilnius, 1970; Lietuvos kario žirgas. – Vilnius, 1971.

⁵⁹ Mindaugas Bertasius. Vidurio Lietuva VIII – XII a. – Kaunas, 2002.

⁶⁰ Hartmut Boockmann. Pferde auf der Marienburg. – Köln – Wien – Weimar, 1993. P. 117 – 118.

⁶¹ Karol Buczek. Książęca ludność służebna w Polsce wczesnofeudalnej. – Kraków – Wrocław, 1958. P. 30.

⁶² K. Buczek, op. cit.

⁶³ Матфеи Любавский. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского Статута. – Москва, 1892.; Ф. Леонтович. Крестьянский дворъ въ Литовско-Русскомъ государстве (сельские ремесленники). – Варшава, 1898.

⁶⁴ Seweryn Wyslouch. Posługi komunikacyjne (w miastach W. Ks. Litewskiego na prawie magdeburskiem do połowy XVI w). – Wilno, 1936.

⁶⁵ Sven Ekdahl. Žalgiris (šiandienos žvilgsnis). – Vilnius, 1999.

galima rasti surinkta nemažai medžiagos apie įvairias su žirgais susijusias valstiečių tarnybas, prievoles. Daug dėmesio skirta karybai, bendrame valstiečių istorijos kontekste atsiskleidžia įvairių, su žirgininkyste susijusių, prievolininkų, o tiriant valstybės valdymo aparatą – pareigūnų reikšmė, vieta visuomenėje, funkcijos. Tačiau, tokiose bendresnio pobūdžio studijose neišvengiamai prapuola specifiškesni bruožai, pasitaiko netikslumų, ypač terminologinių. Be to, fundamentaliausi veikalai rašyti dar XX a. pačioje pradžioje ar net XIX a. pab., o nuo to laiko jau gerokai prasiplėtė šaltinių bazė, pakito požiūris į kai kuriuos istorinius reiškinius, atsirado naujų tyrimo metodų ir t. t. Neblogai yra išnagrinėti archeologiniai, etnografiniai, lingvistiniai duomenys, jie gali pateikti įdomių idėjų, naujų interpretacijų, todėl naujesnėse studijose šių mokslų pasiekimai turėtų būti naudojami ir derinami tarpusavyje plačiau, nei iki šiol.

1. DIDŽIOJO KUNIGAIKŠČIO ŽIRGŲ ŪKIS XIV A. PAB. – XVI A.

1.1. Ūkis (vystymasis, mastai, įtakos, žirgų vertė) ir jo tyrimas

Tyrimai rodo, kad VIII – XII a. Lietuvoje buvo auginami plonų galūnių, mažomis kanopomis žirgai, artimi stepiniams. Kalbama apie žemaitukus – šiandien jie pripažįstami viena seniausių Europos arklių veislių⁶⁶. Tai buvo plačioje teritorijoje paplitęs arklių tipas, tik kiekviename krašte vadinamas skirtingai. Į Prūsiją atvykę riteriai, tenais taip pat rado vietinę nedidelių, bet greitų, tvirtų ir išvermingų arklių veislę – sveikus (*Schweike*⁶⁷), kuriuos ėmė naudoti ne tik jojimui ir darbui, bet ir karo žygiuose⁶⁸. Maži arkliukai bloguose, pelkėtuose ir miškinguose keliuose buvo manevringesni ir universaliau panaudojami⁶⁹. XVI a. S. Herberšteinas taip pat rašė, kad lietuvių arkliai yra labai maži, grakščių kojų, naudojami ir karui, ir darbui. Pagaliau net 1793 m. po Lietuvą keliavusio mokytojo Frydricho Šulco atsiminimuose – „arkliai visoje Lietuvoje maži, bet vis tiek geri. [...] Didžiausia jų dorybė, kad gerai bėga“ (omenyje turėti vežikų arkliai)⁷⁰. Tokie paminėjimai atspindi tik dalį tikrovės, nes aprašo tik vietinius, lietuviškus arklius. Jau XVI a. pab. rengtame Tomo Makovskio LDK žemėlapyje piktinamasi: „Į karą [lietuviai – G. N.] joja išmankštintais žirgais, o ne tais mažais ir silpnais arkliais (kaip kai kas rašo), kuriuos naudoja ūkio darbams. Kai kurie didikai, nepaisydami išlaidų, laiko kaimenes žirgų, atsivestų iš Italijos, Vokietijos ir Turkijos“⁷¹.

Vienintelis šaltinis žirgų kiekiui tam tikru metu LDK nustatyti yra įvairūs surašymai, tačiau pagal juos galima sužinoti tik bendrą į karą pastatytų žirgų skaičių, o ne kiek jų priklausė asmeniškai valdovui. Tiesa, Giliberas de Lanua mini dešimttūkstantinį asmeninį Vytauto žirgų pulką⁷², tačiau sunku pasakyti, kiek šis skaičius atspindi tikrovę. Be to, gal ir šiame šaltinyje, kaip kariuomenių surašymuose, *žirgas* yra apskaitos vienetas, ir tuomet reiškia asmeninės Vytauto kariaunos dydį. Iš tikrųjų gal tai ir nėra labai svarbu. Kadangi bajorai privalėjo tarnauti savo valdovui su tam tikru kiekiu raitelių⁷³, tai galima sakyti, kad žirgai, kuriais tie raiteliai jojo, buvo netiesioginė valdovo nuosavybė, kaip ir ta žemė, nuo kurios buvo einama karo tarnyba. Teigiama, kad XIV – XV a. lietuviai karui statydavo keletą dešimčių tūkstančių žirgų⁷⁴.

⁶⁶ M. Kvašninis-Samarinas, Z. Mockus, op. cit. – P. 52.

⁶⁷ H. Boockmann. Pferde auf der Marienburg. – S. 120; M. Kvašninis-Samarinas, Z. Mockus, op. cit. – P. 59.

⁶⁸ S. Ekdahl, op. cit. – P. 46 – 47.

⁶⁹ M. Kvašninis-Samarinas, Z. Mockus, op. cit. – P. 72.

⁷⁰ Mokytojo Šulco 1793 metų kelionės išpūdziai. Vertė Jūratė Kiaupienė, in Kraštas ir žmonės. – Vilnius, 1983. P. 105.

⁷¹ Lietuvos didžiosios kunigaikštystės 1613 metų žemėlapiu tekstas. Vertė Eugenija Ulčinaitė, in Kraštas ir žmonės. – Vilnius, 1983. P. 86.

⁷² Petras Klimas. Ghillebert de Lannoy. Priedas – P. 63.

⁷³ PLS II sk.

⁷⁴ Lietuvių enciklopedija I t. – Arkliai.

XIV – XVI a. vakarų Europoje žirgininkystės lygis buvo nukritęs, 1270 – 1430 m. Vokietijoje siautusios pavojingos epizootijos, nuo kurių krito daug arklių⁷⁵. Tuo tarpu Lietuva ir Lenkija ribojosi su kraštais, nuo seno veisusiais geriausius stepių žirgus ir turėjo galimybę panaudoti juos savo veislėms gerinti. Tiesa, savos lenkiškos ar lietuviškos kultūrinės veislės taip ir nebuvo sukurta⁷⁶. Patys stepiniai žirgai buvo labai maišyti. Jie padarė labai didelę įtaką Rusijos žirgininkystei, kur po mongolų – totorių antplūdžio XIII a. žirgynai buvo ištuštėję⁷⁷. Tačiau, gali būti, kad jų įtaka LDK žirgų genofondui taip pat buvo nemaža.

Apskritai, totorių vaidmuo LDK žirgininkystėje – vertas atskiro aptarimo aspektas. Maždaug nuo XIII a. 4 – 5 dešimt. Lietuvos pakraščiuose vyko kariniai susirėmimai, susiję su mongolų – totorių antplūdžiu į Europą⁷⁸. Tiesiogiai etninės Lietuvos jis nepalietė, tačiau jos ir Aukso Ordos kariuomenės nuo to laiko kontaktavo pastoviai. Pergalės atveju, į Lietuvą keliaudavo karo grobis, kurio vertingiausia dalimi pagrįstai galima laikyti totorių karo žirgus. Tuomet jie kažkiek galėjo maišytis su vietiniais, keisti jų fizines ir charakterio savybes. Vėliau, ypač Vytauto laikais, prie to turėjo prisidėti ir atvykusių į LDK gyventi totorių žirgai. Sunku pasakyti, ar vyko sąmoningas žirgų kryžminimas, nes tam nėra duomenų, tačiau tokios galimybės tikrai negalima atmesti.

Kilmingi totoriai LDK atlikdavo karo tarnybą sudarydami lengvosios kavalerijos būrius ir jiems net buvo leista išlaikyti savitą, kraujo ryšio pagrindu paremtą, karinę organizaciją, turinčią tam tikrą savarankiškumą bei savas kariavimo tradicijas, kurios taip pat darė poveikį LDK karybai. Tačiau didelė Lietuvos totorių dalis karo tarnybos nėjo. Tai buvo nekilmingi, žemės valdų neturintys miestiečiai, besiverčiantys pačiais įvairiausiais verslais ir amatais. Vis tik keletas užsiėmimų vyravo. Tai buvo daržininkystė, odininkystė, gyvulininkystė bei vežėjavimas. Pastarasis peraugo į didmeninio pervežimo verslą ir tam tikru metu tapo praktiškai totorių monopolizuota veiklos sritimi⁷⁹. Be to, šaltiniuose pasitaiko užuominų apie ypatingus totorių vežėjų kinkomuosius arklius, kurie “yra tokie pat kaip ir vežikai, t. y. stiprūs ir žiaurūs”, pripratę prie bet kokių sąlygų – “jiems nekloja šiaudų, o pavargusius apdengtus arba apsnigtus nuveda į girią, kur šie ėdesio išsikasa kojomis iš po sniego”⁸⁰. Tai leido istoriografijoje susidaryti nuomonei, kad buvo išvesta speciali, totoriška jų veislė. Žinoma, taip teigti galbūt per drąsu, tačiau tam tikra specifika matyt egzistavo. Kitas labai paplitęs totorių amatas – odininkystė, taipogi siejasi su žirgininkyste, su sena stepių genčių tradicija panaudoti viską, ką gali duoti gyvulys. Taip pat, atrodo, totoriai galėjo neretai pasitarnauti kaip žirgų kaustytojai ir gydytojai⁸¹. Natūralu, kad tauta, kuriai žirgas ne vieną amžių

⁷⁵ M. Kvašninis-Samarinas, Z. Mockus. Op. cit. T. I. – P. 67.

⁷⁶ Ibidem, T. II – P. 1.

⁷⁷ Ibidem, T. I – P. 63; 77 – 78.

⁷⁸ Romas Batūra. Lietuva tautų kovoje prieš Aukso Ordą. - Vilnius, 1975. P. 311.

⁷⁹ Jacek Sobczak. Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkim księstwie Litewskim. – Warszawa – Poznań, 1984. S. 97.

⁸⁰ Brauno pasaulio miestų atlasas. In Kraštas ir žmonės. – Vilnius, 1988. P. 79 – 81.

⁸¹ РИБ Т. 33. 4 Уж. kn., Nr. 2.

tarnavo kaip pagrindinis išgyvenimo ir pragyvenimo šaltinis, sukaupė apie jį daug praktinių žinių. Beje, totoriai nebuvo vienintelė tautinė mažuma LDK, susijusi su žirgininkyste. Tai būdinga ir karaimams, ir pagaliau – klajokliams čigonams⁸². Tačiau šios visuomenės grupės, viena vertus, buvo labai nedidelės, o kita vertus, jų istorija yra labai menkai nušviesta šaltiniuose.

Dažnai kalbama apie Vokiečių Ordino įtaką LDK žirgininkystei, tačiau pervertinti jos nereikėtų. Ordinas iš tiesų buvo sukaupęs unikalias žirgininkystės žinias, vykdė metizaciją – skirtingų veislių kryžminimą, naudojo rankinį veisimo būdą, kai tuo tarpu Lietuvoje ir Lenkijoje dar ilgai buvo populiarus laukinis kergimas (veislinių kumelių būrys paleidžiamas laisvai ganytis iki žiemos kartu su atitinkamu skaičiumi eržilų)⁸³. Ypač jis vyravo LDK šiaurėje ir rytuose, kur būta daug pievų ir miškų⁸⁴. Taip pat kunigaikštis Vytautas pakankamai gerai pažinojo riterių ūkį, administraciją, todėl galėjo kai ką iš jų perimti. M. Kvašninis-Samarinas net nurodė konkrečius vokiečių žirgynus, padariusius įtaką Lietuvos žirgininkystei⁸⁵. Kita vertus, Ordinas tikrai nenorėjo dalintis savo žiniomis ir juo labiau – gerais žirgais. Net dovanojami būdavo tik kastruoti žirgai, o veislei eržilų buvo galima gauti nebent per karo žygius. Be to, jų (veislinių eržilų) nebuvo labai daug ir pačioje Prūsijoje. Eiliniams Ordino riteriams karo žirgas buvo tokia pati prabanga, kaip ir eiliniams lietuvių kariams. Eiliuotoje Livonijos kronikoje galima rasti pavyzdį iš XIII a., kai riteriai pralaimėjo mūšį tik todėl, kad pakriko, daliai jų susiviliojus į upės ledą įlūžusiais ir paliktais žiemgalių žirgais⁸⁶. Taip pat šaltiniai rodo, kad nors Vokiečių Ordino statutas nurodė kiek riteris turi su savimi turėti žirgų, tačiau realiai ne visi galėjo reikalavimus įgyvendinti, kartais net penki riteriai dalindavosi vieną jauną žirgą⁸⁷. Kur kas realiau galima kalbėti apie teorinę kryžiuočių įtaką lietuvių karybai (naujos taktikos, nauji ginklai).

Kita įtakos kryptis – Lenkija. Sakoma, kad lenkai bandė sukurti 'lenkų arabą', bet tai jiems iki galo nepavyko⁸⁸. Tam jie naudojo turkmėnų, totorių, taip pat ir lietuviškus žirgus⁸⁹. Labiausiai išgarsėjo lenkų lengvojo tipo, aukšti ir grakštūs kavalerijos žirgai, vadinami 'husariškais'. Lietuvoje jie itin išpopuliarėjo XVI a., nes tuomet, ėmus kare naudoti paraką, sunkūs riteriški karo žirgai neteko savo reikšmės⁹⁰.

Deja, apie tarptautinę prekybą žirgais šaltinių beveik neturime, nors tai teiktų nepaprastai įdomios informacijos. Vytauto laikais ryškiausias ekonominis fragmentas buvo prekyba su Ryga, be

⁸² Lietuvos čigonai. Tarp praeities ir dabarties. Sud. Vytautas Toleikis. – Vilnius, 2001. P. 9 – kad bajorai samdydavo juos arklių prižiūrėtojais ir prajodinėtojais.

⁸³ M. Kvašninis-Samarinas, Z. Mockus, op. cit. T. I. – P. 67.

⁸⁴ M. Kvašninis-Samarinas, Z. Mockus, op. cit. T. II – P. 5.

⁸⁵ Priegliaus aukštupy, prižiūrėtojas gyveno Įsruty; labiau apie Eitkūnus; Eglau; kiti – arčiau Karaliaučiaus; svarbiausias – Vyslos žemupy; stambus centras – Marienburgo rajone; Dancigo apygardoje itin veisti smulkieji. M. Kvašninis-Samarinas, Z. Mockus, op. cit. T. I. – P. 67.

⁸⁶ Eiliuotoji Livonijos kronika. – P. 330.

⁸⁷ H. Boockmann. Op. cit. – P. 118 – 119.

⁸⁸ M. Kvašninis-Samarinas, Z. Mockus, op. cit. T. II – P. 6 – 7.

⁸⁹ Ibidem. – P. 2.

⁹⁰ Ibidem. – P. 72.

to, kunigaikštis vedė labai energingą ekonominę politiką, turėjo platų ūkį ir pakankamai pinigų išde*. 1409 m. kryžiuočių paskirtas žemaičių vaitas rašo Kauno seniūnui, kad uždraudė žemaičiams pardavinėti arklius aukštaičiams⁹¹. Vėliau pasirodo magistro draudimai iš Prūsijos į Lietuvą įvežti javus, ginklus ir arklius⁹². Tai rodo tokios praktikos buvimą, o draudimai susiję su artėjančiu karu. XVI a. Mykolas Lietuvis piktinosi, kad maskvėnai kiekvieną pavasarį gauna tūkstančius tinkamiausių karui žirgų iš nogajų ordos, mainais už drabužius ir kitus pigius daiktus, o tuo tarpu lietuviams Trakijos turkai siunčia už didelę kainą paskutinės veislės arklius, senus, nuvarytus, suliesėjusius, su kokiomis nors slaptomis ligomis, nes religija jiems draudžia pardavinėti krikščionims sveikus arklius. Bet knygos autorius apskritai labiau vertina senus laikus, kai “proseniai tenkindavosi vietinės veislės arkliais”⁹³. Vyko prekyba su arabais⁹⁴.

LDK vidinei rinkai pažinti šaltinių taip pat turime nedaug. Nepaprastai vertingas šaltinis – Aleksandro Jogailaičio sąskaitų knygos⁹⁵. Jos mums teikia ankstyviausią tikslią informaciją žirgų kainų nustatymui. Iš knygų paaiškėja, kad geras žirgas vidutiniškai įvertinamas nuo 10 iki 25 auksinų⁹⁶ (pačioje knygoje nurodyta, kad paprastas auksinas lygus pusei kapos, arba 30 grašių). Paprastesnis, išromytas arklys (*valaszek*) kainavo 8 auksinus (4 kapos gr.), o tarnui nupirktas arklys tekainavo 3 auksinus (1,5 kapos gr.). Tuo tarpu vienu atveju už žirgą *dėl kurio laidavo ponas valdovas*, buvo sumokėta net 70 auksinų. Taigi, kainos galėjo labai svyruoti. Po trisdešimties metų, jau minėtos baudos, nustatytos PLS, : už gerą valdovo eržilą – 10 kapų grašių, o už kumelę – 5 kapos grašių; už pono ar žemionio kaimenės kumeliuką – 5 kapos grašių, o už kumelę – 3 kapos grašių (jei būtų nesuderėta kitaip); bet už darbui (akėčias traukė, malkas vežiojo) naudotą kaimenės kumelę bei už nekilmingojo kumelę ar namuose augintą kumeliuką – pusrublis grašių (jei buvo nepirktas arba nederėta kitaip)⁹⁷. Pavertus auksiniais atrodytų taip: už gerą valdovo eržilą ~20 auks., už kumelę ~ 10 auks.; už pono ar žemionio kaimenės kumeliuką ~ 10 auks., už kumelę ~6 auks.; už darbinę kaimenės kumelę bei nekilmingojo kumelę ar namuose augintą kumeliuką – pusrublis grašių⁹⁸. Galima manyti, kad kainos nustatomos priklausomai nuo savininko luomo, didesnė bauda siejasi su kilmingesnio asmens gerbimu, tačiau tik iš dalies. Kita vertus, valstiečio arklys realiai neprilygo didikų žirgams.

⁹¹ Z. Ivinskis, op. cit. – P. 53.

⁹² Ibidem – P. 13.

⁹³ Mykolas Lietuvis. Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. – Vilnius, 1966. P. 39.

⁹⁴ A. Rimka. Lietuvos prekybos santykiai ligi unijos su lenkais. – Kaunas, 1925.

⁹⁵ Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos, parengė Darius Aleksaitis ir Rimvydas Petrauskas, [Vilnius, 2007]. Už medžiagą dėkinga R. Petrauskui.

⁹⁶ Už 4 prarastus arklius – 100 auksinų (vienas žirgas – 25 auksinai); už du arklius – 50 auksinų (25 auksinai); už 10 prarastų arklių – 215 auksinų (21,5 auksino); 20 auksinų už nekastruotą arklį; už du arklius – 40 auksinų (20 auksinų); už 10 prarastų arklių – 150 auksinų (15 auksinų); 12 auksinų už prarastą arklį; 10 auksinų už prarastą arklį; 20 auksinų už du prarastus arklius (10 auksinu).

⁹⁷ PLS XII sk. 1.

⁹⁸ PLS XII sk. 1.

Skyriuje „Apie šalies gynybą“ nurodoma išruošti vaikną ant gero žirgo, kuris kainuotų ne mažiau kaip 4 kapas grašių (~8 auksinų)⁹⁹. Ši skaičių galima laikyti tam tikra žemutine žirgo kainos riba. Beje, įdomus PLS straipsnis, kuriame nurodytos baudos už neteisėtai sumedžiotus žvėris. Tarp laukinių miško žvėrių minimi ir arkliai bei kumelės, už kuriuos bauda – 3 rubliai grašių¹⁰⁰. Žinoma, kad dar iki XVII a. Lietuvoje būta laukinių arklių – tarpanų, juos buvo bandoma prijaukinti, tačiau nesėkmingai¹⁰¹. Bet čia omenyje gali būti turimi ir pusiau laukiniu būdu laikomi kaimenių arkliai (tai rodytų ne itin aukštą veislininkystės lygį).

Tarptautinėje arenoje žirgas pasirodydavo ne tik karo lauke arba kaip prekė. Geras riterio žirgas visais laikais buvo didelė prabanga ir karališka dovana. Todėl jis neretai figūruoja diplomatinių dovanų sąrašuose. Štai Anglijos ir Prancūzijos pasiuntinys Giliberas de Lanua, daug keliavęs 1421 m. vasarą, visur buvo iškilmingai sutinkamas, vaišinamas ir apdovanojamas, o tarp dovanų būtinai būdavo žirgų: Dancige – ristas žirgas ir daili kumelė, Lenkijoje nuo Jogailos – 2 žirgai ir 2 kumelės, Volynės Kremenece nuo Vytauto – 4 žirgai (*quatre chevaulz*)¹⁰². Vytauto ir Vokiečių ordino magistrų korespondencijoje dažnai minimos abipusės dovanos žirgais. 1406 m. laiške Vytautas dėkoja didžiajam magistrui už jo dovanotą "einen guten hengst" (gera žirgą). Atsilygindamas už tai, siunčia sakalus¹⁰³, tačiau 1409 m. Vytautas magistro dovanotų trijų žirgų nepriėmė, greičiausiai nenorėjo demonstruoti draugiškumo Žalgirio mūšio išvakarėse¹⁰⁴. Žirgus dovanų Vytautas taip pat dažnai gaudavo savo žygiuose į rytus¹⁰⁵. 1507 m. chano Mengli Girėjaus pasiuntinys didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Senajam įteikė žirgą, lanką, papuošalų ir dar nuo savęs vieną žirgą. Mainais gavo keletą kailinių, audinių, taurę ir pinigų¹⁰⁶.

Buvo svarbi spalva. Ne tik surašinėjant karo žirgus, bet turėjo maginę reikšmę, kilmingieji stengėsi kinkyti karietas vienodos spalvos žirgais.

Įstatymdavystė, susijusi su žirgininkyste labai padeda spręsti apie jos vertę. Nuo seniausių mums žinomų teisinių aktų arkliavagystė buvo išskiriama iš kitų vagysčių formų ir be galo griežtai baudžiama. 1468 m. Kazimiero Teisyne rašoma, kad jei pirmą kartą kas apsvogė – bausti bauda, tačiau, kad ir pirmą kartą, bet padarė kokią didelę arkliavagystę (*коньская какая большая татьба*) ir buvo pagautas su įkalčių – tą pakarti¹⁰⁷! Pirmajame Lietuvos Statute (1529 m., toliau – PLS) už arkliavagystę jau tik nustatomos baudos, kurių dydis svyruoja priklausomai nuo savininko luomo. Tuo tarpu, už žirgo pagrobimą užpuolus, viešoje vietoje iškinkius iš vežimo ir pan. *nors*

⁹⁹ PLS II sk.

¹⁰⁰ PLS IX sk. 2.

¹⁰¹ Lietuvių enciklopedija T.1. – JAV, 1953.

¹⁰² P. Klimas. Ghillebert de Lannoy. Priedas – P. 65.

¹⁰³ Codex epistolaris Vitoldi. – p. 132.

¹⁰⁴ Ibidem. - P. 183 – 184.

¹⁰⁵ Z. Ivinskis, op. cit. – P. 13.

¹⁰⁶ E. Banionis, op.cit. – P. 255.

¹⁰⁷ Акты, относящиеся к истории западной России соб. и изд. Археографическою комиссиею (toliau – АЗР). Т. I. 1340 – 1506. – Санктпетербург, 1846.

jokių muštynių nesukeltu, nors nė vieno asmens ar tarno prie žirgo nebūtu, įrodžius už tai turėjo sumokėti kaip už žaizdą šlėktai – 12 rublių grašių¹⁰⁸. Tiek pat įkainoti galvapinigiai už keliuotį, amatininką ar tijūną¹⁰⁹! Numatoma ir specialus nuvytinės mokestis tam, kuris nuvytų arklių vagi – 6 grašiai bei tiek pat valdovo urėdui¹¹⁰.

Įstatymai taip pat numatė, kaip elgtis radus priklydusį arklių ar kumelę. Kazimiero Teisyne liepiama pagal seną paprotį apklausinėti apylinkę ir, per tris dienas neatsiradus savininkui, atvesti į karaliaus dvarą, bei gauti už tai atlyginimą¹¹¹. Toks nurodymas yra jau 1347 m. Lenkijos karaliaus Kazimiero III statute¹¹² ir tebėra Antrajame Lietuvos Statute (1566 m. toliau – ALS)¹¹³. Tuo tarpu kumelių bandą net užklyptą savoje žemėje nuoganoje draudžiama paimti ar pasiimti dalį žalos atlyginimui, kas leidžiama su arkliais, galvijais, kiaulėmis, žąsimis ir kt. Numatoma bauda kaip už plėšimą – 12 rublių grašių¹¹⁴. ALS nurodoma, kad kumelių, arklių kaimenė (kaip ir bet kokia kita banda) be piemens laisvai gali ganytis iki Šv. Jurgio, o po to iki spalio pirmos dienos turi būti saugoma piemens. Įvestas senaties terminas skūstis dėl nuganymo – pagal seną paprotį iki Kalėdų¹¹⁵.

Pagaliau, norint kalbėti apie LDK žirgų ūkį, būtina išsiaiškinti kai kurias terminologines subtilybes. Mano temai svarbu skirti kur šaltiniuose minimi arkliai, o kur žirgai, tačiau susidūrus su skirtingomis šaltinių kalbomis, iš pirmo žvilgsnio nesudėtinga užduotis, kartais tampa išties komplikuoja, o nežinant šaltinio specifikos, tikrosios žodžio prasmės jame numatyti beveik neįmanoma¹¹⁶.

Senąja gudų kalba parašytuose tekstuose dažniausiai vartojamas vienas ir tas pats žodis *конь*, kuris gali turėti tiek žirgo (būdinga rytų slavams), tiek ir paprasto arklio (būdinga lenkams) reikšmę¹¹⁷, o karių surašymuose neretai virsta apskaitos vienetu, reiškiančiu patį raitelį su jo palyda¹¹⁸. Kad galvoje turimas žirgas abejonių nelieka, jei pridedamas apibūdinimas 'geras' (*добрый*)¹¹⁹ arba 'karinis' (*военный*)¹²⁰. Darbiniam arkliui nusakyti taip pat naudojamas terminas

¹⁰⁸ PLS XII sk. 3.

¹⁰⁹ PLS XI sk.

¹¹⁰ PLS XII sk. 24.

¹¹¹ A3P I, 67.

¹¹² A3P I, 2.

¹¹³ Statut Litewski drugiej redakcyi (1566) / Statutum Lituanicum alterius editionis (1566) in Collectanea ex archivo collegii iuridici, tomus VII. III skyriaus 2 strp. – Cracoviae, 1900.

¹¹⁴ PLS XII sk. 2; Statut Litewski drugiej redakcyi (1566) / Statutum Lituanicum alterius editionis (1566) in Collectanea ex archivo collegii iuridici, tomus VII. – Cracoviae, 1900. antrasis XIII skyriaus

¹¹⁵ Statut Litewski drugiej redakcyi (1566) / Statutum Lituanicum alterius editionis (1566) in Collectanea ex archivo collegii iuridici, tomus VII. III skyriaus 2 strp. – Cracoviae, 1900.

¹¹⁶ E. Gudavičius. Dėl kai kurių arklių pavadinimų šaltiniuose. – P. 115.

¹¹⁷ Ibidem.

¹¹⁸ Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos, parengė Darius Aleksaitis ir Rimvydas Petrauskas, [Vilnius, 2007]; RIB T. 33.

¹¹⁹ PLS XII sk. 1.

¹²⁰ E. Gudavičius, Dėl kai kurių arklių pavadinimų šaltiniuose. – P. 113.

кляча¹²¹, tačiau ir jis kartais gali turėti kuino, o kartais – kumelės prasmę. Taigi, kita svarbia problema, verčiant šaltinius, tampa teisingo, kuo tikslesnio lietuviško atitikmens suradimas. Lietuvių kalboje žodis *arklys* susijęs su arklių pritaikymu arti, tempti arklą. Šiandien – tai labiau bendrinę prasmę turintis žodis, bet seniau matyt reiškė būtent darbinį gyvulį. Be šio, lietuviai vartojo terminus kumelys, žirgas, bei senus bendraindoeuropietiškus žodžius *ašva* – kumelė ir *ašvienis* – darbinis arklys¹²². Žirgo sąvoka (prūsų *sirgis*, latvių *zirgs*¹²³) laikoma sena, tačiau šaltiniuose ji pasirodė labai vėlai, jos dar nėra Konstantino Sirvydo žodyne¹²⁴. Greičiausiai būtent ji seniau buvo tas bendrinis žodis, dabartinėje latvių kalboje, žirgu ir šiandien vadinamas tiesiog paprastas arklys, arkliu – prastas kuinas, na o žirgas įvardijamas kumeliu¹²⁵. Be to, vakarų finų kalbose žirgas išvirto į jautį (suomių ir estų *härg*, lyvių *ärg*)¹²⁶.

Kumelės atvejis – toks pat painus. Tarp darbinės ir veislinės, jojamosios – didelis skirtumas, tačiau šaltiniuose vartojami terminai: retesnis – *кобыла*¹²⁷, įprastesnis – *свупена*¹²⁸, abu turi gana plačią reikšmę. Pavyzdžiui, Pirmojo Lietuvos Statuto (toliau – PLS) gudiškajame variante kumelė vadinama net trimis terminais: *кобыла* – reiškia gerą, valdovo arba didiko kaimenės kumelę, *свупена* – darbinę kumelę ir *кляча* – paprasto žmogaus namie auginta kumelę. Tuo tarpu PLS vertėjai pirmą ir trečią terminus verčia vienodai – *kumelė*, ir tik antrą vadina *ašva*¹²⁹.

Lotyniškuose tekstuose sąvokos skiriamos geriau. Jojamasis arklys – žirgas, čia vadinamas *equus*, o darbinis – *iumentum*. Tačiau pastarasis gali reikšti ne tik darbinį arklį, bet ir bet koki kinkomąjį, važiuojamąjį gyvulį¹³⁰.

Šaltiniuose skiriami kastruoti, jojimui skirti žirgai nuo tų, kuriuos palikdavo veislei. Veisimui skirtas žirgas, vadinamas *жепебеу*, tai – lietuviškas *eržilas*. Tik reikia turėti galvoje, kad *жепебеу* (lenk. *zrzebiec*) gali reikšti kumeliuką¹³¹ ir šaltiniuose šis terminas kaip tik dažniau vartojamas antrąja prasme. Vėlgi, PLS skiriamos trys arklių kategorijos ir visais atvejais patinas įvardijamas vienu žodžiu – *жепебеу*¹³². Tik kalbant apie valdovo kaimenę pridedama *dobryj* – geras. Gudų ir lenkų kalbų terminai visiškai atitinka. O štai lotyniškajame variante *жепебеу* verčiamas *pullus eque* arba tiesiog *pullus*, o tai reiškia kumelės jauniklį. Todėl vertėjų siūloma 'eržilo' sąvoka ne visai atitinka teksto prasmę. Kadangi paprastai kaimenę (*stado*) sudaro būtent

¹²¹ PLS XII sk. 1.

¹²² E. Gudavičius, Dėl kai kurių arklių pavadinimų šaltiniuose. – P. 114.

¹²³ M. Gimbutienė. Baltai priešistoriniais laikais. – P. 24.

¹²⁴ E. Gudavičius. Dėl kai kurių arklių pavadinimų šaltiniuose. – P. 112 – 115.

¹²⁵ Lietuvių – latvių kalbų žodynas. Sud. J. Balkevičius, L. Baluodė, A. Buojatė, V. Subatniekas. – Ryga, 1995.

¹²⁶ M. Gimbutienė. Baltai priešistoriniais laikais. – P. 24.

¹²⁷ PLS XII sk. 1.

¹²⁸ PLS XII sk. 1.

¹²⁹ PLS XII sk. 1.

¹³⁰ E. Gudavičius, Dėl kai kurių arklių pavadinimų šaltiniuose. – P. 113.

¹³¹ Lenkų – lietuvių kalbų žodynas. Sud. V. Vaitkevičiūtė. – Vilnius, 1979.

¹³² PLS 12 sk., 1 pastr.

kumelės su kumeliukais, tai manyčiau, kad šiuo ir visais atvejais, kai kalbama apie kaimenę, didesnė tikimybė yra, kad žodžiai *жепебеу*, *zrzebiec* reiškia kumeliuką.

Kastruotiems žirgams tėra E. Gudavičiaus siūlomos 'romytinių' arba 'išdarių' sąvokos, kurios pasirinktinai atitiktų gudiškus *мерун* ir dažniau geresnei veislei taikomą *валах*. Minėtame straipsnyje E. Gudavičius pasiūlė ir daugiau specifiškesnių sąvokų. Kelioninis riterio žirgas – *подъездок*, verčiamas *jodininku*, kautynių – *ristūnu*. Jau yra įsitvirtinęs *eidininko* – vienu metu tos pačios pusės kojas keliančio arklio, dažniausiai skirto moterims, terminas. Su žemaitukais taip pat nėra viskas aišku: vienuose šaltiniuose jie įvardinami žodžiu *коник* – atseit, mažas arkliukas, kituose – *подъездок*, kaip jodininkas, kadangi juos dažnai šiam tikslui ir naudodavo¹³³.

1.2. Centrų lokalizacija.

Dar XI – XIV a. Čekijoje ir Lenkijoje (ypač Didžiojoje) žinomi 'kumelių laukai' (*kobyle pole*), tai yra miškingos vietovės prie vandens telkinių, kuriose pusiau laukinėmis sąlygomis buvo laikomos jaunos kumelės skirtos veisimui¹³⁴. Lietuvos šaltiniai taip pat mini 'kumelių bandas' (*стадо свепен*). Jas sudarydavo kumelės ir jauni kumeliukai, prižiūrimi specialių tarnybų¹³⁵. Be abejonės, kiekviename didesniame ūkyje, mieste ar dvare buvo arklidės. Tuo tarpu žirgynas yra vieta, kurioje kergiami eržilai ir kumelės, daroma atranka, paprastai laikomi veisliniai eržilai, kitaip tariant, tai – žirgų veislynas¹³⁶. Didelių ganyklų plotų trūkumas lėmė, kad Lietuvos didžiojo kunigaikščio žirgynas buvo decentralizuotas, tai yra, žirgai išskirstyti po daugelį valsčių ir valstybinių dvarų. Ir net Vytautas iš tikrųjų turėjo dešimt tūkstančių žirgų pulką, tai nereiškia, jog jie buvo laikomi kažkur vienoje vietoje. Keliautojas tik rašo, kad Vytautas yra labai galingas kunigaikštis ir turi iš viso (išskirta mano – G. N.) dešimt tūkstančių žirgų¹³⁷. Greičiausiai jų auginimo tinklas maždaug ir sutapo su valdovo dvarų tinklu. Vis tik yra keletas konkrečių paminėjimų, kurie leidžia manyti buvus kelis didžiausius ar pagrindinius žirgynus, tam tikrus žirgų auginimo centrus.

Galima manyti, kad intensyvesnės žirgininkystės zonos buvo didžiųjų šalies centrų – Vilniaus, Trakų, apylinkėse, valdovo domene apskritai. Kadangi, žirgai buvo labai svarbus karo grobis, yra tikimybė, kad kryžiuočių kelių aprašymuose dažniau būdavo paminimi būtent tie valdovo dvarai, kuriuose jų buvo galima rasti¹³⁸. 1367 m. žiemą kryžiuočiai aptiko valdovo žirgyną

¹³³ E. Gudavičius. Dėl kai kurių arklių pavadinimų šaltiniuose. – P. 112 – 115.

¹³⁴ Encyklopedia historii gospodarzej Polski do 1945 roku, red. n. A. Mączak. – Warszawa, 1981, I t. A-N. - Kobyle pole.

¹³⁵ Ф. Леонтович. Крестьянский дворъ въ Литовско – Русскомъ государстве (сельские ремесленники). – Варшава, 1898.

¹³⁶ Josée Hermesen. Arkliai. Enciklopedinis žinynas. – Vilnius.

¹³⁷ P. Klimas. Ghillebert de Lannoy. Priedas – P. 63.

¹³⁸ Z. Ivinskis, DLK ekonominė politika. – P.11.

prie Naujojo Kauno (Nevėžio žiotyse) ir iš ten pagrobė 50 žirgų¹³⁹. 1381 m. Vegeberichtuose taip pat minimi du valdovo žirgynai – vienas prie Kauno, o kitas Ašmenoje¹⁴⁰. Vytauto skunde prieš Jogailą ir Skirgailą minima, kad Kęstutis užėmęs Vilnių ir paėmęs į nelaisvę Jogailą su šeima, kartu užėmė visas jo žemes, pilis, paėmė auksą, išdą ir žirgyną¹⁴¹. Tačiau tiesiogiai nepasakoma, jog tas žirgynas buvęs Vilniuje ar jo apylinkėse. Tuo labiau, kad toliau rašoma, kaip Kęstutis vis dėlto gražino Jogailai Vitebską ir kitas jo tėvo Algirdo valdytas žemes, auksą, išdą ir žirgyną¹⁴². Taigi, galima manyti jį buvus ir Vitebske ar jo apylinkėse. Kita vertus jis galėjo būti nei ten, nei ten. Įdomu, kad žirgynas rašomas vienaskaita – tai galėtų reikšti, kad būta vieno, centrinio.

Pagal kryžiuočių kelių aprašymus, "daugumas didžiojo kunigaikščio ūkių daugiau buvo į pietus nuo Vilniaus. Jie ten buvo išsimėtę iki Nemuno vidurupio ir aukštupio dešiniojo kranto sričių"¹⁴³. Tuo tarpu rytiniame ir šiauriniame ano meto Aukštaičių plote jų turėjo būti nepalyginamai mažiau. Užnemunė – Sūduva (kairys Nemuno krantas) XIV a. apskritai buvo dykra¹⁴⁴. Panemunėje iki Kauno, ypač 1362 – 1370 m. laikotarpyje, dominavo kryžiuočiai. Žemaitijoje iki XIV a. pab. nėra žinoma didžiojo kunigaikščio dvarų apskritai, o ir XVI a. pr. su dirbama žeme jų tebuvo keturi (su išlygom – penki): Vilkija, Veliuona, Skirsnemunė, Josvainiai (Šiauliai)¹⁴⁵. Ilgą laiką tai buvo tankiai gyvenamas, bet dažnai niokojamas kraštas.

Lenkijoje žirgininkystės centrams nustatyti buvo atliktas toponiminis tyrimas. Vietoves su pavadinimais Konary arba Konarskie žemėlapyje sužymėjo Z. Kaczmarczyk¹⁴⁶. Kadangi Lietuvos teritorijoje taip pat yra nemažai su arklininkyste susijusių vietovardžių, pabandžiau tokią praktiką pritaikyti ir pas mus. Tiesa, toks tyrimas yra gana problematiškas. Visų pirma, vietovardžiai būna labai skirtingos kilmės. Vieni yra susiję su pačiu arkliu, gyvuliu (pvz. Arkliadančiai, Kumelynė, Žirgėnai¹⁴⁷). Šią grupę labai sunku interpretuoti, vietovardžio kilmė gali būti susijusi su atsitiktiniu įvykiu, žmogaus pravarde ar pan. Žymiai informatyvesnė grupė – vietovardžiai, kilę nuo žmonių tarnybų, tiesiogiai susijusių su žirgų auginimu, pavadinimo (pvz. Kaniūkai, Laičiai, Balniai¹⁴⁸). Jie rodo ten gyvenus tos srities specialistus, o tai reiškia, kad turėjo būti auginami žirgai. Papildomos informacijos teiktų toponimai, susiję su žirgų priežiūros inventoriumi, jį gaminusiais amatininkais ar pašaru (pvz. Avižieniai, Šikšniai, Račiai¹⁴⁹).

¹³⁹ Ibidem. Šaltinis – Vygando Marburgiečio, Hermano Vartbergės kronikos.

¹⁴⁰ Visuotinė Lietuvių Enciklopedija – Arklininkystė.

¹⁴¹ Vytauto skundas prieš Jogailą ir Skirgailą. – P. 180.

¹⁴² Ibidem.

¹⁴³ Z. Ivinskis. DLK ekonominė politika. – P. 20.

¹⁴⁴ Ibidem.

¹⁴⁵ Ibidem. – P. 23 – 24.

¹⁴⁶ K. Buczek, op. cit. - Z. Kaczmarczyk. Kasztelanowie konarscy, "Czasopismo Prawno-Historyczne", II, Poznań 1949, p. 19.

¹⁴⁷ Lietuvos TRS administracinio – teritorinio suskirstymo žinynas. II dalis, parengė Z. Noreika ir V. Stravinskas – Vilnius, 1976.

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ Ibidem.

Žinoma, prieš darant kokias nors išvadas reikia turėti omenyje kokio senumo yra tos gyvenvietės bei jų pavadinimai. Tačiau daugelis mano atrinktų toponimų žymi visai nedidelius kaimelius ar vienkiemius, todėl apie juos istorinių žinių surinkti beveik neįmanoma. Be to kyla ir filologinių problemų. Ar mes vartojame žodį, nuo kurio kilo vietovardis, ta pačia prasme, kaip ir jo atsiradimo metu? Ar tikrai tas žodis susijęs tik su arkliais? Taigi, toponimus interpretuoti reikėtų labai atsargiai. Patikimesnį šį tyrimą daro būtent jų palyginimas su rašytiniais šaltiniais. Be konkrečių žirgynų ar kumelių bandų paminėjimų, tai yra iš LM dokumentų išrinkti duomenys apie dvarus ar valsčius, kuriuose minimos arklininkų, žirgšėrių ir kitų su arklių priežiūra susijusių valstiečių tarnybos.

Deja, neturėdama smulkaus Baltarusijos administracinio suskirstymo žinyno, turėjau apriboti savo tyrimą beveik vien dabartinės Lietuvos teritorija, tačiau gauti rezultatai parodė kiek verta pratęsti šį darbą platesniu mastu.

Žemėlapis (žr. Priedas nr. 2) parodė, kad įvairūs, su arkliais, žirgais susiję vietovardžiai yra paplitę visoje Lietuvos teritorijoje, tačiau didžiausia koncentracija tiesiogiai su žirgininkyste susijusių vietovardžių (Kaniūkai, Laičiai) yra pietryčių ir šiaurės rytų Lietuvoje. Tai sutampa su šaltinių pateikiama situacija – daugiausia įvairių tarnybų minima į pietus nuo Kauno palei Nemuną išsidėsčiusiuose valdovo dvaruose¹⁵⁰, šiose miškingose vietovėse nuo seno buvo valdovų medžioklės vietos. Daug tarnybų būta visai netoli nuo pietrytinės dab. Lietuvos sienos esančioje Ašmenoje¹⁵¹ (dab. Baltarusija), kurioje taip pat žinoma buvus žirgyną Vytauto laikais, didysis kunigaikštis dovanuoja gretimame Voločine žirgšėrių šeimą Vilniaus vaivada Albertui Manvydui¹⁵². Taip pat aplink Uteną¹⁵³, šalia kurios esančią Tauragnų pilį dovanodamas Vilniaus vyskupystei, dar Jogaila padovanojo 4 žirgšėrių tarnybas¹⁵⁴.

Atitinkamai, remiantis jau tik rašytiniais dokumentais, galima manyti intensyvesnės žirgininkystės centrus buvus kažkur apie Gardiną¹⁵⁵ bei Naugarduką¹⁵⁶. Ten kur buvo arklidininko pareigybė: Vilnius, Trakai, Gardinas, Smolenskas, Vitebskas, Naugardukas.

¹⁵⁰ Lietuvos Metrika (toliau LM), 11 Įr. kn., nr. 14; 25 už. Kn., nr. 164; 8 T.b.k., nr. 323; 8 Už. kn., nr. 163; 8 už. Kn., nr. 370; 10 už. kn., nr. 37; 11 Įr. kn., nr. 22.

¹⁵¹ LM, 11 Įr. kn., nr. 117.

¹⁵² Z. Ivinskis. Op. cit. – P. 13 – 14.

¹⁵³ LM 11 Įr. kn., nr. 63.

¹⁵⁴ Z. Ivinskis. Op. cit. – P. 13.

¹⁵⁵ LM 11 Įr. kn., nr. 27; 8 T.b.k., nr. 323; 8 Už. kn., nr. 164; 25 už. kn., nr. 81, 190;

¹⁵⁶ LM 8 Už. kn., nr. 294; 8 Už. kn., nr. 324.

2. ŽIRGŲ ŪKIO FUNKCIJOS

2.1. Komunikacinė sistema.

Nuo pat valstybės susikūrimo, LDK didžiulis dėmesys buvo skiriamas komunikacijos priemonių organizavimui. Ypač kariaujant ir plečiantis teritorijai, efektyvus susisiekimasis, ryšių palaikymas sudarė valdymo pagrindą. Tai buvo aktualu tiek ankstyvajam „keliaujančiam“ valdovo dvarui, tiek ir vėliau, atsiradus pastoviai sostinei ir valdovui ėmus daugiau laiko reziduoti vienoje vietoje. Juo labiau, kad sostinė Vilnius buvo labai nutolusi nuo pasienių, o Lietuvos didiesiems kunigaikščiams tapus ir Lenkijos karaliais, jų keliavimo maršrutai dar labiau prasiplėtė. Menkas krašto apgyvendinimas taip pat vertė labiau planuoti susisiekimą¹⁵⁷.

Teigiama, kad kelių ir viso komunikacinio aparato priežiūros sistema itin suintensyvėjo Vytauto laikais. Vėlesnių laikų šaltiniuose neretai pasitaiko pavadinimai „Vytauto tiltas“, „didysis Vytauto kelias“ ir pan.¹⁵⁸, o tai neabejotinai atspindi to meto pokyčių reikšmę. Be to laikai ‘prie Vytauto’ tapo vėlesnių valdovų privilegijų ar valdinių skundų pagrindu, atskaitos tašku¹⁵⁹. Giliberas de Lanua, rašydamas apie savo viešnagę Lietuvoje, pažymėjo, kad didžiojo kunigaikščio svečiams visai nereikia rūpintis kelionės išlaidomis – krašto viduje jie visur gali keliauti valdovo sąskaita¹⁶⁰. Didžiojo kunigaikščio, jo svečių, pasiuntinių ar pareigūnų aprūpinimas kelionėse po kraštą vyko specialiųjų prievolių pagalba. Tai buvo pastotės (*подводы, podwody*) – arklių ir vežimų parūpinimo prievolė, bei stacijos (*стауея, stacje*) – žirgų ir žmonių išlaikymas kelyje. Be to, susisiekimui visada labai svarbus patogus kelių tinklas bei jų būklė. Todėl vienos seniausių ir pastoviausių prievolių LDK buvo angarijos – prievolės, susijusios su kelių ir tiltų statymu bei priežiūra.

Bendriausia prasme stacijos ir pastotės reiškė prievolę tam tikroje, nuo seno esančioje sustojimo vietoje suvežti maisto ir pašaro atsargas (stacija), tam tikrą laiką budėti su vežimais ir kelioniniais žirgais (pastotė, paprastai budėjimai matuojami savaitėmis) ir vežti jais tam tikrą atstumą – iki pamainos. Ši kelionių organizavimo schema taip pat buvo formuojama Vytauto laikais¹⁶¹. Nuo tokių iš anksto numatytų sustojimo vietų tankumo, tai yra nuo to, kaip dažnai buvo keičiami arba ilsėjosi žirgai, priklausė ir keliavimo, žinių perdavimo greitis. Be to jose laukė techninė pagalba (tarkim, sulūžus vežimui ar nukritus pasagai).

[vairiais istoriniais periodais žinoma daug valstybių, ypač didelių imperijų, kuriose funkcionuodavo specialių užvažiuojamųjų kiemų sistema. Tokie kiemai arba dvarai būdavo

¹⁵⁷ S. Wysłouch, op. cit. – P. 13.

¹⁵⁸ S. Wysłouch, op. cit. – P. 1.

¹⁵⁹ Jais remiamasi Kazimiero Teisyne...

¹⁶⁰ P. Klimas. Ghillebert de Lannoy. Priedas.

¹⁶¹ S. Wysłouch, op. cit. – P. 73.

steigiami prie pagrindinių kelių, tam tikru atstumu vienas nuo kito, specialiai keliaujančio valdovo, jo administracijos ar svečių aprūpinimui kelyje. Tačiau ar egzistavo tokia sistema LDK iki XVI a. vid. reformų (1557 m. nuostatai dėl pastočių) vienareikšmiškai atsakyti sunku.

Dar F. I. Leontovičius straipsnyje apie administracinę Lietuvos valstybės santvarką¹⁶² išskyrė ypatingus valdovo dvarus, atliekančius užvažiuojamųjų kiemų funkciją, šaltiniuose vadinamus stanais (*станы*). S. Wysłouchas taip pat sustojimo vietas vadino stanais¹⁶³. Iš tiesų, terminas *стан* yra sutinkamas LM dokumentuose, tačiau labai retai ir būtent slaviškose LDK dalyse. Kur kas dažniau jis vartojamas luomo prasme (*водлуг своего стану*), taip pat gali būti turimas galvoje administracinis vienetas, kuo jį ir laikė M. Liubavskis¹⁶⁴. Tirdamas šią temą, F. Leontovičius daug kur rėmėsi 'bendrarusiška' tradicija, kultūra ar administracine tvarka. Jis pats teigia, kad iš aktų matyti, kad 'stanai' buvo paplitę Kijevo, Podolės, Volynės, Briansko, Smolensko, Polocko, Juodosios Rusios žemėse¹⁶⁵. Tuo tarpu "tikrojoje" Lietuvoje stacijų ir pastočių prievoles turėjo daugelis valdovo dvarų, tačiau tai neleidžia jų vadinti užvažiuojamaisiais kiemais, kaip juos supranta F. Leontovičius, kadangi jie atliko ir kitas funkcijas, nebuvo pastatyti specialiai tam tikslui.

Tik 1557 m. nuostatuose dėl pastočių jau aiškiai kalbama apie užvažiuojamuosius kiemus: juose surašyti keliai ir vieškeliai iš sostinės į kitus miestus, palei kuriuos turi būti užvažiuojamieji kiemai (stanai), kuriuose būtų pamaina pastotėms. Pagal nuostatus jie vienas nuo kito turi būti nuo 3 iki 7 mylių, ne toliau. Juose miestiečiai ir valsčiaus žmonės turi šerti arklius ir saugoti pastotes pamainomis savaitėmis.

F. Leontovičius teisingai pastebėjo, jog tokie dvarai nenustodavo vykdyti savo funkcijų net valdovo suteikti ponams ar bajorams – pagal seną paprotį pravažiuojantis valdovas turėjo būti pagerbtas stacijomis ir pastotėmis, tačiau dažniausiai šios paslaugos nebepriklausydavo kitiems valdovo pareigūnams, pasiuntiniams ir žygūnams¹⁶⁶. Tai iliustruoja visa eilė XVI a. I pusės dokumentų, kuriais LDK valdovas užstatė nemažai savo dvarų su visais jų ištekliais, tačiau pasiliko teisę gauti staciją ar pastotę atvykęs asmeniškai¹⁶⁷.

Jie buvę susiję su kelio tarnyba (t. y. kelio sargyba, stacijomis ir pastočių prievole), statomi palei žemės kelius ir didelius vieškelius ir, priklausomai nuo jų judrumo, buvo skirtingo dydžio. Prie tokių dvarų priklausę kelio žmonės, keliuočiai vaidino vedlių, palydovų rolę, buvo žygūnų kelio apsauga, o lažiniai žmonės rengė pastotes ir stacijas iš savo ūkių. Šios prievolės buvo skirtos

¹⁶² Ф. Леонтович. К истории административного строя Литовского Государства. 1900 I. ст. 81 – 104.

¹⁶³ S. Wysłouch, op. cit. – P. 73.

¹⁶⁴ Ф. Леонтович. К истории административного строя... С. 81 – 90.

¹⁶⁵ Ibidem.

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ LM 10 Už. Kn., Nr. 12, 13, 17, 22; 11 Įrašų knyga, Nr. 14, 15, 27, 57, 85, 86, 117 ir kt.

ne tik valdovo ir pasiuntinių, bet ir karo reikmėms, pvz. pastotėmis keliaudavo vežimai su daiktais, skirtais veikiančiai armijai¹⁶⁸.

Apie valsčiaus žmonių prievolę ‘saugoti savaitę’, ‘saugoti kelius’, kalba ir kur kas ankstesni aktai, be to, juose pažymima, kad tai sena prievolė, buvusi dar prie Vytauto ir kitų valdovų. Dažnai prievolė ‘riadit stany’, duoti juose pastovį, stacijas ir saugoti savaites su pastotėmis, vadinama tiesiog ‘padimat na stanach’. Nuostatuose taip pat nurodoma, kad įvairūs amatininkai turi gyventi prie visų pilių ir dvarų, ypač šalia vieškelio, kur valdovas dažniau būna, bei rašoma apie dvarus, kuriais už mokestį buvo galima naudotis visuotinai. Lietuvos Statute nurodoma, kad “važinėdamas keliais niekas neturi apsisistoti valdovo kiemuose ir pastovių sau ir savo žirgams iš ten imti...”¹⁶⁹.

Tuo tarpu nuo kitų prievolių bajorai ilgainiui vadavosi. Pastočių jų valstiečiams nebeliko po 1457 m. Kazimiero privilegijos¹⁷⁰. Ja, visų LDK piliečių pavaldiniai buvo atleisti nuo įvairių mokesčių bei ‘neteisingų darbų’ – dėklos, šienavimo, sidabrinės, o taip pat – *ото всякого времени повозов, которые слывуть подводы*. Tačiau valdovas nuo jų neatleido suteiktų valdinių, be to pasiliko pilių statymą ir taisymą, nuo seno įprastas rinkliavas, stacijas bei tiltų ir kelių taisymą¹⁷¹. Negana to, savo Teisyne po dešimties metų¹⁷² vėl paragino neatidėliojant taisyti savo kelių ir tiltų dalį, o jei kokia žala atsitiktų, žirgas įsipjautų ar koją susilaužytų, moka tas, kurio dalyje tai įvyko. Žinoma, dar nepriekaištingiau sistema veikdavo po kraštą keliaujant pačiam didžiajam kunigaikščiui. Jonas Dluogošas rašė, kaip Vytautas iš karo grįžo didžiuliu greičiu, išstatytais pastočių žirgais. Valdovui atvykstant būdavo papildomai taisomi keliai¹⁷³. Grindinio, tiltų, kelių tiesimas ir priežiūra buvo privalomi ir miestų gyventojams nuo pirmųjų Gediminaičių valdymo laikų¹⁷⁴. Tiesa, miestiečiai ir patys buvo suinteresuoti gerais keliais dėl prekybos¹⁷⁵.

Imunitetinių privilegijų vėliau daugėjo. Nuo pastočių ir stacijų būdavo atleidžiami ne tik tėvoniniai, bet ir bajorų išstarnautų valdų valstiečiai¹⁷⁶. Šių prievolių našta automatiškai turėjo didėti valdovo dvarams ir miestams. XVI a. teismams teko spręsti ne vieną bylą, kur valsčius ar miestas bandė apskusti naujai padovanotų valdų žmones, seniau kartu ruošdavusius pastotes ir stacijas, tačiau nesėkmingai*. Nors valdovai stengėsi palengvinti šią našta, atleisdami dvarus nuo pasiuntinių ar pareigūnų pagerbimo (pvz. 1529 m. nuostatai Žemaitijos dvarams, pagal kuriuos stacijos paliekamos tik pačiam valdovui atvykus į Žemaitiją, o valdovo žmonės atleidžiami nuo

¹⁶⁸ Ф. Леонтович. К истории административного строя... С. 81 – 90.

¹⁶⁹ Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.), XXVI sk. I. Valikonytė, S. Lazutka, E. Gudavičius. – Vilnius, 2001.

¹⁷⁰ AZR I, 61.

¹⁷¹ Ibidem.

¹⁷² Ibidem. Nr. 67.

¹⁷³ S. Wyslouch, op. cit. – P. 31.

¹⁷⁴ РИБ Т. 33. – 37 dok. Čiudnovo miestiečiai eina į talkas javapjūtei ir šienapjūtei.

¹⁷⁵ S. Wyslouch, op. cit. – P. 1-2.

¹⁷⁶ LM, 8 Už. kn., nr. 222, 264, 284, 464, 451.

pastočių tijūnams ar jų tarnams¹⁷⁷), LDK komunikacinės sistemos tyrinėtojai teigia, kad jau antroje XV a. pusėje pasireiškė komunikacinės sistemos dezorganizacija¹⁷⁸. Dėl masinių imunitetinių privilegijų, dvarai ir miestai nebesugebėdavo susitvarkyti su prievolėmis, o atvykę pasiuntiniai savęs nevaržydavo. Svarbia problema tapo ir nevienodas miestų ir valsčių apkrovimas priklausomai nuo to, ar jie būdavo prie pagrindinių kelių, ar atokesnėse vietovėse¹⁷⁹. Sistema turėjo kritikų ir tarp amžininkų. Mykolas Lietuvis manė, kad valdovo kanceliarija išdavinėjo per daug leidimų važinėjimams, kurie vargino žmones ir, prireikus nunešti išties skubią žinią, tam nebebūdavo galimybių. Kaip sektiną pavyzdį jis nurodė Maskvos pastočių sistemą¹⁸⁰.

Magdeburgo teisę gavusiems miestams šios prievolės palengvėdavo, tačiau taip pat skirtingai. Kai kurie būdavo nuo jų atleidžiami visiškai (Vilnius nuo pastočių atleistas 1451 m., Kijevas 1494 m., Aleksandras visiškai atleido Minską, Polocką, Naugarduką, su mokesčiais – Gardiną, Volkovyską¹⁸¹, Veliuona), kai kuriuose valdovas pasilikdavo teisę gauti stacijas jam atvykus asmeniškai ar jo žemės tarnybos reikmėms, žygūnams, turintiems pastočių raštus (Polockas, Naugardukas, Brestas), kai kurie dar turėjo aptarnauti valdovo žygūnus ir pasiuntinius, bet ne vietinius pareigūnus (Volkovyskas). Miestuose buvo statomi specialūs namai svečiams – viešbučių prototipai. Vilniuje apie tokius užsienio pirkliams skirtus namus rašoma 1536 m. Žygimanto Senojo rašte¹⁸², kuriame pranešama, kad tokie namai jau pastatyti ir nurodoma, kad jei ko truks, turi dar būti pristatyta. Pagal Aleksandro privilegiją ten turi apsistoti svečiai svetimšaliai – turkai, valakai ir maskviečiai. Iš 1495 m. Vitebsko miestiečių skundo savo vietininku, matosi, kad apsistoti keliaujantis personalas galėjo pilyje ir padvarėje, o ne miestiečių namuose¹⁸³.

Žinios tiek šalies viduje, tiek tarp valstybių, daugiausiai judėjo pasiuntinių (*посоль*) ir žygūnų (*зонецъ*) pagalba. Jiems pastočių sistema buvo labai svarbi. Tam, kad galėtų ja naudotis, žygūnai turėjo turėti pastočių raštus. Pastočių raštai (*подводный лист*) pasirodė XV a. paskutiniaisiais dešimtmečiais. Juos išduodavo valdovo kanceliarija, kuri rūpinosi pasiuntinybėmis, atsižvelgdama į kelionės ilgį ir pasiuntinybės dydį¹⁸⁴. Raštai buvo adresuojami vaivadoms, seniūnams, pilių bei dvarų laikytojams, vietininkams ir tijūnams¹⁸⁵. Juose buvo nurodomas dienas skiriamų avižų, šieno kiekis. Tačiau jais taip pat imta piktnaudžiauti. Pagaliau XVI a. viduryje imtasi reformų: 1536 m.

¹⁷⁷ LM, 25 Už. kn., nr. 77.

¹⁷⁸ E. Banionis, op. cit. – P. 79; 84; Sev. Wyslouch., op. cit. – P. 21.

¹⁷⁹ S. Wyslouch, op. cit. – P. 5

¹⁸⁰ Mykolas Lietuvis. Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. – Vilnius, 1966. P. 58.

¹⁸¹ S. Wyslouch, op. cit. – P. 13.

¹⁸² Vilniaus miesto istorijos dokumentai. Sud. Eugenijus Manelis ir Romualdas Samavičius. – Vilnius, 2003. Nr. 64.

¹⁸³ АзР. Т. I – nr. 127.

¹⁸⁴ E. Banionis, op. cit. – P. 142; S. Wyslouch, op. cit. – 29.

¹⁸⁵ E. Banionis, op. cit. – P. 83.

įvestas vieno mėnesio galiojimo terminas pastočių raštams, 1551 m. priimti specialūs seimo nuostatai, 1558 m. – pastočių nuostatai, kuriuose nurodoma žymėti pastotės ėmimo datą¹⁸⁶.

Vis gi, jei pavieniui žygūnui pasikeisti arklius ar gauti jiems pašaro neturėjo kilti didelių problemų, tai tuo tarpu valdovo ar didelės pasiuntinių delegacijos atvykimas į vietovę turėjo reikšti išties nemažą sambrūzdį. XV – XVI a. pasiuntinybes taip pat kartais sudarydavo šimtai žmonių ir žirgų: 1408 m. didysis magistras lankydamasis Kaune su savim turėjo 200 žirgų ir 150 vežimų; 1418 m. Livonijos magistras ir Tartu vyskupas Veliuonoje – 300 žirgų, neskaitant gurguolės; 1427 m. pasiuntiniai iš Didžiojo Naugardo pas Vytautą (4 dienos Vilniuje) – 350 žirgų; 1541 m. didžioji pasiuntinybė į Maskvą iš 3 pasiuntinių ir 4 lydinčių dvarionių – 300 žmonių ir 415 žirgų; 1566 m. 3 didieji pasiuntiniai ir 9 dvarionys taip pat į Maskvą – 906 žmonės ir 1289 žirgai!¹⁸⁷ Žinoma, tokios pasiuntinybės – neeilinės, tačiau tai leidžia įsivaizduoti kokie žirgų kiekiai kartais susirinkdavo vienoje vietoje ir kiek resursų reikėdavo jiems prižiūrėti. Kita vertus, tokias dideles pasiuntinybes, kaip ir keliaujantį valdovą, iš paskos sekdavo visas aptarnaujantis personalas bei gurguolės su maistu ir pašaru. O vasaros metu arkliams užtekdavo rasti pakankamai pievų ganymuisi.

Tačiau aišku, kad ne visose valstybės vietose situacija buvo vienoda. Ypač pasieniuose, kur buvo nesaugu gyventi. Tas pats de Lanua apie 15 mylių arba 2 paras nuo Daugpilio iki pirmo Lietuvoje *karaliaus dvaro* per miškus su rogėmis keliavo nesutikdamas nė gyvos dvasios, nors toliau, iki pat Vilniaus, kraštas buvo gerai apgyventas¹⁸⁸. Nelabai aiški situacija Žemaitijoje. Jau nuo XIII a. Žemaitija su didžiojo kunigaikščio domenu sudarė vieningą strateginę sistemą, ilgainiui išnyko žemaičių kunigaikščio institutas, tačiau žemaičių žemės išlaikė plačią autonomiją ir dar ilgai iškildavo separatistinės nuotaikos¹⁸⁹, o iki XIV a. Žemaitijoje iš vis nebuvo didžiojo kunigaikščio dvarų. Vėliau minimi keturi: Vilkija, Veliuona, Skirsnemunė ir Josvainiai, bei su išlygomis Šiauliai¹⁹⁰. Ne kartą minėtas garsusis ambasadorius, kirtęs sieną su prūsais, geras 12 mylių taip pat keliavo dykra¹⁹¹. 1492 m. Aleksandro raštas nurodė, kad Žemaitija neturi valdovo arklių šerti ir ganyti¹⁹².

Vežikai arba vežėjai (возницы, woźnicy – gali reikšti ir kinkomus arklius, lot. plaustrifices – dirbdino ratus ir vežimus¹⁹³, фурманы, agazoni¹⁹⁴) užsiėmė keliautojų, prekių pervežimu, dirbo vieškeliuose (*по гостинцамъ*) ir nuolatinuose keliuose¹⁹⁵. LM yra karališkasis vežėjas, Lietuvos

¹⁸⁶ Ibidem. – P. 85.

¹⁸⁷ Ibidem. – P. 38 – 41.

¹⁸⁸ P. Klimas. Ghillebert de Lannoy. Priedas – P. 62.

¹⁸⁹ E. Gudavičius. Lietuvos istorija I tomas. – P. 76.

¹⁹⁰ Z. Ivinskis, op.cit. – P. 21 – 23.

¹⁹¹ P. Klimas. Ghillebert de Lannoy. Priedas – P. 61.

¹⁹² Акты, относящиеся к истории западной России. Т. I – nr. 103, 20 skirsnis.

¹⁹³ Encyklopedia historii gospodarzej Polski. T.II - Woznicy.

¹⁹⁴ ALS, 12 sk., 3 past.

¹⁹⁵ Ф. Леонтович, op. cit. – P. 49.

vežėjas¹⁹⁶. Furmanai minimi XVII a. Prie šios žmonių kategorijos priklauso ir nuvežėjai (повозники, powoźcy, powozniki, vectigarii), ėję specialią vežikų (повоз) tarnybą – pristatyti į vietą įvairius ponų ūkio gaminius. *Подводтник* – priklausomų valstiečių tarnyba, vežikai – pastotininkai. Šiuo verslu užsiėmė ir laisvi valstiečiai – furmanų atitikmuo¹⁹⁷. Pervežėjai (перевозники, przewoźniki) jau turėjo kitokias funkcijas, jie keldavo per upes su valtimis, prižiūrėjo tas perkėlas arba išlaikė jas nuomos pagrindu mokėdami činšą, bei rinko muitus¹⁹⁸. Aleksandro išdo knygoje vartojamas lotyniškas žodis '*auriga, ae m*', kuris taip pat reiškia vežėją, vežiką¹⁹⁹. 1674 m. Lietuvoje įsteigtas kariatinių (*stelmasi, vehicularii*) cechų.²⁰⁰ Žiemą keliaudavo rogėmis (pvz. Giliberas de Lanua, 24 p.). Apskritai, važiavimas žirgais pakinkyta karieta buvo prestižo reikalas, vežimai, kaip ir žirgai, atspindėjo visuomeninį statusą, todėl buvo stengiamasi juos gerai prižiūrėti.

2.2. Karyba.

Lietuva užgimė kaip militarinė valstybė, visas Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvaro plačiąja prasme ūkinis kompleksas, iš esmės tapo valstybės karinio mechanizmo techniniu pagrindu²⁰¹. Karas taip pat buvo svarbiausia veislinių žirgų auginimo priežastimi.

Visų pirma tai reiškė naujo tipo žirgus, išaugintus specialiai kovai, pakankamai didelius ir tvirtus, kad pakeltų sunkiai šarvuotą riterį. Nors žemaitukai ir verti juos supančių legendų, bet prieš sunkiąją riterių kavaleriją, jie buvo bejėgiai. Geriausiu atveju, tokie lietuviai raiteliai galėjo sudaryti lengvosios kavalerijos dalinius ir patys lietuviai greitai tai suprato. Mūšių aprašymai rodo, kad žirgų pagrobimas būdavo vienas iš svarbiausių mūšio tikslų:

*Nūn kitas būrys [priešų pagonių – G. N.] atėjo,
tarp brolių ir žirgų įsiliejo, jiems grobio šio reikėjo.
Broliai šitai pastebėjo: savo jėgas tenai nukreipė,
bet žirgų neapgynė. Jiems per didelė buvo žiemgalių kariuomenė”²⁰².*

Ir nors J. Moračevskis ironiškai teigia, kad “pasigrobę riterišku žirgų lietuviai bevėlydavo juos suvalgyti arba paaukoti dievams”, kadangi juos buvo sunku išlaikyti, o be to nemokėta

¹⁹⁶ РИБ – P. 201.

¹⁹⁷ LM, T.b.k. 6, žodynėlis.

¹⁹⁸ Ф. Леонтович, op. cit. – P. 49.

¹⁹⁹ Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos. [Vilnius, 2007].

²⁰⁰ Akty cechów wilenskich, T. I.

²⁰¹ E. Gudavičius. Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai. – P. 61

²⁰² Eiliuotoji Livonijos kronika. – P. 344 – 349. Mūšis įvyko 1287 m.

panaudoti²⁰³, po truputį į Lietuvą pradėta atsivežti arabiškų²⁰⁴ bei stambių karinių žirgų – Vidurio Lietuvos kapinyuose randama jų kaulų²⁰⁵.

Vis tik, vien gerų žirgų ir ginklų neužtenka tam, kad atsirastų kavalerija – dar reikia įgusti jais naudotis. Juk net germanai su žirgais kautis išmoko tik IX a.²⁰⁶. Visuotinės karinės prievolės pagrindu formuojama pašauktinių kariuomenė vargiai galėjo turėti kavaleriją, kadangi tai reikalauja specialaus pasirengimo, specialiai veisiamų ir apmokamų žirgų bei didelių lėšų. Tik kunigaikščiai ir didžiūnai galėjo išlaikyti pastovius apsaugos būrius. Tik susikūrus valstybei, atsiranda ir kiekybiškai didesnė valstybinė kariuomenė. Sureguliuota mokesčių sistema, amatų, prekybos tobulėjimas leido tinkamai apginkluoti ir išlaikyti profesionalios kariuomenės branduolį, taigi galėjo atsirasti ir kavalerija. Taip XIII – XIV a. sandūroje žirgas ir Lietuvoje tampa tikra kovos priemone.

XIV a. pab. prasidėjo naujas etapas, susijęs su energinga ekonomine ir karine Vytauto politika. Kunigaikštis aplink save ėmė telkti karinių bajorų – milites – sluoksnį, kurio pagrindinė prievolė ir bajorystės garantas tampa stojimas į karą su savu žirgu. Neišgalintiems jo turėti, patariama verčiau parduoti žmoną ir vaikus, nei likti be žirgo²⁰⁷, taigi, nors šių žodžių nereikia suprasti tiesiogiai, bet įstatymas buvo pakankamai griežtas, o tai nenuostabu, turint galvoje beveik nuolatinį karo stovį. Karo tarnyba buvo glaudžiai susijusi su privačia žemėvalda, ji buvo einama būtent nuo valdomų dvarų. Karo prievolinkai sudarė aukštesnį žmonių sluoksnį, tačiau jie skyrėsi tarpusavyje. Vieni, tikrieji, turėjo tik karo prievolę, o kiti dar duodavo padūmės mokesťį, žvejojė ir pan., bet tik kas 3 metai arba atvažiavus didžiajam kunigaikščiui²⁰⁸. Privilegiuotumas visų pirma buvo susijęs su 'pelningesniais' veiksmais kare²⁰⁹.

Giliberas de Lanua pasakoja apie 10.000 žirgų asmeniniame Vytauto pulke, tačiau Vytautas 1382 m. iš Ordino prašo ginklų ir žirgų²¹⁰. Kartu plinta riteriški papročiai (1413 m. užfiksuotas pirmas lietuvių dalyvavimas turnyre), perimama trijų būrių taktika, atsiranda taktinių junginių vėliavos²¹¹. Vis dėlto Žalgirio mūšyje buvo pasinaudota senąja taktika – apsimestiniu bėgimu, siekiant įvilioti į miškus²¹². Šį manevrą galėjo atlikti tik raiteliai, taigi jie ir lėmė mūšio pabaigą²¹³.

Mongolų – totorių ir kitų Centrinės Azijos tautų kariuomenės rėmėsi nepaprastai ištvėringa, greita ir originalius kariavimo būdus sukūrusia raitija. Prie sunkių sąlygų, alkio, ilgo kelio buvo prisitaikę tiek žmonės, tiek jų žirgai. Tuo stebėjosi dar žymysis keliautojas Markas

²⁰³ M. Kvašninai-Samarinas, Z. Mockus. op. cit. – P. 72. Šaltinis: J. Moratschewsky. Das Schmdische Pferd. – Berlin, 1912.

²⁰⁴ Lietuvių enciklopedija I t.

²⁰⁵ M. Gimbutienė. Baltai priešistoriniais laikais. – P. 127.

²⁰⁶ A. Nikžentaitis, op.cit. - P. 9.

²⁰⁷ Z. Ivinskis, op.cit. - P. 9.

²⁰⁸ М. Довнаръ-Запольский. Государственное хозяйство ВКЛ при Ягеллонах. Т.1. – Киевъ,1901. - P. 206.

²⁰⁹ E. Gudavičius, op.cit. – P. 45.

²¹⁰ A. Nikžentaitis, op. cit. – P. 25, 26 – 30 .

²¹¹ A. Nikžentaitis. op. cit. – P. 27.

²¹² A. Nikžentaitis. op. cit. – P. 32.

²¹³ E. Gudavičius. Kelios pastabos apie lietuvių taktiką Žalgirio mūšyje. – P.41.

Polas²¹⁴ jų gausa stebėjosi ir Mykolas Lietuvis²¹⁵. Be abejonės, LDK visuomenė mokėjo įvertinti ir panaudoti naujus dresiravimo ir žirgų panaudojimo kare būdus ir tai būtų antra totorių poveikio sritis Lietuvos žirgininkystei. Kadangi totoriškai daliniai išliko per visą LDK istoriją, šis poveikis turėjo būti visai nemažas.

Prie Aleksandro Jogailaičio tarnaujantys dvarionys sudarė dvi vėliavas – lietuvių ir svetimšalių. Taikos metu būdavo 30 samdomų dvarionių, su savo kareiviais sudariusių 170 žirgų vėliavą, o štai 1501 – 1502 m. jų padaugėjo iki 750 žirgų²¹⁶. Raitininkų ir pėstininkų bendras santykis buvo 25:1, bet atskiruose būriuose jis buvo vidutiniškai dvigubai didesnis. Dvarionys tarnaudavo su 2 – 24, dažniausiai – 6 – 10 žirgais. Svetimšaliai už tai gaudavo algą – po 2 – 3 auksinus ketvirčiui nuo žirgo (auksinas – 20 – 30 gr.), o lietuviams tai buvo garbinga žemės tarnyba²¹⁷. Dėl ginkluotės: Žalgirio laikais raiteliai daugiau naudojami ietimis, o vėliau, XVI a. – lankais.²¹⁸

XVI a. kavalerija tapo LDK pašauktinės kariuomenės pasididžiavimu. Vertingiausią jos dalį sudarė didikų būriai iš husarų (smogiamoji kavalerija), kazokų (lengvoji kavalerija) ir šarvuotų karių²¹⁹. Taip pat XVI a. įstatymais reglamentuota karo tarnyba: kiekvienas kilmingasis privalėjo ją atlikti asmeniškai ir pristatyti po vieną tinkamai ginkluotą raitelį nuo 8 – 10 tarnybų²²⁰. Kažin, ar toks reikalavimas buvo visada įvykdomas. Tačiau tai nebuvo neįprasta situacija. Vokiečių Ordino normos taip pat nurodė kiek riteris turi su savimi turėti žirgų, tačiau realiai ne visi galėjo reikalavimus įgyvendinti, kartais net penki riteriai dalindavosi vieną jauną žirgą²²¹. Buvo vedama žirgų apskaita pagal amžių, lytį ir plauką. PLS reikalaujama žirgus surašyti pagal plauką ir įdagą²²². 1528 m. ir 1567 m. visuotiniai LDK kariuomenės surašymai bei kiti duomenys rodo, kad XVI a. I p. stambiausi didikai iš etninės Lietuvos žemių, sudarančių tik 1/6 valstybės teritorijos, išruošdavo nepalyginamai daugiau (po kelis šimtus) ginkluotų raitelių, nei stačiatikių bajorai (net iš derlingosios Voluinės į kariuomenę siųsdavo po keliasdešimt, kiti – vos po keliolika ar net keletą raitelių). Miestuose raitelių išrengimą į šalies pašauktinę kariuomenę faktiškai pakeitė pinigų įmokos.

Kelio, šarviniai tarnai (*путный человек, путный слуга, панцерный слуга, servitores expeditionarii*) sudarė aukščiausią laisvų valstiečių sluoksnį²²³. Keliuočiai buvo gausiausia karo tarnų kategorija, gyvavusi XV – XVII a. Kelios keliuočių tarnybos išruošdavo į karą vieną raitelį, o

²¹⁴ J. Tyszkiewicz. Tatarzy na Litwie i w Polsce. 1989, p. 72.

²¹⁵ M. Lietuvis. Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. – Vilnius, 1966. P. 27 – 28.

²¹⁶ K. Pietkiewicz. – P. 127.

²¹⁷ K. Pietkiewicz. – P. 126.

²¹⁸ E. Gudavičius. Kelios pastabos apie lietuvių taktiką Žalgirio mūšyje. – P. 42.

²¹⁹ D. Baronas. Karyba, in Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. – 2001. P. 234.

²²⁰ Ibidem.

²²¹ H. Boockmann. Op. cit. – P. 118 – 119.

²²² PLS II sk. 3.

²²³ Z. Ivinskis. Lietuvos valstiečių luomo susiformavimas ir raida. – Kaunas, 1933. P. 14.

taikos metu jie atliko kelionės palydos, sargybos ir pasiuntinių funkcijas, dalyvavo dvaro talkose. Nuo paprastų valstiečių skyrėsi tuo, kad turėjo išėivystės teisę, o iki XVI a. pradžios – ir dalį žemės nuosavybės teisių. Bet jau 1430 m. privačiam asmeniui duodami 4 keliuočiai²²⁴. Tik XVII a. dauguma paversti baudžiauninkais. Šarvuočių tarnyba minima XV a. pab.²²⁵.

²²⁴ РИБ Т.33. – С. 11.

²²⁵ РИБ Т.33 – 34 dok.

3. ŽIRGŲ PRIEŽIŪROS IR IŠLAIKYMO SISTEMA

3.1. Specialiosios tarnybos

3.1.1. Specialiosios tarnybos socialinėje sistemoje

Norint suprasti, kaip funkcionavo žirgų ūkio išlaikymo ir priežiūros aparatas, visų pirma reikia kalbėti apie **tarnybos institutą**. Iki XVI a. vidurio reformų tarnyba buvo prievolių atlikimo vienetas. Nuo jos iš esmės priklausė asmens visuomeninė padėtis. Nekilmingieji, tiek laisvieji valstiečiai, tiek baudžiauninkai, ėjo darbo tarnybas, o visi valstybės bajorai ėjo karo arba žemės tarnybą. Tarnyba eita nuo žemės, kuri taip ir vadinosi: arklininko, lažinė ir kt.²²⁶. Jei naujojo žemės turėtojo socialinė padėtis skirdavosi nuo tos žemės tarnybos, tik speciali karaliaus privilegija galėdavo pakeisti padėtį (dažniau iš žemesnio lygio į aukštesnį). Niekieno žemė vadindavosi pagal pirmojo savininko tarnybą.

Dauguma valstiečių buvo įpareigoti įvairiems ūkio darbams, turėjo dirbti nustatytą dienų skaičių dvaro ūkyje ir duoti dėklą. Tokia tarnyba vadinosi lažinė (*тяглая служба*). Tačiau individualus prievolinis santykis leido atsirasti specializuotoms prievolėms. Žvejai, amatininkai, drevininkai galėjo atsiskaityti savo darbo vaisiais, o specifiniai ekonominiai ir kariniai valstybės poreikiai sukūrė bebrininkų, kiaunininkų, arklininkų, barčių, miškininkų, šaulių ir kt. kategorijas²²⁷. *Barčiai* rūpinosi keliais, tiltais, brąstomis, *arklininkai* prižiūrėjo žirgus, dirbo arklidėse, *šauliai* buvo atsakingi už medžioklę ir t. t. Nuo kitų valstiečių jie skyrėsi tuo, kad nors ir vaikščiojo pas valdovą į talkas bei šienavo, tačiau nėjo lažo²²⁸. Šie žmonės karo metu ir pagal poreikį galėjo būti net visai arba iš dalies atleidžiami nuo kitų prievolių. Būtent specifines prievoles atliekantys valstiečiai ilgiausiai liko laisvi, tai yra išsaugojo išėvystės teisę.

Aukščiausios laisvųjų valstiečių kategorijos ėjo net pagalbines karines tarnybas (pasiuntiniai, raitininkai, šarvininkai)²²⁹. Jiems tai kurį laiką net galėjo padėti pereiti į kilmingųjų luomą. Jei valstietis išgalėdavo eiti pagalbinę karo tarnybą, jis ar jo vaikai, nors ir nekilmingi, išskirtiniais atvejais galėdavo pretenduoti į bajorystę. Tačiau nuo XV a. pab. šis kelias buvo vis labiau varžomas, kol XVI a. I p. visai užsidarė, ir tie tarnybiniai bajorai, kuriems nepavyko įrodyti savo kilmingumo, liko karo tarnais (keliuočiais, šarvininkais, raitininkais ir kt.) – aukščiausia valstiečių kategorija. Ilgainiui, vykstant valstiečių įbaudžiavinimui, ir jie prarado savo išskirtinumą.

²²⁶ LM, 25 U133; 10 už. kn. 113.

²²⁷ E. Gudavičius. Lietuvos istorija. – P. 87 – 88.

²²⁸ М. Любавский, op. cit. – С. 325.

²²⁹ К. Avižonis, op.cit. – P. 109.

Tarnybas išardė Valakų reforma, po kurios prievoliniu ir mokestiniu vienetu tapo valakas arba jo dalis.

3.1.2. Tarnybos, skirtos žirgų ūkiui

Prie dvarų arklidžių, žirgynų ir arklių kaimenių žmonės buvo reikalingi ne tik kasdienei žirgų ir jų gyvenamosios vietos priežiūrai (šėrimas, valymas, apsauga), bet ir specialesnių žinių reikalaujantiems darbams (išjodinėjimas, dresavimas, kaustymas, veisimas). Taip pat kartais tokių žmonių prireikdavo į vietovę atvykus pasiuntinybėms ar pačiam valdovui, kuomet vienoje vietoje susirinkdavo šimtai žmonių ir žirgų. Palaipsniui tarp žirgų ūkį aptarnaujančių prievolinių valstiečių ir amatininkų atsirado gana smulki specializacija. Kaip rašė M. Dovnar – Zapolskis, ūkinė sistema LDK susiklostė tik valdant paskutiniams dviems Jogailaičiams, bet tai, kas vyko anskčiau, buvo kelias, procesas į šią sistemą²³⁰.

Šaltiniai įvairiomis kalbomis mini ne vieną su arklininkyste susijusių valstiečių kategoriją. Tai – arklininkai (gud. *конюхи* lot. *agasones, subagasones* lenk. *koniarze*), žirgšėriai (gud. *конокормцы* lot. *pabulatores equorum*), leičiai (gud. *леути, лотути, леуци, леутеве* lot. *iumentarii, leythey*), kumelininkai (gud. *кобылники*, lenk. *kobylniki*), be to balniniai (gud. *конюхи седельные*), kaimenės (gud. *конюхи стадные*), dvaro (*дворный*), valdovo arklininkai, ašvininkai (gud. *конюхи ошевенники*) bei raitininkai, maštalieriai, keliuočiai. Tyrinėtojų nuomonės dėl jų dažnai labai išsiskiria.

Dar F. Leontovičius pateikė iš pirmo žvilgsnio logišką ir paprastą šių tarnybų išaiškinimą. Pasak jo, tuos arklius, kurie buvo imami į dvarą darbui ar transportui, prižiūrėjo dvaro arba balniniai arklininkai bei maštalieriai, kurie paprastai priklausė šeimynai ir buvo visiškai dvaro išlaikomi. Arkliai, nepaimti į dvarą, bet ir neskirti veislei, buvo laikomi ganyklose ‘kumelių ir bandos arklių’ kaimenėmis, juos prižiūrėjo bandos arklininkai arba raitininkai, o atsakingi buvo dvaro urėdai (todėl arkliai kartais pavadinami urėdiniais). Vietovėse, kur buvo daug ganyklų, gretimų kaimų žmonės ėjo arklininkų tarnybą – jie saugojo kaimenes, statė arklides, ‘koni voživali’ (mankštino) ir ‘atliko kitą arklinę tarnybą’, dėl kurios buvo atleidžiami nuo kitų lažinių prievolių. Atvirkščiai, ten, kur ganyklų buvo nepakankamai, arklių kaimenės buvo dalimis atiduodamos prasimaitinimui valstiečiams žirgšėriams arba siunčiamos į valsčių, kurio žirgšėriai pamainomis, savaitėmis juos ten saugojo ir prižiūrėjo. Atskirai buvo laikomi arkliai skirti veislei, jie šaltiniuose vadinami kumelių bandomis ir jas taip pat prižiūrėjo speciali valstiečių tarnyba – kumelininkai arba taip pat leičiai (autoriumi – tai lietuviškas kumelininkų pavadinimas, kilęs nuo žodžio ‘laikau’). Leičiai ir žirgšėriai

²³⁰ М. Довнар – Заполский. Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллонах. Т.1. – Киев, 1901. С. 1.

buvo pasiturintys žmonės, turėjo nuosavą – tėvoninę žemę, nuo kurios ir ėjo savo tarnybas²³¹. Deja, autorius šių savo teiginių nepagrindžia jokiais tiksliais nuorodomis į šaltinius, o pradėjus juos nagrinėti, išskyla daug klausimų ir neatitikimų, kuriuos ir norėčiau aptarti.

Daugiausia duomenų apie įvairias minėtas tarnybas, mus pasiekė iš XV a. pab. – XVI a. dokumentų. Šaltinotyrinė problema – iš to laiko, kuomet tarnybų diferenciacija buvo aiškiausia mus pasiekė mažai visuomenės vidaus gyvenimą atspindinčių šaltinių. Rekonstrukcija vėlesnių šaltinių pagrindu tik iš dalies atskleidžia ankstesnę situaciją. Tam tikri skirtumai juose yra labai nežymūs arba ir visai išsitynę. Be to kai kuriuos terminus galbūt iš tikrųjų galima laikyti tik regioniniais lingvistiniais skirtumais, tačiau neturint svaresnių įrodymų, jų tarpusavyje sulieti nevalia. Pirmiausia aptarsiu tris, atrodo pačias pagrindines, dažniausiai šaltiniuose minimas ir plačiausiai istoriografijoje aptartas tarnybas – arklininkus, žirgšėrius ir leičius. Jie dokumentuose dažnai figūruoja kartu ir panašiose situacijose, išvardijami iš eilės.

Nepaprastai įdomi žinutė – kad XV a. I p. vokiečiai samdė žmones iš Lietuvos kumeliukų priežiūrai, ne jie gerai mokėjo su jais elgtis (*In späteren Jahren aber scheint man als Fohlenwärter gerne Leute aus Litauen angenommen zu haben, da sie besonders gut mit Pferden umzugehen verstanden*²³²).

Arklininkai (gud. *конюхи* lot. *agasones, subagasones* lenk. *koniarze*) – tai dažniausiai ir seniausiai šaltiniuose vartojamas terminas, žinomas nuo XIII iki XVI a.²³³. Lietuviškoje literatūroje jie dar verčiami kaniūkais, žirgininkais, žirgiais, o arklininko terminas pavartojamas ir turint galvoje pareigūną, todėl reikia atidžiai skaityti ne tik šaltinius, bet ir juos anksčiau tyrinėjusių autorių darbus.

Lenkijoje arklininkai (*koniarze*) sutinkami XI – XIII a. dokumentuose²³⁴, juos lenkų mokslininkai pradėjo tyrinėti dar XIX a. K. Bučekas teigia, kad jau 1874 m. F. Piekošinskis arklininkus įvardino kaip priklausomus valstiečius, aptarnavusius kunigaikštiškas arklides. Šį teiginį patvirtino, išplėtojo ir šaltiniais pagrindė K. Tymienieckis – jo nuomone arklininkai skyrėsi nuo kaimenių piemenų – kumelininkų (*kobylniki*)²³⁵.

Šaltiniuose minimos net kelios arklininkų rūšys. **Balniniai arklininkai** (gud. *конюхи седельные*) pagal pavadinimą turi būti susiję su balnais. Galbūt jie buvo atsakingi už visą arklidžių inventorių, o būtent balniniais vadinti todėl, kad balnai buvo brangiausia šio inventoriaus detalė. F. Leontovičius manė, kad balniniais arklininkais vadinti prižiūrintys važiuojamuosius ir darbinus

²³¹ Ф. Леонтович, op. cit. – P. 54 – 55.

²³² Fritz Rünger. Herkunft, Rassezugehörigkeit, Züchturigkeit und Haltung der Ritterpferde des Deutschen Ordens, in: Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie 2, 1925, S. 211 – 308.

²³³ Arklininkai. Visuotinė Lietuvių Enciklopedija. T. I.

²³⁴ Koniarze. Encyklopedia historii gospodarzej Polski. T. I.

²³⁵ K. Buczek. Książęca ludność służebna w Polsce wczesnofeudalnej. – S. 30.

arklius. Jis juos laikė dvaro šeimynos dalimi, visiškai dvaro išlaikomais žmonėmis²³⁶. Beje, mokslininkas balninius arklininkus tapatino su *dvaro arklininkais* (конюх дворный), tačiau su tokia traktuote sutikti negaliu. M. Liubavskis mano, kad *dvaro arklininkais* buvo vadinami tie, kurie tarnavo prie paties valdovo, vadovaujami dvaro arklidininko²³⁷. Pavyzdžiui prie Aleksandro Jogailaičio dvaro arklidžių buvo 25 nuolatiniai arklininkai²³⁸. Matyt, tą pačią veiklą reiškė ir *valdovo arklininkų* (gud. господарский конюх) terminas. Žirgus, betarpiškai prižiūrėjo *kaimenės arklininkai* (конюхи стадные) arba *raitininkai* (kartais jie traktuojami kaip karo tarnyba). XV – XVI a. valstiečiai neretai pavadinami arklininkėliais (конюшки)²³⁹, išreiškiant jų menkumą, nesvarbumą. darbo pobūdžio.

Jie arba prižiūrėjo vietines valdovo arklių kaimenes, arba buvo siunčiami į įvairius punktus, kur prirėkdavo jų tarnybos (pvz., atvykus valdovui), bet be specialiosios tarnybos, jiems priklausė ir kitos prievolės²⁴⁰. Galėjo būti paskiriami tarnauti įvairiems dignitoriams bei ponams/bajorams. Kad arklininkai buvo susiję taip pat ir su karo tarnyba rodo įvairios ‘grožinės literatūros’ žinutės. Voluinės metraštyje (1259 – 1290) užrašyta kunigaikščio Treniotos nužudymo istorija teigia, kad jį, einantį į pirtį, nužudė keturi karaliaus Mindaugo bernai arklininkai²⁴¹. XV a. Ordino paskvilyje didysis kunigaikštis Gediminas pavadinimas Vytenio arklininku, nužudžiusiu savo šeiminką ir užgrobusiu sostą²⁴². Pagaliau XVI a. Mykolas Lietuvis rašo, kad lietuvių protėviai kilmingas moteris išleisdavo net už karo žygiuose pasižymėjusių arklininkų – Sakų ir Sungailų²⁴³.

Ašvininkai (конюхи ошевеники) ir *kumelininkai* (кобылники) ko gero yra viena ir ta pati tarnyba, specializavusis kumelių ir kumeliukų priežiūroje. Juk ir lenkiškasis atitikmuo – *kobylnicy* – XII – XIII a. ganė Lenkijos karaliaus arklių kaimenes²⁴⁴. Vis gi, nelengva susieti iš pirmo žvilgsnio tas pačias žirgų priežiūros tarnybas skirtingose šalyse, kadangi jos gyvavo ne vienu metu ir nevienodose terpėse, todėl galėjo atsirasti prievolinių skirtumų.

Taip mano F. Leontovičius, A. Dubonis, tačiau K. Bučekas kumelininkus tapatina su leičių tarnyba. LDK ši kategorija išsiskyrė XIV a. Ašvininkai yra retesnis terminas.

Žirgšėriai, arklių (žirgų) šėrikai (gud. конокормцы lot. *pabulatores equorum*) – tai kita gausi tarnybininkų grupė ir ko gero aiškiausia bent jau termino atžvilgiu. Lietuvoje žinoma XIV – XVI a.²⁴⁵. M. Liubavskis mano, kad žirgšėriais tapdavo turtingesni ūkininkai, turėję geras pievas ir

²³⁶ Ф. Леонтович, op. cit. – P. 54.

²³⁷ М. Любавский, op. cit. – P. 327

²³⁸ К. Pietkiewicz. Dwór litewski wielkiego księcia Aleksandra Jagiellończyka. – Poznań, 1995.

²³⁹ ibidem, p. 183, 266, 295, 320 ir kt.; LM Užrašymų knyga 8, nr. 496.

²⁴⁰ М. Любавский, op. cit. – С. 327 – 328.

²⁴¹ Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių. – P. 117 – 118.

²⁴² А. Никзентайтис. Gediminas. – Vilnius, 1989. P. 5.

²⁴³ Mykolas Lietuvis. Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. – Vilnius, 1966. P. 55.

²⁴⁴ Kobylnicy. Encyklopedia historiii gospodarzej Polski. T. I.

²⁴⁵ Arklių šėrikai. VLE T. I.

ganyklas²⁴⁶. Žinoma, kad dar XV a. jie nėjo lažo ir nebuvo pavaldūs dvaro valdytojui. 1387 m. Jogaila savo donacija Vilniaus vyskupystei atiduoda keturis *pabulatores equorum**, o 1407 m. Vytautas dovanoja žirgšerių šeimą Albertui Manvydui²⁴⁷. Taigi, nuo XIV a. pab. atsirado ir bajorams bei bažnyčiai priklausančių žirgšerių. Jie žinomi daugiausia etninėje Lietuvoje²⁴⁸, tačiau žinomi ir Lenkijoje, tiksliau Pamaro krašte, kur jie paimdavo laikinam auginimui valdovo žirgus, tuo metu nereikalingus dvare, kadangi taip valdovui žirgus buvo paprasčiau išlaikyti²⁴⁹.

Leičiai (gud. *леути, лойти, леуци, леутеве* lot. *iumentarii, leythey*) – mišlinga ir prieštaringai vertinama tarnyba. Panašu, kad leičiai taip pat prižiūrėjo valdovo arklius, augino juos kaip žirgšeriai, tačiau šaltiniuose minimi nuo atskirai. Viena iš pagrindinių problemų – retas jų minėjimas šaltiniuose tik trumpoje chronologinėje atkarpoje. Pirmą kartą paminėti tik XV a. pr., o jau XV – XVI a. sandūroje savo tarnyba mažai besiskyrė nuo arklininkų. Tad nenuostabu, kad M. Liubavskiu nepavyko išsiaiškinti, ką tiksliai jie veikė, tik tiek, kad dar mokėjo dėklą²⁵⁰.

Nepaisant to, istoriografijoje jie laikomi itin sena ir išskirtine tarnyba. Teigiama leičius buvus labiau privileijuotais, nei valstiečiai ir iš esmės sudariusiais tarpusluoksnį, kaip labai sena, su valdovo asmeniu susijusi karinė tarnyba, turėjusi ilgainiui pasirinkti vieną iš specializacijų, bet tradiciškai vis dar laikoma atskira. Daugiausia pagrindo tokioms interpretacijoms teikia pats terminas. Būtent lingvistiniais duomenimis paremtą teoriją, pateikė A. Dubonis. Jis leičius sieja su lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės pradžia, šį žodį laiko 'lietuvio' sinonimu²⁵¹. Nors autorius gali būti teisus dėl valstybės formavimosi metu vykusių procesų, o latvių kalboje ir žemaičių tarmėje ištis išlikę neigiamą atspalvį turintys terminai 'leišis', 'leišiuoti', 'leičiuoti' reiškiantys kreivai, iškreiptai kalbantį žmogų – atseit lietuvių aukštaitį, mano nuomone tokių argumentų neužtenka susieti du smarkiai chronologiškai vienas nuo kito nutolusius reiškinius (valstybės formavimąsi bei valstiečių leičių minėjimą šaltiniuose), o be to net tarp kalbininkų nėra sutarimo, ar šis terminas yra tikrai lietuviškas: K. Jablonskis mano, kad taip, o Z. Zinkevičius jį laiko skoliniu ir smarkiai kritikuoja A. Dubonio teoriją. Keista, kad autorius visai neaptaria galimybės, kad šis žodis gali būti slaviškos kilmės, ir pagal lenkišką žodžio prasmę – vadžios, vadelės – jie galėjo būti vežikai. Juk ir šaltiniuose minimi prie arklininkų, žirgšerių, M. Liubavskis net neabejoja, kad jie – viena iš specialiausių tarnybas einančių *valstiečių* grupių²⁵². Gana prieštaringa ir E. Gudavičiaus nuomonė. Nors jis mano, kad leičiai buvo „save išlaikantys ir kariškai organizuoti lankininkai iš didžiojo kunigaikščio domeno“, kurie nuo pat valstybės susikūrimo laikų būdavo apgyvendinami

²⁴⁶ M. Любавский, op.cit. – С. 329.

²⁴⁷ Z. Ivinskis, op. cit. – P. 13 – 14.

²⁴⁸ Arklių šėrikai. VLE T. I.

²⁴⁹ K. Buczek. Książęca ludność służebna w Polsce wczesnofeudalnej. – S. 30.

²⁵⁰ M. Любавский, op. cit. – С. 330.

²⁵¹ A. Dubonis. Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai (iš Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities). – Vilnius, 1998.

²⁵² M. Любавский, op. cit. – С. 322, 325.

paklususiose žemėse, kaip valdovo atrama jose²⁵³, tačiau kartu pats pažymi, jog „ilgą laiką lietuvių kariai neįsisavino lanko, taikliai svaidydami lengvas ietis. Paprasčiau buvo pritraukti rusų lankininkus²⁵⁴. Taip pat lieka neaišku, kodėl šie žmonės visada dokumentuose vardinami šalia su arkliais susijusių tarnybų – juk pagrindinis raitelio ginklas Lietuvoje buvo ietis, o ne lankas. Šaltiniuose minimi retai, paskutinį kartą – XVI a. pab. Tai buvo lažinės tarnybos nėję valstiečiai, dokumentuose net dažnai pabrėžiama, kad duodami žmonės yra lažiniai – ne leičiai ir ne žirgšeriai²⁵⁵.

Apskritai tarnybininkų socialinė padėtis galėjo būti geresnė ir dėl to kad bent jau XIV – XV a. laikotarpyje sąlygos buvo palankesnės gyvulininkystei, medžioklei, žvejybai, bitininkystei, nei žemdirbystei²⁵⁶. Gal tai ir lėmė tokią smulkia jų specializaciją.

Maštalieriai. Terminas kilo nuo *маутак* – arkliokas²⁵⁷. Greičiausiai tai buvo arklinių vyresnieji²⁵⁸ – taigi neaukšto rango pareigybė. Vis gi, kai 1540 m. minimas Ostrinsko valsčiaus *valdovo balninis maštalierius* Semionas Jacynicas (Семёнъ Яцыницъ), esantis prie valstybinių arklių Rodūnėje, pasiskundžia, kad jį, Vilniaus tijūno Šimkaus Mackevičiaus pasiųstą vižu, sumušė ir sužeidė bylos kaltininkai, 3 kelio bajorai, kurie Rodūnės valsčiuje nusiaubė kelių lažininkų laukus, už tai jam priteisiama 6 rb. gr., kai tuo metu už baudžiauninką mokėjo pusrublį grašių²⁵⁹. Tais pačiais metais už pavogtą ieškinio grašį, 3 rb. gr., išduodama bauda *valstybės maštalieriui*²⁶⁰. Taigi, ši pareigybė egzistavo iki Valakų reformos. O XVI a. paskutiniame trečdalyje – pabaigoje, susikūrus luominei apskričių (pavietų) organizacijai, maštalieriai perėmė arklidžių priežiūrą²⁶¹.

3.1.2. Amatininkai

Su žirgų priežiūra labai tiesiogiai buvo susiję nemažai **amatininkų**. Svarbiausi žirgininkystei amatai buvo balniaus, gamindavusio balnus (patį brangiausia inventoriaus dalis), odininko („rimoriaus“), siuvusio pakinktus, kalvio, kausčiusio arklius, dirbusio pasagas ir metalines vežimų dalis, račiaus dirbusio ratus, vežimus, važius. Reikėjo ne tik gaminti įvairiausią inventorių, bet ir atlikti tai kokybiškai, meistriškai ir vėliau gerai jį prižiūrėti, kadangi aprangos ir transporto priemonės kokybiškumas bei puošnumas ir prabangumas pabrėždavo savininko galią, turta, atspindėjo visuomeninį statusą, o mūšio lauke net gelbėjo gyvybę, nes rodė, kad raitelį naudingiau paimti į nelaisvę, nei nužudyti. Turtinguose karo vadų palaidojimuose su jų žirgais, randama

²⁵³ E. Gudavičius. Lietuvos istorija. T. I. – P. 48.

²⁵⁴ Ibidem, – P. 85.

²⁵⁵ Ibidem, – C. 329.

²⁵⁶ Z. Ivinskis. Lietuvos valstiečių luomo susiformavimas ir raida. – Kaunas, 1933. P. 9.

²⁵⁷ Rusų – lietuvių kalbų žodynas, T. II K – O. Sud. Ch. Lemchenas. – Vilnius, 1983.

²⁵⁸ LM 6 T.b.k. žodžių rodyklė.

²⁵⁹ LM 6 T.b.k., nr. 218.

²⁶⁰ LM 6 T.b.k., nr. 237.

²⁶¹ VLE I T. – Arklidininkai.

prabangių rytietiškų, vadinasi – atvežtinių, aprangos detalių, tačiau didžioji žirgų inventoriaus dalis buvo pagaminti vietinių meistrų, tiek pagal originalias vietines tradicijas, tiek kartais nusižiūrint nuo atvežtinių daiktų. Tai rodo, kad žirgų priežiūrai būtini kalvio, račiaus, šikšniaus ir kiti amatai Lietuvoje suklestėjo pakankamai anksti, buvo greitai perimamos naujos technologijos.

Kalviai. Įvairių metalinių inventorių gamino ir žirgus kaustė kalviai (*кузнец, железняк, kowal, kuźnica, żeleznik, ferrifebres*). Vieni kalviai būdavo dvaro tarnai, o kiti – činšininkai, už specialų mokestį laikantys savas kalves (*kowalnia, kuźnia*). Tokie vadinami *осадные (оброчные) кузнецы*, jiems priklausė ir gaminantys balnakilpes kalviai, kurie net turėjo savo specifinį pavadinimą (*стрижнику*)²⁶². Kalvės paprastai stovėdavo kelių sankirtose, ant kalvų, kaimų pakraščiuose – nuošaliau, kad žiežirbos neuždegtų kitų trobesių. Nukalti pasagą sugebėjo kiekvienas kalvis. Daugiau įgūdžių reikėjo norint pagaminti pavyzdžiui apkaustus važiui arba pančius apsaugai nuo arkliavagių. Šarvus, šalmsus darė šarvininkai (*платнеры, płatnerzy, buccalarii*)²⁶³. 1516 08 04 įsteigtas bendras kalvių (*fabrorum*), šaltkalvių (*serifabrorum*), katilių (*caldeatorum*), šarvininkų (*ensificum*) ir kitų geležies dirbinių amatų cechų²⁶⁴.

Odininkai, odminiai. Odinį žirgų inventorių (pakinktus, botagus, antsnukius, pavadžius, saitus ir pan.) dirbo ir taisė šios specializacijos odininkai, liaudiškai vadinami *rimoriais (румари, rymarze, Riemer)* – pakinktininkai, šikšniai (*шорнику, frenifices*)²⁶⁵. Nuo 1519 m. egzistavo apskritai odininkų (*garbarze, skornicy, cerdones*) cechų, o 1562 m. Žygimantas Augustas Vilniaus balnių (*siodlarze, sellarii, epihiarii*), šikšnių (*frenificalae*), diržininkų (*cingulatores, pasnicy*), piemenų (*paśniki*) ir stalių (*stolarzy, mensarii* – jie vėliau atsiskyrė) prašymu, įkūrė šiems amatams cechą ir davė jam statutą, žinomą iš vėlesnio (1579 06 30) Stepono Batoro patvirtinimo.²⁶⁶ Jie turėjo specialią teisę patiems raugti odą. Palyginimui, Lenkijoje odininkų cechų įsikūrė Vroclave 1307 m., Krokuvoje 1465 m.²⁶⁷

²⁶² Ф. Леонтович, op. cit. – P. 65.

²⁶³ Ф. Леонтович, op. cit. – P. 65 – 66.

²⁶⁴ Akty cechow wilenskich – Nr. 5.

²⁶⁵ Ф. Леонтович, op. cit. – P. 67.

²⁶⁶ Akty cechow wilenskich – Nr. 52.

²⁶⁷ Encyklopedia historii gospodarzej Polski. II t. – Rymarstwo.

3.2. Pareigūnai

Pareigybių sistema Lietuvoje pradėjo klostytis XIV a. pab. – XV a. pirmoje pusėje. Kunigaikščio dvaro institucionalizacijos procesą pradėjo Vytautas. Iki tol specialiasias valdovo tarnybas dvare pastoviai ėjo nekilmingi žmonės²⁶⁸. Žinoma, ir atsiradus kilmingiems pareigūnams, realiai įvairius darbus atliko tie patys nekilmingi tarnybininkai, tačiau tarp jų ir valdovo atsirado nauja pakopa. Iš pradžių ji buvo menkai išplėtota, pareigybių funkcijos persidengė ir kartais nebuvo aiškios patiems jų vykdytojams²⁶⁹. Svarbiausias pareigūnas dvare buvo maršalas. Pirminė žodžio maršalas (*marescalcus*) reikšmė frankų laikais buvo būtent arklidininkas ir tik vėliau įgijo dvaro reikalų tvarkytojo prasmę. Nors Vytauto dvaro maršalas be kitų reikalų, dar rūpinosi kelionių, transporto organizavimu, taigi turėjo panašią funkciją²⁷⁰. Šis atvejis rodo, kad už žirgus atsakingo asmens institutas yra vienas seniausių valdovo aplinkoje, tapęs svarbus dar kariaunų formavimosi metu, nors pati arklidininko pareigybė nėra viena iš vadinamųjų klasikinių dvaro pareigybių, ji atsirado tik toliau plėtojantis, specializuojantis institucinei sistemai. Ilgainiui atsirado ir kai kurių pareigūnų pavaduotojai, kaip paarklidininkai²⁷¹, nors ne tik atskirų pareigybių, bet ir jų pavaldumo viena kitai ribos taip niekada ir nebuvo aiškiai apibrėžtos²⁷².

Pirmą kartą **arklidininkas** Lietuvoje paminėtas 1398 m. – Salyno sutartyje pasirodo arklių maršalas (*marschalcus equorum, pferdemarchalk*) Jonas Nemira²⁷³. Vėliau Vytautas turėjo dar vieną arklidininką (1423 m. – Dimitras Vasilevičius), bet pirmas *Vilniaus* arklidininkas paminimas jau valdant Žygimantui Kęstutaičiui (1433 m. – Vežgaila), o Kazimiero laikais šaltiniuose pasirodo *Trakų* (~1457 m. – Narkus) bei *dvaro* (1475 m. – Micuta) arklidininkų pareigybės. Pačioje Aleksandro Jogailaičio valdymo pradžioje paminimi *Smolensko* (~1492 m. Vasilijus Poltevas), o pabaigoje – *Gardino* arklidininkai (1506 m. Mykolas Senkavičius). Pagaliau 1510 m. Jonui Zaberezinskiui suteikiama *Naugarduko* arklidininkystė, o 1524 m. (abu valdant Žygimantui Senajam) – paminimas *Vitebsko* arklidininkas Timofejus Ivaškovičius²⁷⁴. Taigi, šaltiniai liudija, kad pirmiausia tai buvo centrinio didžiojo kunigaikščio dvaro pareigūnas, o vėliau atsirado sričių, vaivadijų, paviėtų arklidininkai. Nežinia kodėl teigiama, kad dvaro arklidininko titulas nusistovėjo

²⁶⁸ Rimvydas Petrauskas. Didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas Lietuvoje (XIV a. pab. – XV a. vid.). In Lietuvos istorijos metraštis 2005/1 – P. 9.

²⁶⁹ Rimvydas Petrauskas. Ponas savo žemėje: Lietuvos pareigūnai XIV a. pab. – XV a. In Lietuvos istorijos metraštis 2001/1 – P. 10.

²⁷⁰ R. Petrauskas. Didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas. – P. 11.

²⁷¹ Ibidem. – P. 11.

²⁷² Ibidem. – P. 13.

²⁷³ Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV – XVIII wieku (spisy). Opracowali: Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba. – Kórnik, 1994. S. 54.

²⁷⁴ Žr. priedą.

tik XVI a.²⁷⁵. Jau nuo XV a. vid. galima atsekti beveik pastovų ir Vilniaus, ir dvaro arklidininkų, kaip dviejų atskirų pareigybių, einamų skirtingų asmenų, egzistavimą, kuris išlieka per visą laikotarpį. Savo nuoseklumu nenusileidžia ir Trakų arklidininkystė, trumpesnės – Gardino ir Smolensko istorijos (žr. priedą). Smolensko arklidininkystė nutrūko 1514 m., jam atitekus Rusijai. Gal su tuo susijęs ir Naugarduko arklidininkystės atsiradimas? Skaitant suteikties dokumentą susidaro įspūdis, kad Jonas Zaberezinskis, kaip Naugarduko vaivada tiesiog prašo valdovo įsteigti jo vaivadytėje pilininko ir arklidininko pareigas²⁷⁶.

Be šių terminų, ~1500 m. paminimas *magister agazonum* (pažodžiui – *arklininkų viršininkas*) Lukašas, kuris U. sudarytojų traktuojamas kaip paarklidininkis, tačiau J. Sondelio žodyne yra verčiamas arklidininku²⁷⁷, be to 1506 m. Žygimanto Senojo privilegijoje, šis titulas minimas tarp pačių iškiliausių LDK pareigybių²⁷⁸. Tačiau tuo pat metu minimi kiti Vilniaus ir dvaro arklidininkų pareigas ėję žmonės, tad lieka neaišku, kas iš tikrųjų jis buvo. 1548 m. pirmą kartą paminėtas *Lietuvos* arklidininko titulas. Tuomet Žygimantas Augustas juo paskyrė Lenkijos arklidininką Jarošą Korickį (tuo sukeldamas LDK didikų nepasitenkinimą, 1569 m. buvo išsireikalautas atskiras)²⁷⁹, taigi šis titulas sietinas su Lenkijos įtaka. Pasak lenkų tyrinėtų, jis nusistovėjo tik XVII a.²⁸⁰ Na, o XVII a. II p. dar atsirado Ašmenos, Lydos, Ukmergės, Breslaujos arklidininkai²⁸¹. Paskutinis arklidininkas – Mykolas Grabovskis, minimas 1791 m.²⁸².

Beje, bent jau vėliau didikai taip pat turėjo savo arklidininkus. 1540 m. Slucko kunigaikštis Jurijus Semenovičius vienu iš savo prokuratorių paskiria **savo** arklidininką Ordą²⁸³. 1541 m. valdovo raikytojas Grigalius Grigaliaus sūnus Astikas bylinėdamasis su Hana Mykoliene Zenavičiene, skundžiasi, kad jo tarnautojas Serbinačius, tarnaudamas pas jį arklidininku, pridarė daug žalos, o tuomet pabėgo pas poniją Haną²⁸⁴.

Pasekus kai kurių arklidininkų veiklą, išryškėja jų asmeninės sąsajos su tuo pavietu, kuriame gaunamos pareigos ir net su pačia pareigybe. Pavyzdžiui, Trakų arklidininkas Jokūbas Kuncevičius turi daug dvarų aplink Trakus²⁸⁵, Gardino arklidininkas Bogdanas Grinkevičius Valavičius – valdo daug žemių apie Gardiną, be to jo brolis Lukašas buvo Gardino raktininkas, kitas brolis Ivanas – Trakų arklidininkas, o dvaro arklidininkas Grinius Chodkevičius Valavičius gal buvo jo tėvas (žr.

²⁷⁵ Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku (spisy). Opracowali: Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba. – Kórnik, 1994. S. 54.

²⁷⁶ Lietuvos Metrika. 8 Užrašymų knyga, Nr. 473.

²⁷⁷ Janusz Sondel. Słownik łacziński – polski. Kraków, 2003.

²⁷⁸ LM. Už. kn. Nr. 25. 2,5 (50 psl.).

²⁷⁹ Lietuvių enciklopedija T. I. – P. 273.

²⁸⁰ Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku (spisy). Opracowali: Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba. – Kórnik, 1994. S. 54.

²⁸¹ Ibidem. – P.: 227, 329, 423, 528.

²⁸² Ibidem. – Koniuszy.

²⁸³ LM, 10 Teismų bylų knyga, Nr. 18.

²⁸⁴ LM, 10 Teismų bylų knyga, Nr. 132.

²⁸⁵ Jis buvo Valkininkų, Stakliškių, Lieponių, Vosyliškio vietininkas, Gardino girininkas (Gardinas priklausė Trakų vaivadijai).

priede). Tokia praktika susijusi su to meto valdymo realijomis. Nors teisiškai valdovas pareigūnų skyrime nebuvo labai suvaržytas, tačiau praktiškai jis dažnai rinkdavosi žmones būtent iš vietinės bajorijos. Tiesiog valstybinė administracija ir institucijos dar nebuvo pakankamai galingos ir asmeninių santykių svarba liko didžiulė²⁸⁶.

Paprastai visos pareigybės būdavo suteikiamos iki gyvos galvos. Tačiau keli aktai liudija, kad ji galėjo būti iki gyvos galvos patvirtinama tik vėliau: nuo pirmojo Bogdano Grinkevičiaus, kaip Gardino arklidininko paminėjimo, iki tokios suteikties, praėjo 9 mėn., o paarklidininkio Šimkaus Mackovičiaus atveju – 6 mėn²⁸⁷. Taip pat tam tikrais atvejais pareigas buvo galima prarasti.

Kaip jau minėta, pareigūnų funkcijų nustatymas vargu ar gali būti tikslus. Dar sunkesne šią užduotį daro gana įprastas tuo metu kelių pareigybių sutelkimas vieno asmens rankose. Martynas Chrebtavičius buvo dvaro arklidininkas, medžioklis ir paiždininkis, Jonas Zaberezinskis – arklidininkas ir pilininkas, Jokūbas Kuncevičius – arklidininkas ir girininkas. Be to reikia nepamiršti, kad arklidininkai visų pirma buvo aukšti valstybės pareigūnai, įėję į Ponų tarybą. Į šias pareigas buvo skiriami iškilių giminių atstovai, jos buvo geras laiptelis tolimesnei karjerai. Be to, kaip ir visi pareigūnai, arklidininkai buvo valdovo administracijos ir teismų sistemos dalimi. Todėl dokumentuose jie dažnai minimi kaip teisėjai, matininkai, įvesdintojai, lėšų paskirstytojai, pasiuntiniai ir pan.

Apskritai, arklidininkų ir paarklidininkų veikla daugiau atspindi reprezentacinę žirgų ūkio reikšmę. Vis dėlto, skirtingai nuo grynai reprezentacinių dvaro pareigybių (taurininkas, stalininkas, virtuvininkas ir pan.), arklidininkų funkcijos buvo realios. Tai, be abejo, susijusę su žirgininkystės svarba to meto valstybės ir visuomenės gyvenime. Antai minėtas Martynas Chrebtavičius Aleksandro Jogailaičio sąskaitų knygoje nuolat pasirodo kaip dvaro arklidininkas, vykdydamas konkrečias su tarnyba susijusias užduotis.

Dvaro arklidininką greičiausiai galima pavadinti vyriausiuoju LDK arklidininku. Tai buvo didžiojo kunigaikščio, jo centrinio dvaro tiesioginis pareigūnas, kuris M. Liubavskio nuomone, prižiūrėjo dvaro arklidininkus, tuos, kurie tarnavo prie paties valdovo²⁸⁸, t. y. buvo atsakingas už centrinės arklides. 1542 m. Vilniaus ir Trakų pavietų valdovo dvarų nuostatuose dvaro arklidininkui nurodoma *savo žinioje turėti* visų dvarų visų arklių kaimenių nuolat pildomus registrus bei stebėti (*мети пильность*) veislinių eržilų (*кони стадные*) priežiūrą²⁸⁹. 1561 m. valdovui reikalaujant skubiai į Vilnių siųsti avižas bei šieną, juos atiduoti nurodoma dvaro

²⁸⁶ R. Petrauskas. Ponas savo žemėje. – P. 14 – 17.

²⁸⁷ LM. 8-oji Užrašymų knyga.

²⁸⁸ М. Любавский, op. cit. – P. 327.

²⁸⁹ LM. 6 (225) Teismų bylų knyga. Nr. 291.

arkludininkui ar jo paskirtam tarnybininkui²⁹⁰. Taipogi, LM sąrašai fiksuoja dvaro arkludininko vardu siunčiamus jaunos žirgus, atsiskaitant su įvairiais asmenimis²⁹¹. Iš šių, beje gana vėlyvų, žinučių galime truputį įsivaizduoti, kokių specialesnių reikalų galėjo turėti šis pareigūnas.

Tuo tarpu pavietų arkludininkystės, atrodo, buvo labiau titulinės. Tiesa, Jonas Zaberezinskis 1510 m. gaudamas Naugarduko pilininko ir arkludininko pareigas, už tai įsipareigoja valdovui atvykus į Naugarduką, pagerbti jį stacijomis, aprūpinti maistu ir pašarais, arkliams duoti pakankamai šieno ir avižų, kol ten gyvens, bei tvarkyti, remontuoti pilį²⁹². Tai – gana abstrakčios pareigos, kurios iš esmės suteikė pareigūnui teisę iš savo teritorijos valdovo valstiečių reikalauti šieno ar avižų duoklių bei stacijų. Realiais darbais jis žinoma neužsiėmė, be to ir teritorijos buvo didžiulės. Net duoninius javus bei avižas minėtuose 1542 m. dvarų nuostatuose liepiama pristatyti pilininkui²⁹³. Kaimenių registrus prižiūrėjo dvaro arkludininkas, tad pavieto arkludininkui veiklos kaip ir neliko. Vis tik greičiausiai jie koku nors būdu administruodavo savo teritorijos valdovo žirgynus ir arklides, juose dirbančius žmones. 1505 m. valdovo rašte Smolensko miestui užsimenama, kad arkludininkai tenai nuo Vytauto ir Žygimanto laikų pagal seną paprotį rinkdavo nuo arklių ir galvijų bandų kiauninę iš miesto po 20 grašių už vasarą²⁹⁴. 1528 m. keli Markovo arkludininkai skundžiasi dėl jiems primestų naujų pareigų ir savo teisėtų pareigų vardijimą pabaigia fraze: *и иные службы служат ко вradником нашим виленьским, конюшому и подконюшому*. Gal irgi prižiūrėdavo dvarų laikytojų darbą, vedė žirgų apskaitą, surinkdavo baudas. O M. Liubavskis mano, jog taip pat buvo tampriai susiję su arkludininkų žemėvalda, sprendavo jų bylas ir iš to gaudavo pajamas²⁹⁵. Vilniaus arkludininko funkcijos galėjo kiek sutapti su dvaro arkludininko funkcijomis. [1520] m. Žygimantas Senasis užstato Jurgiui Mikalojaičiui Radvilai Gardiną su viskuo, tame tarpe ir pareigybėmis – tai reiškia, kad Radvila turi prižiūrėti Gardino seniūniją, bet ir gauti pajamas iš jos. Taip pat turi prižiūrėti ir vietos arkludininko(u) darbą (10 Už. kn. 68).

Paarkludininkų (*подконий, подконюшый, subagazo*) pareigybės genezė ir funkcijos yra mažiau aiškios. Jie ne taip dažnai figūruoja dokumentuose kaip arkludininkai, gal dėl to, kad buvo ne tokio aukšto rango pareigūnai. Šaltiniuose minimi: *subagazo Lythwanicus, подконий наш, подконюшый виленьский*²⁹⁶, *подконюшый троцкий*²⁹⁷ arba kuris nors iš šių terminų be jokio patikslinimo. Kaip arkludininkų pavaduotojus juos galima vertinti tik su tam tikrom išlygom. Kažkoks ryšys tarp šių pareigybių be abejo buvo. Paarkludininkiai kartais tapdavo arkludininkais:

²⁹⁰ LM. 7 Viešųjų reikalų knyga. Nr. 48.

²⁹¹ LM. 8-oji Užrašymų knyga.

²⁹² LM. 8-oji Užrašymų knyga. – Nr. 473.

²⁹³ LM. 6 (225) Teismų bylų knyga. Nr. 291.

²⁹⁴ AZR I 213 arba LM 6 Už. kn. 307 l.

²⁹⁵ M. Любавский, op. cit. – P. 842.

²⁹⁶ LM, 25 Už. kn., nr. 43.

²⁹⁷ LM, 11 Įrašų kn., nr. 52.

Mykolas Vahanovskis, Šimkus Mackovičius, Jurijus Volčekas. Š. Mackovičius vienu metu ėjo ir Vilniaus paarklidininkio, ir Trakų arklidininko pareigas (žr. priede). Dokumente, kuriame paminėtas Trakų paarklidininkis, šios pareigybės, taip pat kaip ir raktininko ir paraktininkio, aiškiai sugrupuotos. Nors per visą XV ir XVI a. valstybėje beveik pastoviai yra bent vienas paarklidininkis, tačiau matyt tik Vilniuje tokia pareigybė buvo pastoviai reikalinga. Šaltiniai tik vieną kartą ir nenurodant konkretaus asmens, mini Trakų paarklidininkį²⁹⁸ ir daugiau jokio kito LDK miesto, dvaro ar pavieta paarklidininkio. Tokie įvardijimai kaip *Lietuvos, mūsų* rodo valdovo dvaro pareigūną. *Magister agasonum* greičiausiai reiškia arklidininką (žr. skyrelį apie arklidininkus).

Pirmą kartą ši pareigybė pasirodė šaltiniuose XV a. I p. – minimas Vilniaus paarklidininkis Jankus. 1472 m. pasirodo Lietuvos paarklidininkis Mykolas Vahanovskis. Neturim nė vieno atvejo kai tuo pačiu metu egzistuoję ir Vilniaus, ir Lietuvos paarklidininkis, tačiau tuo pačiu metu, kai minimas Vilniaus paarklidininkis Vasilijus Daraškevičius, šaltiniuose figūruoja *mūsų* paarklidininkis Petras, bei tiesiog paarklidininkis Nikonas, o vėliau, šalia Jurijaus Volčeko, yra kažkoks Vaska (žr. priede).

Kartais *подкониї* ir *подконюшыї* yra vertinami kaip dvi atskiros pareigybės su skirtingomis funkcijomis, tiesiogiai pakeitusios viena kitą XVI – XVII a. sandūroje²⁹⁹. Ankstyvieji paarklidininkiai laikomi didžiojo kunigaikščio dvarų arklidininkų vyresniaisiais, atsiradusiais XV a. II p. ir nuykusiais XVI a. vid. Vėlyvieji paarklidininkiai laikomi pareigūnais, visiškai priklausomais nuo arklidininko, greičiausiai jo skiriamais. Esama nuomonių, kad būtent jie perėmė ankstesnes arklidininkų pareigas³⁰⁰. Vienam dokumente nurodoma, kad viena iš Markovo arklidininkų tarnybų yra atlikti Vilniaus arklidininko ir paarklidininkio pavedimus, yra jiems pavaldūs³⁰¹.

²⁹⁸ Ibidem.

²⁹⁹ Urzędnicy centralni i dostojnicy WKL XIV-XVIII w. – Podkoni; Podkoniuszy.

³⁰⁰ Ibidem. – Koniuszy.

³⁰¹ LM, 4 T. b. k., Nr. 267.

IŠVADOS

Nuo pat arklių prijaukinimo IV – III tūkst. pr. Kr. iki XIX a. techninių pasiekimų, daugybė istorinių procesų rėmėsi arklio jėga. Viduramžių Europoje ir Azijoje žirgininkystė suvaidino labai svarbų vaidmenį – visų pirma nuo jos priklausė visa komunikacinė sistema, o per tai – valstybių administravimas, karyba, prekyba, žemdirbystė bei kita veikla. Dėl šios priežasties, žirgų ūkio tyrimas yra būtinas norint suvokti kiekvienos valstybės ekonominę, karinę, techninę istoriją ar šių jos sričių būklę tam tikru laikotarpiu.

Lietuvos teritorijoje naminiai arkliai atsirado beveik tuo pat metu, kai buvo prijaukinti. Regione paplito esamomis gamtinėmis sąlygomis optimaliausiai panaudojamų nedidelių, tvirtų arklių tipas, Prūsijoje žinomas sveikų, dab. Estijos teritorijoje – kleperių, o Lietuvoje – žemaitukų vardu. Tai – viena seniausių Europos arklių veislių, kurią rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą užfiksavo XIII a. pr. į Pabaltijo kraštus atvykę kariniai riterių ordinaai.

Iki to laiko, praktiškai vienintelis žinių apie vietinę žirgininkystę šaltinis yra archeologiniai duomenys, kuriuos teikia regionui būdingi kelių tipų palaidojimai su žirgais. Šie duomenys rodo, kad žirgininkystės vystymąsi čia labiausiai skatino kariniai poreikiai. Jau IX – XI a. besiformuojančiose kariaunose raiteliai vaidino centrinį vaidmenį, nors žirgus jie naudojo visų pirma transportavimo ir susisiekimo reikmėms. Kavalerijos ir naujų taktikų formavimuisi Lietuvoje didžiausią įtaką turėjo XIII – XV a. kovos su vokiečių riteriais, kurių kariuomenės pagrindą sudarė sunkioji raitija, bei to paties laikotarpio kontaktai su taip pat senas karybos raitomis tradicijas turinčiomis mongolų – totorių gentimis. Geografinė LDK padėtis lėmė, kad čia galėjo susitikti skirtingos Vakarų ir Rytų žirgų auginimo koncepcijos,

XIV a. pab. – XVI a. vid. Lietuvoje egzistavo smarkiai išplėtotą ir specializuotą žirgų ūkio priežiūros sistema, tačiau net nuo maždaug XV a. pab. padaugėjus rašytinių šaltinių, jų teikiamos informacijos per mažai nustatyti tiksliai valstiečių tarnybų ar valstybinių pareigūnų funkcijas bei jų skirtumus. Iš dalies tokio tikslumo nebuvo ir realiame gyvenime, o iš dalies, iki XVI a. vidurio daugelis skirtumų iš tikrųjų niveluojasi.

Specialiųjų leičių funkcijų iš turimų šaltinių nebeįmanoma nustatyti. Nors egzistuoja įdomi A. Dubonio leičių – kaip didžiojo kunigaikščio domeno valdinių evoliucijos istorija, tačiau ji paremta netvirtomis lingvistinėmis hipotezėmis, kurias galima nuneigti panašiais samprotavimais apie žodžio panašumą į lenkišką terminą, kuriuo vadinamos vadelės. Vis dėlto, visiškai tokios hipotezės atmesti negalima, nes nepaisant įvairių spėliojimų leičiai lieka mišle.

Nors dauguma dvaro pareigybių buvo daugiau garbės titulai, arklidininkai ir paarklidininkiai tiriamu laikotarpiu vykdė ir realias funkcijas ir tai irgi rodo žirgininkystės reikšmę.

Raiti karo tarnai (šarviniai bajorai, keliuočiai, raitininkai) XIV – XVI a. LDK sudarė gausų visuomenės tarp sluoksnį, taikos metu atlikusį pasiuntinių, laiškanėšių, ginkluotos palydos ir savotiškos policijos funkcijas. XVI a. kavalerija jau sudaro LDK kariuomenės branduolį ir laikoma pašauktinės kariuomenės pasididžiavimu.

Žirgų išlaikymas ir efektyvus panaudojimas XIV – XVI a. buvo paremtas specifinių prievolių: pastočių (arklių ir vežimų parūpinimo), stacijų, angarijų (kelių ir tiltų tvarkymo), talkų ir duoklių, pagalba. Jų svarbą atspindi išskirtinis dėmesys valdovų privilegijose. Tačiau nuo XV a. II p. iki XVI a. vidurio (kada prievolių sistema pasikeitė iš esmės) pastebima didėjanti atsipirkimo nuo prievolių tendencija ir jų sistemos dezorganizacija.

Žirgininkystės istorija yra labai įvairialypė, paliečianti beveik visas žmonių gyvenimo ir veiklos sferas, visus gyventojų socialinius sluoksnius, todėl atskirais jos aspektais neišvengiamai domėjosi nemažai autorių, tačiau kol kas Lietuvoje tebuvo vienas bandymas parašyti pilną, išsamią LDK žirgininkystės istoriją, o apskritai historiografija šia tema – labai marga, fragmentiška ir kartais prieštaringa. Be to, užsienio mokslininkų (lenkų, rusų, baltarusių, vokiečių) tyrimo tradicijos yra kur kas gilesnės nei lietuviškos.

Žirgas yra vienas iš ryškiausių ir galbūt būtent dėl tos pačios priežasties – kartais nepastebimų, nes labai įprastų gyvenimo detalių. Tiesioginių šaltinių žirgininkystei tirti yra labai nedaug, o kokia nors sistema ar taisyklės geriausiai išryškėja reformų metu. Dėl šių priežasčių žirgininkystės tyrimui labai svarbus glaudus skirtingų mokslų (archeologijos, etnografijos, lingvistikos, istorijos) bendradarbiavimas. Lietuvoje egzistuoja pakankamai tankus su arklininkyste susijusių toponimų tinklas, o šiuos duomenis sugretinus su rašytinių šaltinių informacija, pavyko nustatyti apytikslius žirgininkystės centrus.

Didelė historiografinių nesusipratimų dalis kyla dėl rašytinių šaltinių ir literatūros įvairiakalbiškumo, bei rašytinės ir šnekamosios kalbų tiriamuoju laikotarpiu nesutapimo. Nežinant šaltinio specifikos, sudėtinga nustatyti net paprasčiausių terminų tikrąją reikšmę. Arklys, bendrąja prasme, lietuvių kalboje turi daug įvardijimų ir tai – labai rimtas senų arklininkystės tradicijų, svarbos visuomenėje įrodymas. Laikui bėgant, žodžių reikšmės kito, persipynė tarpusavyje ir šiandien kartais nebeįmanoma nurodyti jų skirtumo. Sąvokose neretai liko užkoduota informacija, nebepraeinama jokiais kitais būdais arba galinti pagrįsti įvairias hipotezes, todėl yra verta, remianti lyginamąją lingvistiką ir kitais būdais, atstatyti kiek įmanoma tikslesnes jų reikšmes.

Žirgas – viena iš reprezentatyviausių asmens kilmės, galios ir turtų išraiškų viduramžių visuomenėje. Tai buvo labai brangi prekė, karališka dovana, žavėjimosi, įkvėpimo objektas, turėjęs svarbią vietą žmonių, ypač diduomenės mentalitete. Tokią jo padėtį lėmė duodama didžiulė praktinė nauda – galima sakyti, kad visas viduramžių Europos gyvenimas judėjo „žirgo greičiu“.

PRIEDAS Nr. 1

Pareigūnų aprašai

Sarašų pagrindą sudaro „Urządnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku (spisy). Opracowali: Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba. – Kórnik, 1994.“ (toliau tekste – U.).

Dvaro arklidininkai

1398 – 1422 m. Jonas Nemira;

Jonas Nemira (Namur, Nammyr) – šio asmens kilmę nustatyti trukdo Nemiros vardo paplitimas Voluinėje, Mazovijoje ir Ordino žemėje³⁰². Pagal U. (remiasi Codex diplomaticus Lithuaniae ir Semkovičiumi), minimas **1398 10 20**, Salyno sutartyje, kaip *marschalculus equorum*. Paskutinį kartą – pagal R. Petrauską – Melno taikos sutartyje **1422 m.** *Johannes* alias *Niemir, Nemer, Nemyr, Namir, Nammir, Nemerza, Немюра*. Horodlėje gavo Vanago (*Jastrzębiec*) herbą, tačiau turėjo ir ikihorodlijinį. Tėvo vardas ir kilmė nežinomi. Turėjo ne vieną brolių, žmoną Oną (minima dar 1439 m.), sūnus: Andrių, Mikalojų, Joną, Teodorą (Fedka), Jokūbą, kurie aktyviai dalyvavo politiniame gyvenime³⁰³. Antspaude nurodyta: *Johannis de Wselub*, sūnūs taip pat save kildino iš Naugarduko paviete esančio Vseliubo. 1401 ir 1404 m. vyko pasiuntiniu pas Ordino magistrą, o 1411 m. – į Naugardą. 1412 – 1413 m. buvo Polocko vietininkas.

1423 m. – Dimitras Vasilevičius;

Dimitras Vasilevičius (Dymitr Wasilewicz) – Pagal U. (remiasi Niesieckiu ir Wolffu), **1423 m.** minimas kaip didžiojo kunigaikščio Vytauto arklidininkas.

1440 m. – Aleksandras Čartoriskis

Aleksandras Čartoriskis (Aleksander Wasilewicz Czartoryski) – pagal U. (remiantis Narbutu ir Wolff), nuo **1440 m.** buvo Žygimanto Kęstutaičio arklidininkas. Vėliau buvo vienu iš šio didžiojo kunigaikščio nužudymo iniciatorių ir tapo Naugardo vietininku³⁰⁴. Galbūt 1496 m. LM minimas Semionas Aleksandrovas Čartoriskis yra jo sūnus*. Abejotinas atvejis – minimas tik nepatikimais laikomų šaltinių.

1442 – 1459 m. – Grinius Chodkevičius Valavičius

Grinius Chodkevičius Valavičius (Hryńko, Hryń [Chodkowicz Wołowicz]) – pagal U. – dvaro arklidininkas, pirmą kartą minimas 1451 09 24, paskutinį – 1459 03 25, bet LM Už. kn. 3; 1-XXV, psl. 120 minimas po dokumentu, datuotu 1442 m., jam duodama žemė Aukštajame dvare. Nežinia, ar 4 Už. kn., 198 p. minimas Грицко, конюший Лицкий yra tas pats asmuo. Dar Grinko Volovič figūruoja be titulo ~1473 m., o 1495 m. vadinamas velioniu.

1475 – 1490 m. – Micuta

Micuta (Micuta, Мицута). Pagal U. (LM ir Wolff), minimas **[1475] 8 indikto 07 04. [1490] 07 04 конюший наш**, LM 25 Už. k. (150) gauna pievą prie Ožios upės. **[1493]**, bet greičiausiai kiek vėliau, ponia Micutienė skundžiasi, kad iš jos atiminėja tą pievą, taigi greičiausiai tuo metu Micuta jau yra miręs (25 Už. kn., 151).

1495 – 1509 m. – Martynas Chrebtavičius

Martynas Chrebtavičius (Marcin Bohdanowicz Chrebtowicz, Мартин Хребтович) – pagal U. (remiantis transkrib. LM ir Wolff), kaip dvaro arklidininkas pirmą kartą minimas 1495 08 30, paskutinį – 1509 10. Dvaro medžioklis, Želudoko vietininkas, dvaro paizdininkis. 1509 m. sausį įsivėlė į M. Glinskio sąmokslą ir tikriausiai tuo metu prarado pareigas (U.: Act.Tom., Strijkovskis, Volfas), tačiau jo sūnus, iki 1512 m. šaltiniuose figūruoja kaip Bogdanas Martynovas, arklidininko sūnus (Už.kn. 8, dok.nr.158). 1502 m. tarp privilegijos kunigaikščiui Matfejui Mikitiničiui, liudytojū, kaip **dvaro paizdininkis** ir arklidininkas (25 Už.kn. 123) ir taip pat tik dar ir kaip **Želudoko vietininkas** – tarp privilegijos Hanusui liudytojū (25 Už.kn. 124). 1506 m. jam pranešama apie Želudoko paviete vienam asmeniui suteiktus dvarus (nr. 177); sūnui Bagdonui išieškotas vienmetis kumeliukas už rudenį į Melniką; totoriui Jemavlukui išieškotas arklys pas poną Martyną, dvaro arklidininką, t.p. į Melniką; Sumorokui Radogošiui atlygis už trimetį kumeliuką iš dvaro pas arklidininką; dijoko Ivano ponas (8 Už. kn. 551); kartu su Gardino arklidininku Mykolu Senkavičiumi minimas senoje byloje, kur buvo karaliaus Aleksandro siunčiamas kaip dalybininkas, užrašomas ir kaip **dvaro medžioklis** (8 Už. kn. 170); prašo valdovą patvirtinti jo nepilnamečio sūnaus Bagdono sužadėtinės motinos Senkovos Olizarovičios dvarus, vieną paliekant jai gyventi (8 Už. kn. 175); **1507 m.** patvirtinami amžiams Aleksandro duoti: dvaras ir kaimas Lucko paviete, kaimai Naugarduko paviete su 12 arklininkų ir 3 avižų augintojų tarnybų Kadžičiuose ir 3 – Ščersuose, miškas Gardino paviete (8 Už. kn. 294); bajoras pateikia Aleksandro laikų raštą, kuriame M. Chrebtavičius, dvaro medžioklis ir arklidininkas, Želudoko vietininkas, įvesdino jį į žemes (25 Už. kn. 103; 8 Už. kn. 241); atšaukiami pinigai kunigaikščiui Ivanui Karkodinui už eržilą nuo pono Martyno (nr. 551). 1508 m. jam, Želudoko vietininkui ir dvaro medžiokliui ir arklidininkui, pranešama apie Želudoko paviete suteiktas žemes ir žmones paarkludininkui Šimkui Mackevičiui (8 Už. kn. 355). 1509 m. 8 Už. kn. sūnui ne kartą siunčiami pinigai iš izdo (Nr. 568), už

³⁰² R. Petrauskas. Lietuvos diduomenė. – 2003, Vilnius. - P. 84.

³⁰³ ibidem, - p. 276-179.

³⁰⁴ ibidem, - p. 98, 183.

dalyvavimą žygyje į Valakiją (Nr. 567), nuo arklidinių baudų (nr. 565); tik kaip Želudoko vietininkas, žemės nuosavybės reikaluose (428). 1510 m. kovą totoriui Olechnai Ostrouchovičiui išieškojimas kumeliuką iš dvaro arklidinio (8 Už. kn. 573). 1512 m. sūnus minimas visų LDK dvarionių sąraše, su 12 arklų. [1522] m. dvaro arklidinkas Jokūbas Kuncevičius ir tiesiog ponas Martynas Chrebtavičius minimi, kaip teisėjavę vienoje byloje (10 Už. kn. 107). 1534 m. leidėjų datuojamame dokumente pasirašo kaip arklidininkas (8 T.b.k. 346); toj pačioj nedatuotų dokumentų serijoje yra byla, kur vienas Kauno miestietis kaltina **Vilniaus arklidininką Martyną** įvairiom skriaudom (8 T.b.k. 291, 300). Brolis – Fedko, žemės pažidininkis ir Ostrinos laikytojas (8 T.b.k. 346), sūnus Bagdonas.

1510 – 1523 m. Jokūbas Kuncevičius

Jokūbas Kuncevičius (Jakub Kunce(о)wicz, Якуб Кунце(о)вич) – LM (Už. kn. 8, 497) kaip **dvaro ir Trakų** arklidininkas, pirmą kartą minimas 1510 06 23, paskutinį (U.: transkrib. LM ir Wolff) – 1523 11 12. Valkininkų, Lieponių, Vosyliškio ir Stakliškių laikytojas, Gardino girininkas. 1509 m. be titulo minimas Putivlio bajorų sąraše (8 Už. kn. 566), o t. p. m. kitam sąraše minimas neįvardintas Trakų arklidininkas (8 Už. kn. 559). **1510 m.** vizuoja aktą, kuriuo valdovas patvirtina Ostrinos vietininko dvaro arklidininkui Žalnieriu duotą lauką, su sąlyga, kad eis nuo jo kaip iki tol, dvarinę arklidinko tarnybą (9 Už., 99-100 l.); minimas tarp liudininkų (8 Už. kn. 497, 503); rugsėjo mėn. sąraše sakalininkams, Kornilui Turui, Aleksejui Bobojedovui ir Timofiejui Fedrovui išieškojimas po bandos kumeliuką iš dvaro arklidinio (8 Už. kn. 576). 1511 m. minimas tarp liudininkų (8 Už. kn. 593, 594, 596, 599, 600); gauna privilegiją: žemėms, žmonėms ir ežerams, tarp jų – 26 arklidinkams (8 Už. kn. 609). [1511] m. valdovas jam, **dvaro ir Trakų arklidininkui, Lieponių ir Valkininkų vietininkui** patvirtina duotas žemes ir žmones (25 Už. kn. 163). 1512 m. su ta pačia titulatura tik dar **Gardino girininkui**, pavedama įvesdinti į girią Gardino paviete B. Grinkevičių (25 Už. k. 98); dvarionių sąraše be titulo išrašytas atminčiai tarp tų kurie siuntė arklus į Valakiją, nuo jo – 6 (158). [1513] m. vykdo valdovo įsakymą toje girioje (25 Už. kn. 99). [1514] m. su arklidinko ir vietininko titulatura, prašo ir gauna papildomų žmonių (25 Už. kn. 164). 1516 m. su pilna titulatura gauna privilegiją įvairiai nuosavybei (8 T.b.k., 340). 1518 m. – pilna titulatura, karalius jam užstato Trakų paviete Vosyliškių dvarą su miestu už 1000 kapų iki sumokėjimo (1 Už. kn. nr.189; 11 Įr. kn. 40). [1519] m. su abiem arklidinkystėm, važiuoja atmatuoti ir įvesdinti (11 Įr. kn. 53) [1520] m. perka žmones (25 Už. kn. 165), su arklidinkų ir vietininkų titulatura, tik dar ir kaip **Vosyliškio vietininkas**. 1522 m. dar ir kaip **Stakliškių laikytojas**, teisėjauja (11 Įr. kn. 129; 4 T.b.k. 17); minimas kaip vienoje byloje su ponu Martynu Chrebtavičium (buvusiu dvaro arklidininku) teisėjavęs (10 Už. kn. 107). 1522 m., B. Grinkevičiui, Gardino arklidininkui patvirtinama nauja privilegija, seniau gauta nuosavybė, tame tarpe ir giria, į kurią įvesdino J. Kuncevičius (25 Už. kn. 66). **1523 m.** gauna Vosyliškį iki gyvos galvos (1 Už. kn. 346); su visom arklidinkystėm ir vietininkystėm, perleidžia už 1000 kapų grašių Vosyliškį pataurinkui Jonui Mykolaičiui (25 Už. kn. 29). Irgi dvaro ark. (Už.kn.1, nr.346). **1524 m.** jau vadinamas **velioniu**, o Valkininkų ir Lieponių vietininku vadinamas Mackus Kuncevičius (4 T.b.k., 154). ~ [1534] m., prašo valdovo patvirtinti senas nuosavybes privilegijas, nebevadinamas arklidininku, tik Lieponių ir Valkininkų laikytoju, o po tuo pačiu dokumentu pasirašo arklidininkas Martynas Chrebtavičius (8 T.b.k. 346). 1534 m. jo žmona Hana su sūnumis Jonu ir Mikalojum, valdovui pateikia visas vyro nuosavybės privilegijas, kad įrodytų kai kurių žmonių priklausomybę savo šeimai (8 T.b.k. 340-343).

1524 – 1537 m. – Vasilijus Čižas

Vasilijus Bagdonavičius Čižas (Wasył Bohdanowicz Czyż, Василей Богданович Чи(ы)ж(евич) – pagal U. (remiantis LM, Wolff ir Bonieckiu), pirmą kartą minimas 1524 06 08, paskutinį – apie 1537 12 20. Mirė 1538 03 11. Valdovo, dvaro arklidininkas, Hainos ir Kričevo laikytojas. **1524 m.** minimas kaip valdovo dvaro arklidininkas, **Hainos** laikytojas, imamas teisėju (4 T.b.k. 144). [1533] m. kaip valdovo arklidininkas (*конюший госп. короля*), Hainos ir **Kričevo** laikytojas, liudija pardavimo dokumentą Gardino paviete (25 Už. kn., 176); dvaro arklidininkas, laikytojas, teisišis dėl žemės (8 T.b.k. 85, 90); dvaro arklidininkas, paskiriamas komisoriumi (8 T.b.k. 178); tiesiog arklidininkas, sąraše žmonių, gavusių karinius raštus (8 T.b.k. 89). 1534 m. seimo raštus gaunančių žmonių sąraše išrašyta tiesiog arklidininkui, be pavardės. Labai gali būti, kad čia turimas galvoje p. Čižas (8 T.b.k. 184); tiesiog arklidininkas, vienas iš Vilniaus maršalkos komisorių (8 T.b.k. 234); dvaro arklidininkas ir laikytojas, gauna nurodymą įvesdinti du bajorus į jiems skirtus kaimus (8 T.b.k. 351, 352); minimas kaip dvaro arklidininkas ir t. p. žemių seniūnas, teisėjauja (1 Už.kn. 660). (T.b.k. 6(225)). Taip pat – Bresto žemionis. **1540 m.** vadinamas **velioniu**, kažkas iš vaikų susigiminiavo su Korsakais (10 T.b.k. 76).

1544 – 1565 m. – Jarošas Korickis

Jarošas Korickis (Jarosz Korycki) – pagal U., kaip karūnos arklidininkas pirmą kartą minimas Chmielio 1544 12 18, paskutinį – kai surašė savo testamentą 1565 10 20, kuris į LM (38, 552-558) įtrauktas 1565 12 18, po jo mirties. Tikriausiai 1544 m. jis tapo Lenkijos arklidininku, o tada 1548 m. – ir Lietuvos. Juo buvo iki mirties.

1545? – 1547 m. – Mikalojus Andruševičius

Mikalojus Andruševičius (1540-1547/†1548, Mikołaj Mikołajewicz Andruszowicz [Androszewicz]) – pagal U., pirmą kartą minimas LM 1540 06 20, paskutinį – girių revizijoje 1547 11 03, o mirė 1548 08 30 (pagal transkrib. LM, Jasą nr. 508 ir aprašai ROVPB III 14). Oržos ir Prelomo laikytojas, Vilniaus pavieto valdovo dvarų raštininkas. **1545 m.** žmona jam, karaliaus arklidininkui ir Oržos laikytojui, užrašo žemę. Žmona Ana Maciejovna Pitkovičia (Už.kn.1, nr. 473).

1565 – 1569 (1587) m. – Jokūbas Piaseckis

(Jakub Piasecki) – pagal U., karūnos dvaro arklidininku tapo po Jarošo Korickio mirties, **1565 m.**, tačiau po Liublino seimo kaip lenkas prarado arklidininkystę. Vėl netrukus sugrįžo į pareigas. Mirė 1587 m.

1569 m. – Holovnia

(Fedor Piotrowicz Hołownia Ostrożecki) – pagal U., paskirtas Liublino seime, bet greitas mirė, nes buvo 'senas ir ligotas'. Greičiausiai net nepradėjo eiti pareigų.

Vilniaus arklidininkas

1433 m. – Vežgaila.

Vežgaila (Wasgalo, Wiezgajło) – Vilniaus arklidininkas. Pagal U2., minimas **1433 07 31**. Jau 1434 m. vadinamas tijūnu.

1434 m. – Ginvilas.

Ginvilas (Giniwilo, Gyniwil, Ginwil) – pagal U2, minimas **1434 06 09** kaip Vilniaus arklidininkas. Buvo pirmasis Trakų seniūnas.³⁰⁵

1449 m. – Martynas.

Martynas (Marcin, Martinus, Мартинъ) – pagal U2., minimas **1454 10 30** kaip Vilniaus arklidininkas, tačiau indikcija nurodyta klaidingai, todėl turėtų būti **1449 m.** Galbūt ir valdovo arklidininkas.

~1473 m. – Jonas.

Jonas (Янъ) – LM minimas kaip Vilniaus arklidininkas vienoje iš valdovo suteikčių, po dokumentu, datuotu **1473 m.** (Už.kn.3; 1-IV, p.16). Galbūt tas pats paarkludininkis Janek.

1479 m. – Stanislovas Martynavičius.

Stanislovas Martynavičius (Stanisław Marcinowicz iš Merkinės) – pagal U2., kaip Vilniaus arklidininkas minimas savo testamente 1479 09 26.

1481 – 1488 (1497) m. – Mykolas Vahanovskis.

Mykolas Vahanovskis (Michajlo (Michał) Hrehore(o)wicz Wahanowski) – pagal U. (remiantis LM), kaip Vilniaus arklidininkas pirmą kartą minimas 1481 03 15, paskutinį – 1488 10. Tačiau pagal U2., kaip **dvaro** arklidininkas pirmą kartą minimas – 1482 11 23, paskutinį – 1497 05 07.

1499 – 1504 m. – Andrejus Drozda.

Andrejus Drozda (Andrzej Aleksandrowicz Drozcza, Drożdża) – pagal U2., kaip Vilniaus arklidininko pirmas paminėjimas – **1499 02 27**, paskutinis – **1504 05 30**. Taip pat – valdovo taurininkas (U2). 1508 m. prarado pareigas ir pabėgo į Maskvą³⁰⁶.

1509 – 1534 m. – Martynas Sungaila.

Martynas Mykolaitis Petkevičius Sungaila (Marcin Michajłowicz Petkowicza (Pietkiewicz) Songajłowicz, Мартин Петковичъ) – pagal U2, kaip Vilniaus arklidininkas minimas 1511 02 11 – 1534 11 18, tačiau LM esančiame dokumente (T.b.kn.6/225; Už.kn.1, 324) **1509 m.** leidėjų datuotame dokumente, kaip Vilniaus **arklidžių** (staien) **arkludininkas** parduoda žemę karaliaus pakamorei (1 Už. kn. 324). [1522] m. paminimas kaip Vilniaus arklidininkas, kuris stojo prieš teisimą, o antra pusė neatvyko (11 Įr. kn. 121); gauna raštą, pagal kurį turi į Kijevą važiuoti, prie jo prirašyta 15 arklių – neaišku, ar jis su tiek jos, ar tai jo asmeniniai ar valdovo... (10 Už. kn. 118). 1525 m. kaip karališkasis Vilniaus arklidininkas, parduoda J. M. Radvilai savo žvejybos vietas Šešupėje (Už. kn. 1, nr. 637). Pirmą žmoną – Elena Wencławówna Siruciówna (10 T.b.k. 271), antra – Szymkowa Nargiejłowiczowa, trečia – Augustynowa Fursowa. [1520] m. minimas sūnus Fiodoras Michailovičius (10 Už. kn. 60). Mirė po 1550 m. **1541 m.** vadinamas **velioniu**, teisią žmoną Elena (10 T.b.k. 271).

1538 – 1557 m. – Jurijus Volčekas.

Jurijus Volčekas (Jurij (Juchno) Jakubowicz Wołczkowicz (Wołczek) – pagal U2., pirmas paminėjimas kaip Vilniaus arklidininko – 1538 04 03, paskutinis – 1557 02 22. Taip pat buvo valdovo dvarionis, paarkludininkis. 1540 m. minimas tiesiog kaip arklidininkas, pasirenkamas vienos pusės teisėju (10 T.b.k. 73). 1541 m. kaip Vilniaus arklidininkas, kviečiamas į teisimą, o po kelių dienų – į kitą, bet pavadinamas Juchno Volčkovičium, Vilniaus arklidininku ir paprašo atidėti dėl kitos didelės bylos, taigi turėtų būti tas pats žmogus (10 T.b.k. 155, 169).

1544 m. – Ježis Volčekas

Ježis Volčkevičius (Jerzy Wołczkowicz) - "stabuli nostri", pagal U., minimas Balinskio 1544 09 29. Vilniaus arklidininkas ir paarkludininkis.

1558 – 1582 m. – Jonas Volčekas

Jonas Volčkevičius (Volčekas) (Jan Juriewicz Wołczkowicz (Wołczek) – pagal U2., pirmas paminėjimas kaip Vilniaus arklidininko – 1558 04 21, paskutinis – 1582 05 23. 1561 vienas iš raštų išnešiotųjų: į Lydą, Belicų, Ostriną, Rodūnę ir Vasiliškes bei į Panemunės dvarus (Vieš.reik.kn.7(564), nr. 74). Taip pat buvo paarkludininkis, Daugų ir Prelomo laikytojas.

Trakų

~1457 m., Narkus.

Narkus (Нарко) – LM minimas kaip Trakų arklidininkas po dokumentu, datuotu **1457 m.** (Už.kn.3; 1-IX, psl. 38).

1506 m. – Šimkus Kibartaitis

Šimkus Kibortavičius (Kibartaitis) (Шымко Кибортлович) – LM (Už.kn. 8, 390) kaip Trakų arklidininkas minimas 1506 12 30, kai su svainiu Mikalojumi Sologubovičium skundžia savo žmonių brolius Zavišas, nenorinčius atiduoti priklausančios motiniškės dalies. **1507** dalyvauja teismo byloje kaip dalybininkas, o priešingos pusės dalybininkas – M. Senkavičius (Nr. 392, 394). **1529** vienoje teismo byloje, kurios vienas iš sprendėjų Š. Mackevičius, dalyvauja jo sūnus – Mykolas Šimkavičius Kibortavičius.

1510 – 1523 m. Jokūbas Kuncevičius

Jokūbas Kuncevičius (Jakub Kunce(o)wicz, Якуб Кунце(о)вич) – LM (Už. kn. 8, 497) kaip **dvaro ir Trakų** arklidininkas, pirmą kartą minimas 1510 06 23, paskutinį (U.: transkrib. LM ir Wolff) – 1523 11 12. Valkininkų, Lieponių, Vosyliškio ir Stakliškių laikytojas, Gardino girininkas. 1509 m. be titulo minimas Putivlio bajorų sąrašė (8 Už. kn. 566), o t. p. m. kitam sąrašė minimas neįvardintas Trakų arklidininkas (8 Už. kn. 559). **1510 m.** vizuoja aktą, kuriuo valdovas patvirtina Ostrinos vietininko dvaro arklidininkui Žalnieriui duotą lauką, su sąlyga, kad eis nuo jo kaip iki tol, dvarinę arklidininko tarnybą (9 Už., 99-100 l.); minimas tarp liudininkų (8 Už. kn. 497, 503); rugsėjo mėn. sąrašė sakalininkams, Kornilui Turui, Aleksejui Bobojedovui ir Timofiejui Fedrovui išieškojimas po bandos kumeliuką iš dvaro arklidininko (8 Už. kn. 576). 1511 m. minimas tarp liudininkų (8 Už. kn. 593, 594, 596, 599, 600); gauna privilegiją: žemėms, žmonėms ir ežerams, tarp jų – 26 arklidininkams (8 Už. kn. 609). [1511] m. valdovas jam, **dvaro ir Trakų arklidininkui, Lieponių ir Valkininkų vietininkui** patvirtina duotas žemes ir žmones (25 Už. kn.

³⁰⁵ ibidem, - p. 85, 162.

³⁰⁶ U2. – 117-118.

163). 1512 m. su ta pačia titulatūra tik dar **Gardino girininkui**, pavedama įvesdinti į girią Gardino paviete B. Grinkevičių (25 Už. k. 98); dvarionių sąrašė be titulo įrašytas atminčiai tarp tų kurie siuntė arklus į Valakiją, nuo jo – 6 (158). [1513] m. vykdo valdovo įsakymą toje girioje (25 Už. kn. 99). [1514] m. su arklidininko ir vietininko titulatura, prašo ir gauna papildomų žmonių (25 Už. kn. 164). 1516 m. su pilna titulatura gauna privilegiją įvairiai nuosavybei (8 T.b.k., 340). 1518 m. – pilna titulatura, karalius jam užstato Trakų paviete Vosyliškių dvarą su miestu už 1000 kapų iki sumokėjimo (1 Už. kn. nr.189; 11 Įr. kn. 40). [1519] m. su abiem arklidininkystėm, važiuoja atmatuoti ir įvesdinti (11 Įr. kn. 53) [1520] m. perka žmones (25 Už. kn. 165), su arklidininkų ir vietininkų titulatura, tik dar ir kaip **Vosyliškio vietininkas**. 1522 m. dar ir kaip **Stakliškių laikytojas**, teisėjauja (11 Įr. kn. 129; 4 T.b.k. 17); minimas kaip vienoje byloje su ponu Martynu Chrebtavičium (buvusiu dvaro arklidininku) teisėjavęs (10 Už. kn. 107). 1522 m., B. Grinkevičiui, Gardino arklidininkui patvirtinama nauja privilegija, seniau gauta nuosavybė, tame tarpe ir giria, į kurią įvesdino J. Kuncevičius (25 Už. kn. 66). **1523 m.** gauna Vosyliškį iki gyvos galvos (1 Už. kn. 346); su visom arklidininkystėm ir vietininkystėm, perleidžia už 1000 kapų grašių Vosyliškį pataurininkui Jonui Mykolaičiui (25 Už. kn. 29). Irgi dvaro ark. (Už.kn.1, nr.346). **1524 m.** jau vadinamas **velioniu**, o Valkininkų ir Lieponių vietininku vadinamas Mackus Kuncevičius (4 T.b.k., 154). ?~ [1534] m., prašo valdovo patvirtinti senas nuosavybes privilegijas, nebevadinamas arklidininku, tik Lieponių ir Valkininkų laikytoju, o po tuo pačiu dokumentu pasirašo arklidininkas Martynas Chrebtavičius (8 T.b.k. 346). 1534 m. jo žmona Hana su sūnumis Jonu ir Mikalajom, valdovui pateikia visas vyro nuosavybės privilegijas, kad įrodytų kai kurių žmonių priklausomybę savo šeimai (8 T.b.k. 340-343).

1529 m. – Šimkus Mackovičius

Šimkus Mackovičius – kaip Trakų arklidininkas minimas 1529 m. LM (Tbk. 6 (225), nr. 108). Kitur – Vilniaus paarklidininkis ir tįūnas, 1540 m. tik kaip Vilniaus tįūnas siunčia vižu Rodūnės maštaliereų dėl atvejo, kai Rodūnės valsčiuje keliuočiai nusiaubė laukus (T.b.k. 6, nr. 218). Gali būti, kad totorius, nes 1510 m. toks asmuo be jokių titulų įrašytas į Alogirskių vėliavą (8 Už. kn. 573). **1542 09 22** vadinamas **velioniu** (T.b.k. 4, 33).

~1536 – 1540 – Ivanas Grinkevičius

Ivanas Grinkevičius (Иван Гринке(о)вич) – apie 1536 – 1539 m. datuotame dokumente (25 Už. kn. 140) vadinamas Trakų arklidininku ir dalinasi žemę Gardino paviete su savo broliu, Gardino raktininku Lukašu Grinkevičium. Vadinasi, kitas brolis buvo Bagdonas Grinkevičius – Gardino arklidininkas. 1540 m. lapkritį irgi kaip Trakų arklidininkas, bylinėjasi. Žmona Filija (10 T.b.k. 83).

1541 m. – Ivanas Grigorevičius Valavičius

Ivanas Grigorevičius Valavičius (Иван Григорьевич Воловича) – **1541 12 01** minimas kaip Trakų arklidininkas, teisėjaujantis vienoje byloje (11 T.b.k. 51). O gal tai tas pats Ivanas Grinkevičius.

Smolensko arklidininkas

1488 – 1499 m. – Ivanas Sviridonovas

Ivanas Sviridonovas – **Sviridovas** (Iwan Swirydonow, Иван Свиридонов) – 4 užr. kn., dok. 114, teisiiasi dėl žemės. Pietkiewicz (US) taip pat nurodo kaip anksčiausią paminėjimo datą.

~1492 m. – Vasilijus Poltevas.

Vasilijus Pavlovičius Poltevas (Василей Польтевъ) – minimas LM (Už. kn. 3; 10) kaip Smolensko arklidininkas. Dokumentas nedatuotas ir net nebaigtas, pagal aplinkinius dokumentus galima priskirti 1492-3 m. Pagal US, minimas 1466-1499 m. (Pietkiewicz 215). 1499 m. 5 už. kn. 210 RIB XXVII minimos iš jo, Smolensko arklidininko, pirкта žemė – Ostraja Gorka.

1506 – 1508 m. – Ivanas Pluskovas

Ivanas Fiodorovičius Pluskovas (Иван Федорович Плюсков) – kaip Smolensko arklidininkas pirmą kartą minimas **1506 m.** (8 Už. kn. 163), tuo dokumentu jam patvirtinamas Lieponių dvaras Pervalko paviete kol nebus atgauti jo dvarai Smolenske, užimti maskvėnų. Paskutinį kartą – **1508 m.**, privilegija skelbia, kad po jo mirties, šią nuosavybę perims raštininkas I. B. Sapiega (25 Už. kn. 107; t.p. 8 Už. kn. 370). 1509 m. jam skiriama dešimt kapų gr. *в конюших смоленских* (8 Už. kn., 565). 1510 m. minimas dokumente kaip pinigų gavėjas (577). Pagal US, 1503-1508.

~1510 m. – Vasilijus Radobilskis.

Vasilijus Radobilskis (Василей Радобильский) – LM (8 Už.kn. 470) minimas 1510 02 12, kaip Smolensko arklidininkas, matavęs žemę senoje suteiktyje. T. p. metais gauna 10 kapų gr. sąrašė be pareigybės (8 Už.kn. 571).

Gardino arklidininkas

~1506 m. – Mykolas Senkavičius Brancas.

Mykolas Senkavičius Brancas (Михаил Сенькович Бранц) – pagal LM (Už. kn. 8; 170, 392) minimas 1506.12.24-1507.01.05 kaip Gardino arklidininkas. **1506 m.** minimas senoje byloje, kur kartu su M. Chrebtavičium karaliaus Aleksandro buvo siunčiamas dalybininku (8 Už. kn. 170). 1507 m. imamas teisėju, priešingai pusei atstovauja be pareigybės minimas Šimkus Kibortavičius (8 Už. kn. 392, 394). Žmona – Julijona Jamontaitė, po vyro mirties išteikėjusi už jo brolio – Jackaus Senkavičiaus ir su pastaroju turėjusi du sūnus: Grigorijų ir Ivaną Jackavičius³⁰⁷.

1508 – 1529 m. – Bagdonas Grinkevičius Valavičius

Bagdonas Grinkevičius Valavičius (Богдан Гри(ы)нь(ь)ке(о)вич Воловича) – pagal LM kaip Gardino arklidininkas minimas 1508 06 07 – 1529 10 29. Taip pat Gardino karinis viršininkas (vaiskis). 1506 m. gauna 5 kapas gr. nuo Kauno muitų ir 3 rb. gr. nuo Kauno baudų, 3 rb. gr. nuo Perelajaus baudų, atšaukiami 10 kapų gr. nuo karčiaminių pinigų iš išdo (8 Už. kn. 551). 1508 m. prašo duoti 5 dykras Gardino paviete, J. Zaberezinskiui pavesta patikrinti (8 Už. kn. 320); gauna tas dykras, įpareigojamas nuo jų eiti žemės tarnybą (8 Už. kn. 348); siunčiami skolingi pinigai (8 Už. kn. 552). **1509 03 01 Gardino arklidininkystė suteikiama iki gyvos galvos** (8 Už. kn. 430); gauna nuosavybės raštą žemėms Gardino paviete, kurias jam padovanojo uošvienė (8 Už. kn. 449); be pareigybės, gauna pinigų nuo Gardino arklidininkų baudų iš savęs paties, bei arklidininkų ir medžiotojų pinigų iš Zarankos (8 Už. kn. 558). 1512 m. Jokūbui Kuncevičiui nurodoma įvesdinti jį į girią Gardino paviete, Prūsijos pasienyje, taip kad nebūtų pažeisti valdovo

³⁰⁷ Józef Wolff. Kniaziowie Litewsko – ruscy. Warszawa, 1895. – p. 152.

medžioklės plotai (25 Už. kn. 98); gauna patvirtintą nuosavybę raštą, kaip įvesdintojas dalyvauja Naugarduko vaivada J. Zaberezinskis (8 Už. kn. 617). Dar figūruoja be titulo kaip pinigų gavėjas (573) ir siuntėjas (558–nuo jo Gardino arklinių duoklių, nuo kito asmens arklinių ir Bielsko duoklių). [1520] m. valdovas išperka iš savo maršalo žemes Kameneco mieste, kurias šiam pardavė B. Grinkevičius (25 Už. kn. 226). 1522 m. gauna jis, Gardino arklidininkas, valdovo privilegiją, patvirtinančią įvairią nuosavybę Gardino paviete (25 Už. kn. 66). **1529 m.** įrašytas kaip **Gardino arklidininkas ir vaškis**, gauna valdovo privilegiją savo girioje gaminti miško produktus ir prekiauti jais Dauspudos upe su vokiečiais (25 Už. kn. 100). **1539 m.** vadinamas velioniu (25 Už. kn. 168). Brolis – Lukašas Grinkevičius, Gardino raktininkas, sūnus – Ivanas Bagdonavičius, Skidelio ir Krinskio Gardino paviete laikytojas (25 Už. kn. 168). Kitas brolis – Ivanas Grinkevičius, Trakų arklidininkas (25 Už. kn. 140). Gali būti, kad totorius, nes 1510 m. toks asmuo be jokių titulu įrašytas į Alogirskių vėliavą (8 Už. kn. 573). Žmona – Tomila – Marinos Micutenės ir jos velionio vyro Micutos (1509 m.) dukra, Petro Micutos sesuo³⁰⁸.

1539 m. – Andrejus Sopotka

Andrejus Steckovičius Sopotka (Ондрей Стецковичъ Сопотъко) – **1539 11 11** karalienės įsakymu ir komisija (за показаньемъ и комисиею) kartu su Gardino vaikiu Mikalojum Šimkaičiu Jundilu yra išvažiuojamieji teisėjai (25 Už. kn. 168).

Naugarduko arklidininkas

1510 – 1512 m. – Jonas Jonaitis Zaberezinskis.

Jonas Jonaitis Zaberezinskis (Ян Яновичъ Юрьевича Забери(е)(ы)нский) – pagal LM (Už.kn.8) minimas kaip arklidininkas 1510 02 [28] – 1512 07 07. 1482 m. tapo maršalu, 1486 m. – Polocko vietininku, 1492 m. – Trakų kaštelionu³⁰⁹. Naugarduko vaivada, Volkovysko ir Kričevo vietininkas. 1506 m. minimas kaip maršalas, Ponų Tarybos atstovas, pasiuntinys (nr. 3); jo tėvas – žemės maršalas ir Gardino seniūnas gauna užsitarnautus dvarus su leičiais ir arklidininkais, žemes atmatuoja M. Chrebtavičius ir M. Senkavičius (8 Už. kn. 170). 1507 m. figūruoja kaip liudininkas (nr. 208, 220, 221, 231, 247, 250, 279–282, 285, 401). 1508 m. siunčiamas pas Krymo chaną Mengli Girėjų (nr. 63–65, 69), gauna raštus (nr. 304, 320, 326, 348), figūruoja kaip liudininkas (nr. 318, 324, 344, 399); įvesdina B. Grinkevičių į naujas valdas Gardino paviete (nr. 320). 1509 m. kaip liudininkas (nr. 425). **1510 02.28** valdovo paprašo prie Naugarduko vaivadininkystės jam pridėti Naugarduko pilininkystę ir arklidininkystę pažadėdamas aprūpinti atvykusį valdovą stacijomis: virtuvei, pašaru, pakankamai šieno ir avižų arkliams. Susidaro įspūdis, kad jis prašo tas pareigybes apskritai įsteigti (8 Už. kn. 473); Naugarduko vaivada (nr. 145); parduoda (nr. 477). 1511 m. figūruoja be pareigybės kaip maršalas ir vietininkas arklidininkų žemės nuosavybės reikaluose (nr. 617); kaip Naugarduko vaivada (nr. 538); kaip liudininkas (nr.: 608, 610, 616). **1523** Užstatomas Vosyliškių dvaras J. J. Zaberezinskiui ir prisakoma, kad valdovui esant LDK, jis turi atsiųsti 7 to dvaro arklinius dirbti prie valdovo arklidžių (stajen) (9 Už. kn., 84–86 l.). Sūnūs Stanislovas ir Jonas taip pat tapo maršalais (atitinkamai 1501 ir 1503 m.), pirmasis dar buvo pastalininkas (1494 m.)³¹⁰.

Vitebsko arklidininkas – Kopot (pagal Liubavskį); 1524 m. Timofej Ivaškovič.

Paarklidininkiai

Vilniaus paarklidininkis

1430 – 1443 m. – Jankus

Jankus (Janko, Jan, Янъ, Янко) – pagal U2., kaip Vilniaus paarklidininkio pirmas paminėjimas 1432 12 14, paskutinis – 1443 m., 1430-aisiais valdovo suteiktis keturiems žmonėms LM Už. kn. 3; 1-I.

1486 – 1507 m. – Vasilijus Daraškevičius

Vasilijus Daraškevičius (Васко Доро(с)шко(у)вич, Waško Doroszkowicz) – "podkoni", paarklidininkis, Vilniaus paarklidininkis. Pagal U., pirmą kartą minimas [1486] 4 indikto 03 27, kaip paarklidininkis – 1489 06, kaip Vilniaus paarklidininkis – 1494 05 12 (t.p.), o pagal U2, minimas 1489 06 02, paskutini – 1507 01 02 (LM, 8 Už. kn., 184). **1508 08 28** dokumente (Už. kn. 8; 355) vadinamas **velioniu**. [1503] m. valdovas jam, savo dvarioniui, patvirtina žemes prie Lososnos upės (Už.k. 25, 102). 1507 m. (подконюший виленский) patvirtinama nuosavybė dingus dokumentams: žemės Bielsko ir Želudoko pavietuose (Už. kn. 8, 184); be titulo minimas duodant žemes šalia jo sienos (Už.k.8, 241; už.k.25, 103). 1508 m. Šimkus Mackevičius gauna prašytus 2 žmones ir 4 dykras Želudoko paviete, buvusią ne amžiną velionio Daraškevičiaus nuosavybę už žemės tarnybą (Už. kn. 8, 355). 1509 m. jo buvusiai nuosavybei privilegiją vėl gauna Š. Mackevičius (Nr. 428); Melnikui skirtame rašte, Vaskai Daraškevičiui iš izdo skiriama medžiagos – gal ne tas pats asmuo? (8 Už. kn., 559).

1508 – 1542 m. – Šimkus Mackaitis

Šimkus Mackevičius (Mackaitis) (Szymko Mackowicz, Mackiewicz, Mickowicz, Шу(ы)мко Мацке(о)вич) – Vilniaus paarklidininkis, vėliau kartu ir Trakų arklidininkas, Vilniaus tįjūnas, Rodūnės, Užpolės ir Pienionių laikytojas, Vilniaus pilininkas, vienas pastovių Motiejaus Vaitiekaičio Jonaičio komisorių teismo teisėjų³¹¹. Pagal U2, minimas 1508 02 28 – 1536. Pagal LM minimas 1508 08 28 (Už. kn. 8; 355, 417) – 1542 02 07 (Už. kn. 25, 199). 1506 m. gauna 7 kapos gr. iš izdo karčiaminių pinigų, 2 rb.

³⁰⁸ 8 Užrašymų knyga, Nr. 449.

³⁰⁹ Krzysztof Pietkiewicz. Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. – Poznań, 1995. – s. 109.

³¹⁰ Krzysztof Pietkiewicz. Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. – Poznań, 1995. – s. 109.

³¹¹ LM, 6 T.b.k. Asmenvardžių rodyklė.

nuo Punios baudų, 2 rb. nuo Žoludko baudų (551). 1508 m. gauna prašytus 2 žmones leičius ir 4 dykras Želudoko paviete, žemės tarnybai, priklausiusias ne amžinai velioniui V. Daraškevičiui (Už. kn. 8, 355); Želudoko paviete, Šimkus, *mūsų paarklidininkis*, vykdo įvesdinimo aktą (Už. kn. 8, 379). 1509 m. gauna privilegiją nuosavybei: visoms senoms ir naujai įsigydoms žemėms ir žmonėms, dalies jų buvęs savininkas – velionis V. Daraškevičius (Už. kn. 8, 428); **1509 02 25** Vilniaus vaivada ir valdovo kancleriu Mikalojui Radvilai – trumpas pranešimas, kad Vilniaus paarklidininkystė suteikiama dvarioniui Šimkui Mackaičiui ir jos iki mirties be kaltės negalima atimti (Už. kn. 8, 417). [1520] m. pavadinamas Vilniaus paraktininkiu, bet greičiausiai tai – raštininko klaida, nes tuojau kitame tos pačios dienos dokumente jis vadinamas Vilniaus paarklidininkiu (Už. kn. 10, 51-52). [1521] m. siunčiamas su kitu dvarioniu surašyti nuosavybės (Už. kn. 10, 80). 1524 m. dokumento pavadinime kaip Vilniaus tįjūnas, o dokumente – Vilniaus paarklidininkis (*подконюший виленский*) gauna patvirtinamąjį valdovo raštą žemėms Vosyliškių, Ostrinos (tuščias) ir Želudoko pavietuose (Už. k. 25, 43). 1528 m. – vienas iš teisėjų (4 T.b.k. 293), **Vilniaus tįjūnas** (6 T.b.k. 31, 116), Vilniaus paarlidininkis (6 T.b.k. 45), Vilniaus tįjūnas ir paarklidininkis (T.b.k. 4, 306; 6 T.b.k. 111, 124); ta pačia titulatura teisiąsi dėl jam, kaip Vilniaus tįjūnui priklausančių duoklių (T.b.k. 4, 329). **1529 04 18** teisėjauja pirmą kartą ir kaip **Trakų arklidininkas** (6 T.b.k. 102, taip pat 108, 113, 121, 139), o 10 04 – ir kaip **Rodūnės laikytojas** (6 T.b.k. 139, taip pat T.b.k. 4, 437). 1533 m. Vilniaus tįjūnas, teisiąsi dėl miestiečio apiplėšimo (6 T.b.k. 179), teisėjauja, įvardijamas kaip Vilniaus tįjūnas ir **Užpalių, Pienionių** ir Rodūnės **laikytojas** (6 T.b.k. 186, taip pat 1536 m. 6 T.b.k. 197). Nuo 1540 m. iki savo mirties 1542 m., daug teisėjauja, bet nebevadinamas paarklidininkiu: įvardijamas kaip **Vilniaus tįjūnas** ir **pilininkas** (10 T.b.k. 64, 79, 166, 206, 213, 219-221, 223, 226, 231, 236, 241, 248), Užpalių, Pienionių ir Rodūnės laikytojas (10 T.b.k. 238, 260, 263, 268, 273), **Vilniaus vaivadijos teisėjas** (T.b.k. 10, 195) teisiąsi dėl žemės (T.b.k. 10, 69); paminima jo teismų knyga (T.b.k. 10, 148). **1542 09 22** vadinamas **velioniu** (T.b.k. 4, 33). Dar figūruoja be titulo kaip pinigų siuntėjas (559), tik Šimka (573). Uošvis – Paška (Пашка), tarnavęs žemaičiui seniūnui Jonui Kęsgailai. To paties Paškos dukteris buvo vedė: valdovo lotynų raštininkas, Skirsnemunės laikytojas Stanislovas Skopas ir kunigaikštis Bogdanas Dmitrejevičius³¹². Tėvas – Mackus Andriuškaitis³¹³.

1544 – 1557 m. – Jurijus Volčekas

Jurijus Volčekas (Jurij Jakubowicz Wołczkowiec, Wołczek) – pagal U2, pirmą kartą minimas kaip Vilniaus paarklidininkis 1544 10 08, paskutinį – 1557 02 22. Taip pat Vilniaus arklidininkas. Mirė 1558 04 21.

Trakų paarklidininkis

1518 m. – nežinomas

1518 12 29 dokumente (Iraš. kn. 11, 52) visą Želudoko valsčių atiduodamas kunigaikščiui Vasilijui Palubenskui, valdovas nurodo jokiems Trakų pareigūnams – arklidininkui ir **paarklidininkui**, pilininkui, tįjūnui, raktininkui ir paraktininkui iš to valsčiaus nieko neimti sau.

Valdovo paarklidininkis

1472 – 1477 m. – Mykolas Vahanovskis

Mykolas Vahanovskis (Michał [Michał Wahanowski]) – pagal U., kaip *subagazo Lythwanicus* pirmą kartą minimas 1472 01 29, paskutinį – 1477 07 01. Gali būti vėliau Vilniaus ir dvaro arklidininku tapęs Michał Wahanowski.

1477 – 1478 m. – Baltramėjus Mora

Baltramėjus Mora (Bartolomeusz Mora) – pagal U., pirmą kartą kaip *subagazo Lythwanicus* minimas 1477 06 25, paskutinį – 1478 08 10.

1488 – 1489 m. – Petras

Petras (1488-1489, Piotr, Петръ) – pirmą kartą minimas LM 1488, 4 Už. kn., 20, kai gauna Rodūnėje žemę asmeninei tarnybai (taip pat ir U.); paskutinį – LM 1489 06 kaip *podkoni nasz, subagazo, подконий, подконюший*. RIB'e 297, 298. Gal būtent jo seną raštą pateikė Rodūnės valsčiaus žmonės, bandydami pagrįsti savo nenorą saugoti Trakų pilį ir taisyti Rodūnės (8 T. b. k. 24).

Paarklidininkis

1489 m. – Nikonas

Nikonas (Nikon) - pagal U., minimas transkrib. LM 1489 06 kaip *podkoni, подконий*. РИБ 321.

1549 m. – Vaska

Vaska (Vasilijus) (Waško) – pagal U., minimas Chmielio 1549 01 08 kaip *podkonny*.

(į U. sąrašą įtrauktas 1490 03 Zenko Kotowicz – nakonny, iš tikro yra *нагоний*, visai kita pareigybė)

~1500 m. LM minimas *magister agazonum* Lukašas (Łukasz, †1503 05 16, pagal U., transkrib. LM) pagal reikšmę – arklidininkų vyresnysis, pagal datas netinka nei prie arklidininkų, nei prie paarklidininkų. Galbūt tai – atskira pareigybė, einama valstiečio, panašiai kaip maštalieriaus.

³¹² LM. 25 Už. kn. Nr. 199.

³¹³ LM. Už. kn. 8, 428.

PRIEDAS Nr. 2

Terminų lentelė

Remtasi „Literatūroje“ išvardintais žodynais.

Lietuviškai		Lotyniškai	Gudiškai/rusiškai	Lenkiškai/latviškai
žodis	pastabos			
arklėnas	asilės ir erzilo hibridas.			
arklidė			стайня / конюшня	
arklinė žagrė			конвица	
arkliokas			маштак	
arklys	bendrinis gyvūno pav., dažniausiai – darbinis; žinomas šaltiniuose nuo XVI a.	iumentum	конь, кляча	
arklidininkas: a) dvaro		magister stabuli	конюш(и)ый: a) дворный	
arklininkas: a) ašvininkas; b) balninis; c) bandos (raitininkas); d) dvaro.		agasones, subgasones	конюх(ъ): a) ошевеник; b) седельный; c) стадный; d) дворный.	koniarcz
ašva, ašvienis	senoviniai kumelės ir arklio pav.	canterius, i m	кляча	
bėras	tamsiai rudas, kaštoninis, o karčiai ir uodega – juodi.			
bulanas	geltonas juodom kojom, uodega ir karčiais.			
eidininkas, šuolininkas	žirgas, išmokytas einant vienu metu kelti abi tos pačios pusės kojas.		дрыгант, неходник / скакун, иноходец	
eržilas	veislinis žirgas			
husarai	smogiamoji kavalerija			
išdaras	romytinis, kastruotas arklys		валах / мерин	
kaimenė	būtent arklių	armentum equarum	стадо	stada
kavalerija	raitoji kariuomenė			
kazokai	lengvoji kavalerija			
keliuotis	tarnybinis bajoras, pagalbinė karo tarnyba.			
keršas	bet kokios spalvos arklys su daug didelių baltų plėmų.			
kėvė	ryt.dz.tarm.- prastas kuinas	canterius, i m		
kuinas	prastas, senas, nusidirbęs arklys.			
kumelė	arklio patelė		све(и)репа / кобылица	Świerzopa/ kēvin
kumelys	patinas			
leitis, laitis	pagalbinė karo tarnyba.	iumentarii, leythey	леити, лоити, леици, лейтеве	kobylniki
maštalierius	techninis pareigūnas, XVIIa.			
moldaviškas arkl.	veislė		бахмат, бахматый	
mulas	asilo ir kumelės hibridas, tvirtesnis ir ištvėringesnis už arklėną.			
obuolmušis	bet kokios spalvos arklys išmuštas „obuoliukais“.			
pabalnė			потница / потник	
paarklidininkis	valstybinis pareigūnas		подконюш(и)ый	

palšas (dulas, palvas, pelėkas, šėmas, dūmas)	sartas su žilais plaukeliais ir su amžiumi vis labiau baltėja.		половый	
pastotininkai	pastočių vežėjai	vectigarii	повозник	powózca
polominas	sartas su balta ar balkšva uodega ir karčiais.			
ponis	arklys, ne didesnis nei 147 cm.			
raitininkas			конюх стадный	
ristūnas	žirgas, skirtas traukti vežimaičius. Bėga labai greitai, bet nelabai gražiai, plačia risčia.			
sartas	auksiniai rudas.			
širmas	juodas su žilais plaukeliais.			
uļonai	totorių kavalerija			
užvažiuojamasis kiemas			стаяня / двор постоялый	
vežikai, vežėjai		agazoni	возница	woźnica
žirgas	veislinis, brangus arklys, skirtas karybai, jojimui, ypatingai dresuojamas ir prižiūrimas; šaltiniuose pasirodo vėliau nei „arklys“.	equus	конь, конь военный	
žirgšėrys	specialioji tarnyba	pabulatores equorum	конокормец	

PRIEDAS Nr. 3

Žirgininkystės centrų žemėlapis